

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE TAHKİM MESELESİ
VE MEZHEBÎ EKOLLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YUSUF SANSARKAN

BURSA – 2017

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE TAHKİM MESELESİ
VE MEZHEBÎ EKOLLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yusuf SANSARKAN

**Danışman
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇELENK**

BURSA – 2017

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı'nda 701523081 numaralı Yusuf SANSARKAN'ın hazırladığı "İslam Düşünce Geleneğinde Tahkim Meselesi ve Mezhebi Ekoller Üzerindeki Etkisi" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı 12/09/2017 günü 13 : 00 - 15 : 30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇELENK
Uludağ Üniversitesi

M3

Üye
Yrd. Doç. Dr. Rifat TÜRKEL
Dumlupınar Üniversitesi

Üye
Yrd. Doç. Dr. Saadet MAYDAER
Uludağ Üniversitesi

MAYDAER

12.09.2017

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

U.Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 25/08/2017

Tez Başlığı: "İslam Düşünce Geleneğinde Tahkim Meselesi ve Mezhebi Ekoller Üzerindeki Etkisi."

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 100 sayfalık kısmına ilişkin, 14.08.2017 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim

Adı Soyadı: Yusuf SANSARKAN

Öğrenci No: 701523081

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇELENK

25/08/2017

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İslam Düşünce Geleneğinde Tahkim Meselesi ve Mezhebi Ekoller Üzerindeki Etkisi” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve imza

25.08.2017

Adı Soyadı: Yusuf SANSARKAN
Öğrenci No: 701523081
Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Yusuf SANSARKAN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: İslam Mezhepleri Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: viii + 91
Mezuniyet Tarihi	: ...../...../2017
Tez Danışmanı	: Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇELENK

İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE TAHKİM MESELESİ VE MEZHEBÎ EKOLLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İslam düşünce ekollerinin teşekkülünde rol oynayan ve kitlesel anlamdaki ilk mezhebî karakterli hareket olan Hâricîliğin de teşekkülüne yol açan Sıffin Savaşı ve buna eşlik eden Hakem/Tahkim Olayı İslam Mezhepleri Tarihi açısından son derece önemli bir olaydır. Bu çalışma, Hakem Olayı'nın Sünnî, Şîî ve Hâricî kaynaklara göre anlatımıyla başlamakta, devamında sayılan bu üç mezhebe mensup bazı tarihçi ve müelliflerin, Hakem Olayı örneğinde, tarih aktarım ve yorumlamalarındaki mezhep etkisini irdelemektedir. Çalışmada Hakem olayı; olabildiğince tarafsız, eleştirici, akla uygun bir metotla ve bilimsel bilgiye ulaşma çabasıyla ele alınmıştır. Çalışmada Sünnî, Şîî ve Hâricî kaynaklar karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiş, bu yapılırken adı geçen mezheplerin bizzat kendi mensuplarının kaynaklarına başvurmaya gayret gösterilmiş, birinci elden verilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda mezhep mensubiyetinin tarihi anlama, aktarma ve yorumlamada etkili olduğu anlaşılmış, tarihçilerin tarihe mezhebî görüşlerinin penceresinden baktıkları sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan hakim zihniyetin tarih aktarımını yönlendirdiği, gücü elinde bulundurup iktidarda olanların etkisiyle, bize ulaşan verilerin sonradan şekillendirildiği sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tahkim, Sıffin, Hz. Ali, Muaviye, Şîî, Sünnî, Hâricî, Mezhebi etki

ABSTARCT

Name and Surname : Yusuf SANSARKAN
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Basic İslamic Science
Branc : History of İslamic Sects
Degree Awarded : Master
Page Number : viii + 91
Degree Date : ...../...../2017
Supervisor : Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇELENK

TAHKIM PROBLEM IN ISLAMIC TRADITION AND ITS IMPACT ON THE SECTERIAN SCHOOLS

Siffin battle and Tahkim, arbitration, case which contributed to the occurrence of the first mass sectarian division, Kharijites, in Muslim tradition is one of the most important events in history of Islam. This event is also important for discipline of History of Sectarian Movements. This study examines the Tahkim/arbitration related reports through Sunni, Shia and Kharijiet chronicles eyes afterwards examines how sectarian perspeive influenced the narratives of three mentioned groups. I did my best to examine the Tahkim/arbitration case with a neutral, critical and academical point of view. Sunni, Shia and Kharijites perspectives are given through their own primary sources in a comparative method. At the and of the study we found out the sectarian adherence has a very deep impact on understanding, commenting and narrating the history. We also came to the conclusion that political powers also have a great influence on reshaping the sources and chronicles.

Key Words: Tahkim, Siffin, Hz. Ali, Mu'awiyah, Sunni, Shia, Kharijites, Sectarian adherence

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ	ii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
ÖZET	iv
ABSTARCT	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU	1
B. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

HAKEM OLAYININ TARİHİ AKTARIMI

A. OLAYIN ÖNCESİNDEKİ TARİHİ SÜREÇ.....	6
1. Hz. Osman'ın Katli.....	6
2. Hz. Ali'nin Halifeliği	7
a. Cemel Savaşı.....	8
b. Sıffin Savaşı	9
B. SÜNNÎ, ŞİÎ VE HÂRİCÎ KAYNAKLARA GÖRE HAKEM OLAYI.....	12
1. Tahkim Çağrısı	13
a. Hz. Ali'nin Tahkim Çağrısına Tepkisi.....	17
b. Kurrâ ve Tahkimin Kabulündeki Etkisi	20
2. Hakem Seçimi	28
3. Anlaşma Metninin Yazılması.....	33
a. Anlaşma Metni	35

b. Eş'as b. Kays'ın Metni Kabilelere Okuması.....	37
4. Sıffın'den Dönüş ve Hâricîlerin Ayrılması	38
5. Görüşmelerin Yapılması.....	40
a. Görüşmelerin Zamanı	40
b. Görüşmelerin Yapıldığı Yer.....	42
c. Hakemlerin Karşlaşması	44
d. Hakemlerin Kararlarını Açıklamaları	47
6. Görüşmelerden Sonra Olanlar	51
a. Geri Dönüş	51
b. Lanet Okuma.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

MEZHEBÎ ALGININ HAKEM OLAYININ AKTARIMINA VE YORUMLANMASINA ETKİSİ

A. TAHKİM ÇAĞRISI KONUSUNDAKİ ŞÜPHELER.....	56
B. HAKEMLER.....	59
1. Ebu Musa el-Eş'arî	59
2. Amr b. Âs	61
C. ANLAŞMA METNİNİN YAZIMI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR.....	62
D. HÂRİCÎLERİN AYRILMASI	63
E. HAKEMLERİN KARŞILAŞMASI	68
F. KARARIN AÇIKLANMASI.....	74
1. Hileyi Kabul Edenler	74
2. Hileyi Kabul Etmeyenler	78
SONUÇ	82
KAYNAKÇA.....	84

KISALTMALAR

b.	: Bin
B.	: Baskı
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
m.	: Miladi
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
t.y.	: Tarih yok, Tarihsiz
thk.	: Tahkik eden
v.d.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU

Tarih, bir amaç gütmeyen bir araya getirilmiş bilgi yığından öte, insanlara hitap eden; geçmişten bilgi vermesinin yanı sıra şimdiki durumu ve geleceği de şekillendiren önemli bir bilim dalıdır.¹ Önemi binaen nesnel olması gereken tarihi aktarımların öznel, anlatanın kendi değerlerine göre şekil almış olması durumu, sadece o aktarımlara değil, tarih biliminin kendisine de antipati ile yaklaşılmasına neden olur.²

Bu araştırmanın amacı, tarihin nesnel aktarımına engel olan nedenlerden mezhebî aidiyet ve algının, mezhepler tarihi aktarım ve yazımında etkili olup olmadığını Hakem olayı/Tahkim meselesi özelinde/örneklğinde ortaya koymaktır. Mezhep mensuplarının tarih anlatımlarında; mezheplerine uygun olarak tarihi verileri değiştirip değiştirmedikleri, rivayetleri görmezden gelip gelmedikleri ya da sonradan uydurma rivayetler oluşturup oluşturmadıklarının belirlenmesi bu çalışmanın hedefleri arasındadır. Böylece mezhebî aidiyetin, tarihin nesnel aktarımının engellenmesindeki etkileri belirlenerek daha sağlıklı tarihi verilere ulaşmanın önünde ne derece tesirli oldukları anlaşılacaktır.

Araştırmanın sınırlarını, Sıffîn savaşında Mushaf'ların mızraklara takılması sonucu savaşın durması ile hakemlerin verdikleri kararı halka açıklaması oluşturmaktadır. Bu süreçte tarafların görüşmeleri, Şam tarafıyla Irak tarafının birer hakem belirlemesi ve hakemlerin görüşmeler yapmaları, bu çalışmanın ana başlıklarını teşkil etmektedir. Çalışma boyunca bu gelişmelerdeki mezhebî etkiye odaklanılmış, bunun dışındaki ayrıntılara yer verilmemeye çalışılmıştır.

---

¹ İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlimi ve Bizde Tarihçilik", *Tarih Dergisi*, C.XIII, S.17-18, 2011, s. 2.

² Necati Demir, "Tarih Yazımında Nesnellüğün Önemi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XIV, S.2, 2010, s. 152.

Araştırma Sünnî, Şîî ve Hâricî kaynaklardan faydalanılarak tamamlanmıştır. Mutezile ve Mürcie gibi diğer mezheplerin çalışmanın sınırlarının dışında bırakılarak bu üç mezheple yetinilmesinin nedeni; onların bizzat olayın içinde bulunmasıdır.

Araştırma, İslam Mezhepleri Tarihi'nin metoduna uygun olarak hazırlanmıştır. İnsan etkisiyle teşekkül edip mezhep adı altında ortaya çıkan oluşumları araştıran İslam Mezhepleri Tarihi, Müslümanların on dört asır boyunca İslam'ı yorumlama biçimlerini anlamayı ve en doğru biçimde anlatmayı, ilgi alanına giren mezhepleri bilimsel metotlarla araştırarak ortaya bilimsel bilgiler koymayı amaçlamaktadır.³ Bu bağlamda çalışmamızda Hakem olayı; olabildiğince tarafsız, eleştirici, akla uygun bir metotla ve bilimsel bilgiye ulaşma çabasıyla ele alınmıştır. Çalışmada Sünnî, Şîî ve Hâricî kaynaklar karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiş, bu yapılırken adı geçen mezheplerin bizzat kendi mensuplarının kaynaklarına başvurmayaya gayret gösterilmiş, birinci elden verilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırma bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın metodu, amacı ve sınırları kısaca anlatılmış, araştırmanın kaynaklarına değinilmiştir.

Araştırmanın birinci bölümü Hakem olayının tarihi aktarımına ayrılmıştır. İlk önce Hakem olayına kadarki tarihi sürece kısaca değinilmiş; ardından Sünnî, Şîî ve Hâricî kaynaklar üzerinden karşılaştırmalı olarak Hakem olayının detayları anlatılmıştır. Ulaşılabilen kaynaklar değerlendirilerek yukarıda sayılan her üç mezhebin olayları nasıl anlattığı aktarılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümü, birinci bölümde anlatılan tarihi olaylardaki mezhep etkisinin analizine ayrılmıştır. Bu bölümde mezheplerin Hakem olayıyla ilgili farklı anlatım ve yorumları irdelenmiş, bu farklılıkların sebepleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

B. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Tahkim meselesi, erken dönemde (h. 37/m. 657) yılında meydana gelen bir olaydır. Buna karşın Hakem olayının da içinde geçtiği Sıffin savaşıyla ilgili en eski

³ Hasan Onat v.d., *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (ed.) Hasan Onat ve Sönmez Kutlu, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012, s. 20.

müstakil kaynak, Minkarî'nin (ö. 212/827-28) yazdığı *Vak'atü Sıffîn* adlı kitaptır. Her ne kadar içinde Hakem olayıyla ilgili bilgiler barındıran, Süleym b. Kays'ın (ö. 76/695) *Kitabu Süleym b. Kays el-Hilâlî* adlı kitabı çok daha eski olsa da kitaba yönelik eleştiriler, onun daha sonraki zamanlarda yazılıp Süleym b. Kays'a isnat edildiğini göstermektedir.⁴ Bu nedenle bu çalışmanın en çok müracaat edilen kaynağı, muhtevası ve tarihi önemi sebebiyle, *Vak'atü Sıffîn* olmuştur.

Çalışma, daha önce de ifade edildiği gibi, Sünnî, Şîf ve Hâricî kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Hâricî cemaatinin en erken dönemini ele alan özgün ve otantik kaynaklarına sahip olmadığımız için daha çok İbâzîlere ait kitaplara müracaat edilmiştir. Bu sebeple çalışma boyunca Hâricî rivayet ve görüşler ya İbâzî kaynaklardan ya da diğer mezhep mensuplarının Hâricîlerle ilgili anlatımlarından alınarak verilmiştir. Bu bağlamda en çok başvurulan İbâzî kaynak, Berrâdî'nin (ö. 810/1407) *el-Cevâhiru'l-Müntekât fî Itmâmi Mâ Ehalle Bihî Kitâbü't-Tabakât* adlı el yazması eseri olmuştur. Öte yandan Şemmahî'nin (ö. 928/1522) *Kitabü's-Siyer*'i de çokça müracaat edilen İbâzî eserlerden birini teşkil etmiştir.

Tarih anlatımında Şîliği temsil anlamında Ya'kûbî'nin (ö. 292/905'ten sonra) *Tarihü'l-Ya'kûbî*'si ile İbn A'sem'in (ö. 320/932'den sonra) *Kitabü'l-Fütuh*'u ön plana çıkmıştır. Buna karşın Sünnî tarih eserlerinden yoğunluklu olarak, Taberî'nin (ö. 310/923) *Tarihü't-Taberî*'si, Dîneverî'nin (ö. 282/895) *el-Ahbârü't-Tıval*'ı ve İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Tarih*'i kullanılmıştır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, mezhep mensuplarının yazdıkları farklı türdeki kaynaklara başvurulmuş, gerekli görülen yerlerde akide kitapları ve Makalat türü eserlere müracaat edilmiştir. Elden geldiğince klasik kaynakların kullanıldığı çalışmada yakın dönemdeki tepkileri ve değişimleri ölçmek ve yorumlardan faydalanmak amacıyla çağdaş araştırmacıların çalışmalarından ve bilimsel makalelerden de alıntılar yapılmıştır. Bu bağlamda, Âdem Apak'ın *Amr b. el-Âs*, Mehmet Azimli'nin *Dört Halifeyi Farklı Okumak 4: Hz. Ali* ve Adnan Demircan'ın *Ali-Muaviye Kavgası* adlı kitaplarıyla Harun Yıldız'ın

⁴ Mehmet Nur Akdoğan, "Kitabu Süleym b. Kays ve Kaynaklık Değeri", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*, C.III, S.2, 2014, s. 9.

“Hâricîlerin Doğuşunda Kurrânın Rolü” adlı makalesi adları ön plana çıkan çalışmaları teşkil etmişlerdir.

BİRİNCİ BÖLÜM
HAKEM OLAYININ TARİHİ AKTARIMI

A. OLAYIN ÖNCESİNDEKİ TARİHİ SÜREÇ

Tarihi olaylar, öncelerinden soyutlanarak değerlendirilemezler. Tarihte vuku bulan her olay, farklı unsurların etkisiyle meydana gelmiştir. Belli bir zamanda meydana gelen bir olayın sebebi uzun yıllar öncesine dayanabilir. Olayın olduğu zamanda hakim olan dünya görüşü; o dönemde yaşayan toplumdaki iktisadi durum, dil, edebiyat, sosyal hayat ve hatta sanat bile olayın gelişimine katkı sağlayabilir.⁵ Bu nedenle tarihteki bir olaya değinilmeden önce arka planına değinmek, öncesini irdelemek gereklilik arz etmektedir.

İslam düşünce ekollerinin teşekkülü açısından oldukça önemli olan ve kitlesel anlamdaki ilk mezhebî karakterli hareket olan Hâricîliğin de teşekkülüne yol açan Sıffın Savaşı ve buna eşlik eden Hakem olayı son derece önemlidir. Bu iki olaya kadar yaşanan birtakım gelişmelerin bilinmesi, sonraki olayların seyrini de anlamaya imkan verecektir. Bunlar bilinmeden Sıffın Savaşı'nın ve savaşı kazanmak üzere olan Hz. Ali'nin elindeki fırsatı kaybetmesinin anlaşılması mümkün değildir. Bu çerçevede, Tahkim meselesine temas edilmeden önce, İslam kültür tarihinde ilk fitne hareketleri olarak bilinen, Hz. Osman'ın katli ve sonrasında yaşananların çok kısa bir özeti gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

1. Hz. Osman'ın Katli

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sınırları hızla genişleyen İslam Devleti, Müslümanların birtakım seçkinleri tarafından seçilen halifeler tarafından yönetilmiştir. İlk halife olan Hz. Ebubekir döneminde dinden dönme hareketleri ve yalancı peygamberlerin zuhurundan kaynaklanan bazı sorunlar yaşansa da bunlar giderilmiş ve İslam toprakları huzura kavuşmuştur. Bu huzur ortamı Hz. Ömer döneminde de devam etmiş, yönetim bu şartlar altında Hz. Osman'a geçmiştir.

Hz. Osman'ın halifeliğinin bir bölümünde Müslümanlar önceki iki halifenin döneminde olduğu gibi barış ve huzur içinde yaşamaya devam etmişlerdir. Buna karşın on iki yıl süren Hz. Osman döneminin ikinci yarısında işler bu şekilde sürmemiş, Müslümanlar arasında, yönetimden yana bir hoşnutsuzluk oluşmuştur. Mevcut durumdan

---

⁵ Kafesoğlu, "Tarih İlmî", s. 6.

rahatsızlık duyan bazı Müslümanlar, yönetime karşı çıkmayı düşünmüş ve kendilerince yanlış buldukları uygulamaların düzeltilmesi amacıyla isyan başlatmışlar, Medine'ye gelip Hz. Osman'ın evini kuşatmışlardır. Hz. Ali'nin de çabalarıyla işlerin düzeleceğine ikna olan isyancılar, memleketlerine dönmek üzere yola çıkmışken dönüş yolunda Hz. Osman'ın, içlerinden bazılarının cezalandırılması, bazılarının idam edilmesi emrini veren fermandan taşıyan elçisini yakalamışlardır.⁶

Bu durum üzerine Medine'ye geri dönen isyancılar Hz. Osman'ın evini tekrar kuşatmışlar ve Hz. Osman'dan bir açıklama istemişlerdir. Hz. Osman, isyancılara fermandan kendisinin yazmadığını ve onların cezalandırılmasını emretmediğini belirtmesine rağmen kuşatmayı kaldırmayan isyancılar, ondan hilafeti bırakmasını istemişlerdir. Hz. Osman'ın fermandan haberinin olmadığını beyan etmesini bahane olarak kabul etmeyen isyancılar, bu durumun halife için bir acizlik olduğunu, bu konuma düşmüş birinin halifelik yapamayacağını belirterek azil isteklerinde ısrar etmişlerdir. Buna karşı çıkan Hz. Osman, Allah'ın kendisine giydirdiği gömleği çıkarmayacağını beyan ederek bu isteklerine uymayacağını belirtmiştir.⁷ Hz. Osman'la sürdürdükleri tartışmaların bir sonuca ulaşmaması üzerine isyancılar Hz. Osman'ı öldürmüşlerdir.⁸

2. Hz. Ali'nin Halifeliği

Hz. Ali'ye, İslam ümmetinin derin bir siyasi krizle yüzleştiği kötü bir durum ve güvensiz bir ortamda biat edilmiştir. İslam devletinin halifesi katledilmiş, henüz cenazesi bile defnedilmemişken insanlar Hz. Ali'nin halife olması yönünde ona baskı yapmışlardır.⁹ Bu şartlar altında üç gün boyunca imamsız kalan halk, Hz. Ali'ye biat ederek onu dördüncü halife olarak seçmiştir.¹⁰

Bu karışık durumda hilafeti devralan Hz. Ali'nin önünde yapması gereken önemli işler vardır. Hz. Osman'ın devlet yönetiminden razı olmayan insanlar,¹¹ onu katledince

⁶ Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihü't-Taberî*, I-XI, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), 2.B., Kahire, Darü'l-Maarif, t.y., C.IV, s. 367.

⁷ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.IV, s. 375.

⁸ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.IV, s. 378.

⁹ Ebü'l-Fida' İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (thk. Ali Şîrî), I-XV, y.y, Daru İhyaü't-Türasi'l-Arabî, 1988, C.VII, s. 252.

¹⁰ Ebu Hanife Ahmed b. Davud b. Venend ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, Kahire, Matbaatü's-Saade, 1911, s. 142.

¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidaye*, C.VII, s. 191; Fıçlalı, "Hâriciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XX, 1975, s. 228.

Hz. Ali'den onun devleti, Hz. Osman'ın yönetiminden farklı bir şekilde yönetmesini zira onu tam da bu amaçla seçmişlerdir. Aynı zamanda Hz. Ali de Müslümanların çoğu gibi Hz. Osman'ın yönetiminden memnun değildir. Dolayısıyla yapmak istediği ilk iş, Hz. Osman'ın atadığı yöneticilerin yerine yeni atamalar yapmaktır.

Bu bağlamda Hz. Ali'nin halife olarak yaptığı ilk iş valileri değiştirmek olmuştur. Hz. Osman'ın atadığı tüm valileri değiştirmek isteyen Hz. Ali'nin Muaviye'nin yerine Şam'a gönderdiği Sehl b. Huneyf vilayete sokulmamış, başkente geri dönmek zorunda kalmıştır.¹² Hz. Ömer zamanından beri Şam valiliği yapan Muaviye, Hz. Ali'ye biat etmemiş, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını biat etmek için ön şart olarak belirtmiştir. Hz. Ali'nin üstünlüğünü kabul ettiği halde şartı yerine gelmeyene kadar biat etmeyeceğini bildiren Muaviye, kendini Hz. Osman'ın kanını isteyebilecek en doğru kişi olarak görmüş ve Müslümanların kendi içinde büyük bir savaşa tutuşması pahasına bundan vazgeçmemiştir.¹³

a. Cemel Savaşı

Hz. Ali'nin halife olmasından sonra insanlar üç temel gruba ayrılmıştır: Birinci grup, Hz. Osman'ın haksız olarak öldürüldüğünü savunan onun kanını talep edenlerden oluşmakta ve bunlara Osmaniye denmektedir. İkinci grup, Hz. Osman'ın muhalifleri, diğer bir deyişle Hz. Ali taraftarlarının teşkil ettiği gruptur. Üçüncü grup ise Hz. Osman'a yardım etmedikleri halde Hz. Ali'yi de benimsemeyenlerin oluşturduğu tarafsızlar grubudur.¹⁴

Hz. Osman'ın katlinden sonra göreve gelen yeni halifenin, onun katilleri konusunda herhangi bir girişimde bulunmaması üzerine, Hz. Osman taraftarları isyan çabasına girmişlerdir. Bunlardan ilki Hz. Aişe liderliğinde, Hz. Osman'ın haksız bir şekilde öldürüldüğünü savunanların yanı sıra, fitne çıkarmak gibi başka niyetleri

---

¹² Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.IV, s. 442.

¹³ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, (thk. Muhammed İbrahim Nasr ve Abdurrahman Umeyre) I-V, Beyrut, Darü'l-Cil, t.y, C.IV, s. 240-241.

¹⁴ Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset", *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi.*, C.I, S. 2, 2013, s. 175-177.

olanların¹⁵ da katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu isyanda Hz. Aişe'ye, daha önce Hz. Ali'ye biat eden Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam da eşlik etmişler ve hep beraber Basra'ya gitmişlerdir. Burada Hz. Ali'nin valisi Osman b. Hunejf ile savaştıktan sonra beytülmalî yağmalayan grup, sonunda Basra'yı ele geçirmiştir.¹⁶

İsyancıların Basra'da hakimiyeti ele geçirmesi nedeniyle Muaviye'nin üzerine yürümek için hazırlık yapan Hz. Ali, yönünü buraya çevirmiştir.¹⁷ Müslümanlar arasında kan dökülmesini istemediğini belirten Hz. Ali, karşı taraf saldırmadan kendi askerlerinin saldırıya geçmemesini istemiş, savaşa engel olabilmek adına Hz. Aişe'nin ordusunu Kur'an'ın hükmüne çağırmıştır. Hz. Ali, ordusundan bir gence bir Mushaf vererek diğer ordunun arasında dolaşıp onları Kur'an'ın hükmüne çağırarak görevlendirmiştir. Hz. Ali, bununla barışı hedeflediğini ortaya koymuştur ancak onlar Mushaf taşıyan genci kötü bir şekilde öldürünce Hz. Ali "İşte şimdi kanları helal oldu." diyerek savaş emri vermiştir.¹⁸

Müslümanlar arasındaki ilk iç savaş olan Cemel savaşının sonucunda binlerce Müslüman hayatını kaybetmiş,¹⁹ Hz. Osman'dan sonra halife adayı olarak görülen sahabeler Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam da bu savaşın kurbanlarından olmuşlardır.²⁰

Bu isyanı bastırıp Irak bölgesini kontrol altına alan²¹ Hz. Ali'nin yeni hedefi, Şam bölgesini elinde tutan Muaviye b. Ebi Süfyan'ın isyanını bastırmak olmuştur.

b. Siffin Savaşı

Meşru halife olan Hz. Ali'nin, İslam devletinin birliğini sağlamak için Muaviye'yi itaat altına alması gerekmektedir. Zira o dönemde Şam vilayeti halifeye bağlı değil, Muaviye'nin emirliğinde kontrol edilmekteydi. Hz. Ali halife olur olmaz Muaviye'yi

¹⁵ Demircan, *Ali Muaviye Kavgası*, 4.B., İstanbul, Beyan Yayınları, 2015, s. 87.

¹⁶ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.IV, s. 466.

¹⁷ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak – 4: Hz. Ali*, 2.B., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 82.

¹⁸ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.IV, s. 511.

¹⁹ Azimli, *Hz. Ali*, s. 95.

²⁰ Azimli, *Hz. Ali*, s. 92.

²¹ Demircan, *Ali Muaviye Kavgası*, s. 105.

valilikten azledip yerine Sehl b. Huneyf'i tayin etmiş olmasına rağmen Muaviye ne azli kabul etmiş, ne de Sehl'in şehre girişine izin vermişti.²²

Cemel Savaşı'ndan sonra tüm mesaisini bu krizin çözümüne ayıran Hz. Ali ile Muaviye arasında bir süre mektuplaşmalar devam etmiştir. Hz. Ali, Muaviye'nin halifenin emrine itaat etmesi gerektiğine değinmiş, ondan Şam'ı kendisine teslim etmesini istemiştir. Buna karşılık Muaviye Hz. Ali'nin, Hz. Osman'ın katli olayında tarafsız olmadığını, sonraki süreçte katilleri cezalandırmadığını ve onları ordusunda barındırdığını ileri sürerek Hz. Ali'ye biat etmeye karşı çıkmıştır.²³

Mektuplaşmalar Hz. Ali'nin, Muaviye'nin tulekâdan olmasını onun için bir eksiklik olarak gördüğünü bize anlatmaktadır. Aynı zamanda Hz. Ali, valilikten azledilen Muaviye'nin devlet işleriyle ilgili müdahale yetkisinin olmadığını düşünmüş, bu bağlamda onu sadece bir isyancı olarak görmüştür. Buna karşılık Muaviye, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın kanı konusundaki mütesahil tutumunu avantaja çevirerek uzun vadeli planlar yapmıştır.²⁴ Öte yandan Muaviye'nin bir çözüm bulmaktan çok zaman kazanmak adına mektuplaşmaları uzattığı ileri sürülmektedir.²⁵

Gerek Hz. Ali'nin Muaviye'yi ciddiye almaması, gerek Muaviye'nin gizli planlar yapması,²⁶ diplomatik çözümün sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. Bunun yanında Hz. Ali'nin halife olduktan sonra Hz. Osman'ın kanı konusunda herhangi bir girişimde bulunmaması, Muaviye için mücadelesini sürdürme adına önemli bir avantaja dönüşmüştür.

Tarafların krizi siyasi olarak çözüme kavuşturma isteğinde bulunmamaları sonucunda savaşmaktan başka çare kalmamış ve ordular Siffîn'de karşı karşıya gelmiştir. Her iki orduda da 70 binden fazla askerin var olduğu rivayet edilmiştir.²⁷ Muaviye'nin

---

²² Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.IV, s. 442.

²³ Azimli, *Hz. Ali*, s. 110.

²⁴ İbn Kesîr, *el-Bidaye*, C.VII, s. 255.

²⁵ Azimli, *Hz. Ali*, s. 110.

²⁶ Azimli, *Hz. Ali*, s. 109.

²⁷ Ebu Amr Halife b. Hayyat eş-Şeybani el-Basri, *et-Tarih*, (thk. Ekrem Ziya el-Ömeri), 2.B., Riyad, Daru Tıybe, 1985, s. 193; Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Said b. Abdülvahid eş-Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*,

ordusu, Sıffın'e Hz. Ali'nin ordusundan önce ulaşıp oradan akan Fırat nehrinin sularını ele geçirmiş ve Hz. Ali'nin ordusunun sudan faydalanmasına izin vermemişlerdir. Suya hakim olmak amacıyla Hz. Ali tarafından gönderilen birlik ile Şam birliği arasında şiddetli bir çarpışma yaşanmış, Eşter en-Nehaî komutasındaki Irak birliği çarpışmadan galip olarak ayrılarak suyu ele geçirmiştir. Hz. Ali'nin emriyle, Şamlıların suyu kullanmasına izin verilmiştir.²⁸

Ordular Sıffın'e yerleştikten sonra savaş hemen başlamamış, üç ay boyunca iki taraf arasında görüşmeler gerçekleşmiş, elçiler gidip gelmiştir. Bu görüşmelerden sonuç alınamayınca çarpışmalar ilk başlarda mübarezeler ve küçük saldırılarla başlamıştır.²⁹ Bu sırada da barış çabaları devam etmiş, mektuplaşmalar sürmüştür. Hatta bu süreçte Hz. Ali, kan dökülmesini engellemek amacıyla Muaviye'yi mübarezeye davet etmiş fakat bu mübareze isteğini Muaviye kabul etmemiştir.³⁰

Savaşın uzaması ve bir sonuca ulaşılamaması üzerine topyekûn saldırı kararı alınmış ve ilk saldırı Irak ordusu tarafından yapılmıştır.³¹ Savaşın bu kısmı çok şiddetli geçmiş, taraflar bir gün ve gece boyunca hiç durmadan çarpışmaya devam etmişlerdir. Namaz vakitlerinde bile mola verilmemiş, kılıcı kırılan savaşçı çarpışmaktan geri durmamış, mızrağıyla savaşmaya devam etmiştir.³² Bir rivayete göre sadece bu gecede 36 bin kişi hayatını kaybetmiştir.³³ Bu yoğun çarpışmaların yaşandığı gün ve geceye çıkan seslerin şiddetinden dolayı "Leyletü'l-herîr ve Yevmü'l-herîr" denmiştir.³⁴

I-II, (thk. Ahmed b. Sa'ud es-Seyyabi), *Maskat, Saltanatü Uman Vizaretü't-Türasi'l-Kavmi ve's-Sekafe*, 1987 C.I, s. 45.

²⁸ Ebü'l Abbas Ahmed b. Ya'kûb el-Ya'kûbî, *Tarihü'l Ya'kûbî*, I-III, (ed. M. Th. Houtsma), Leiden, Brill, 1883, C.II, s. 217-218; Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, s. 193.

²⁹ Azimli, *Hz. Ali*, s. 119.

³⁰ Azimli, *Hz. Ali*, s. 121.

³¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, Hisar Yayınevi, İstanbul, t.y., s. 165.

³² Nasr b. Müzahim el-Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Beyrut, Darü'l-Cil, 1990, s. 479.

³³ Ebu Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî el-Ahbarî, *Kitabü'l-Fütuh*, I-VIII, (thk. Ali Şîrî), Beyrut, Darü'l-Edva, 1991, C.III, s.181.

³⁴ Arapça'da herîr hırıltı ve ok vızıltısı demektir. Hırıltılı hamleler ve ok seslerinden dolayı bu geceye bu isim verilmiş olabilir. Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İSTEM*, S.2, Yıl 1, 2003, s. 35.

Savaşın devamı sırasında Hz. Ali tarafından Eş'as b. Kays çıkıp bir konuşma yapmış, hayatı boyunca böyle bir savaş görmediğini, bir ateşkesin yapılması gerektiğini; bir ateşkesin yapılmaması durumunda kadınlarının ve çocuklarının Rumlara, Türklere ve Farslara kalacağını söylemiştir.³⁵ Öte yandan savaş boyunca barış umutlarının hiçbir zaman tükenmediği zikredilmelidir. Kendi Müslüman kardeşlerini öldürmekten rahatsız olan askerler, zaman zaman barış çağrısında bulunmaktan geri durmamışlardır. Herîr gecesinden önce Şam ordusundan biri Hz. Ali'ye yaklaşp onu övmüş ve ondan savaşa son vermesini istemiştir. Hz. Ali cevap olarak “Biliyorum sen merhametten söylüyorsun fakat Allah'ın dostları, yeryüzünde isyan varken suskun kalamazlar.” diyerek bu talebi reddetmiştir.³⁶

Bu şiddetli çarpışmalardan Irak ordusundan çok yenilmeye daha yakın olan Şamlılar endişelenmiştir. Kaygı duyanların başında gelen Muaviye, Hz. Ali'ye bir barış mektubu yollamış, ikisinin de Abdimenâfoğullarından olduğunu, birbirlerine üstünlüklerinin olmadığını anlatıp Şam valiliğinin kendisine, biat şartı olmadan verilmesini istemiştir. Hz. Ali bu mektuba “Şam ehlinin dünyayı istediklerinden çok Iraklılar ahireti istiyor. Biz eşit değiliz. Ümeyye Haşim, Harb Abdülmuttalib, Ebu Süfyan Ebu Talip, Muhacir de Tulekâ gibi değildir.” şeklinde cevap vererek Muaviye'nin bu isteğini kabul etmemiştir.³⁷

Herîr gecesinin sonunda Hz. Ali'nin ordusu üstünlük sağlamıştır. Hz. Ali'nin, askerlerine zaferin yaklaştığını müjdeleyen teşvik edici hitaplarda bulunduğu sırada Muaviye ve Amr b. Âs, bir çözüm arayışına girmişlerdir. Savaşın durmasını sağlayan bu çözüm, Kur'an sayfalarının mızrakların ucuna takılması suretiyle Irak ordusunun Kur'an'ın hükmüne çağırılması şeklinde vücut bulmuştur.³⁸

B. SÜNNÎ, ŞÎÎ VE HÂRİCÎ KAYNAKLARA GÖRE HAKEM OLAYI

İslam düşünce tarihinde Hakem olayı/Tahkim, İslam mezhepleri tarafından farklı muhteva ve yorumlarla ele alınmıştır. Görüleceği üzere mezhepler, kendi ideolojileri

³⁵ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 481; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 191.

³⁶ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 474.

³⁷ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 189-190.

³⁸ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 191; Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'udî, *Mürûcü'z-Zeheb*, I-II, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), 5.B., Beyrut, Darü'l-Fikr, 1973, C.II, s. 400.

doğrultusunda rivayetleri şekillendirmişler ya da bazı rivayetleri görmezden gelerek tarih aktarımını kendi düşüncelerine uygun olarak yapmaya çalışmışlardır.

Tahkime konu olan temel olay, Şam ordusunun yenileceğini anlayacağı sırada, hezimetten kurtulma refleksiyle çıkış yolu olarak Hz. Ali ve ordusunu Kur'an'ın hakemliğine çağırmasıdır. Bu çağırma Şam ordusunun iki numaralı ismi sayılan Amr b. Âs'ın fikriyle, Kur'an yapraklarının mızrakların ucuna takılması şekliyle yapılmıştır. Bu davranışıyla Şam ordusu savaşı durdurmak ve Hz. Ali taraftarlarını diyaloga zorlamayı amaçlamıştır. Şam tarafının yeniliyor gibi görünmesi Iraklıların savaştan vazgeçme isteğine engel olsa da³⁹ ordunun çoğunluğunun Kur'an'ın davetine kayıtsız kalma konusundaki çekingeleri, Amr b. Âs'ın girişiminin başarılı olmasını sağlamıştır.

1. Tahkim Çağrısı

Irak ordusunun Şam ordusuna galip geleceği anlaşılınca Hz. Ali atına binmiş ve askerlerini savaşa teşvik eden konuşmalar yapmış; bu durumu görüp endişelenen Muaviye, Hz. Ali'ye bir ateşkes mektubu yollayarak savaşı durdurmaya çalışmıştır. Bazı kaynaklar bu mektupta Muaviye'nin ateşkes istediğini fakat bunu Şam valiliğinin kendisine biat istenmeden verilmesi şartına bağladığını belirtirken Dîneverî'ye (ö. 282/895) göre Muaviye sadece ateşkes yapılmasını istemiştir. Hatta Dîneverî, Muaviye'nin Hz. Ali'yi övdüğünü, ikisinin de Abdimenâfoğlu olduğunu, birbirlerine üstünlüklerinin olmadığını yazdığını da eklemiştir.⁴⁰

Hz. Ali bu barış çağrısı veya valilik talebini kabul etmemiş, Muaviye'ye ağır bir cevap yazarak isteğini reddettiğini belirtmiştir. Hz. Ali cevabında “Şam ehlinin dünyayı istediğinden çok Iraklılar ahireti istiyor. Ümeyye Haşim'e, Harb Abdülmuttalib'e, Ebu Süfyan Ebu Talib'e, muhacir de tulekâya eşit değildir.” diyerek Muaviye'yi rakip olarak değil, sadece bir isyancı olarak gördüğünü belirtmiştir.⁴¹

Barış mektubunun sonuçsuz kalması ve Irak ordusunun taarruzunun devam etmesi üzerine Muaviye ve Amr b. Âs arasında bazı konuşmalar geçmiştir. Muaviye Amr'dan

³⁹ Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s. 400.

⁴⁰ Süleym b. Kays el Hilâlî el-Amirî El-Kuffî, *Kitabu Süleym b. Kays El-Hilâlî*, (thk. Muhammed Bakır El-Ensari), Kum, Matbaatü'l-Hâdî, 1999, s. 337; Minkarî, *Vak'atü Siffîn*, s.470-471; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 189-190.

⁴¹ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 189-190.

düşüncelerini sorunca Amr'ın "Senin adamların onun adamlarının önünde duramıyor. Hatta sen de onun gibi değilsin. Sen yaşamayı arzuluyorsun, o ölümü. Irak halkı senin kazanman durumunda başlarına geleceklerden korkuyor ama Şam halkı Ali'nin kazanmasından korkmuyor." dediği rivayet edilmiştir.⁴² Şii eğilimli tarihçi Minkarî⁴³ (ö. 212/827-28) bu nakilde bulunurken yine Şii tarihçi Ya'kûbî,⁴⁴ (ö. 292/905'ten sonra) Muaviye'nin kaçmak için atını istediğini, Amr'ın onu durdurup ona tahkim fikrinden bahsettiğini anlatmıştır.⁴⁵ Amr'ın Muaviye'ye "Şamlılar Ali'nin kazanmasından korkmuyor." demesi, daha sonra oluşturulmuş bir rivayet olmalıdır. Zira Şamlıların Hz. Ali'nin kazanıp Şam'a hakim olmasından korkmamasıyla, böyle şiddetli geçen çarpışmalara direnmesi, teslim olmaya yanaşmaması, birbiriyle çelişmektedir. Öte yandan bu direniş, onların Hz. Ali'nin hakimiyetine rıza göstermediklerinin göstergesidir. Üstelik savaştan önce Muaviye'nin Hz. Osman'ın kanlı gömleğini kullanarak yaptığı propaganda sonucunda⁴⁶, Şamlılarda Hz. Ali'ye karşı büyük bir nefret oluşmuştur. Nitekim Şam ordusu, bu duygularla halifeye karşı savaşmaya gelmiştir.

Tahkim çağrısının yapılması konusunda bazı kaynaklar, Muaviye'nin Amr b. Âs'tan bir çare istediğini, bazılarıysa Amr'ın yenileceklerini anlayınca bu fikri ortaya attığını söyler. Bu ayrıntının yanı sıra tüm kaynakların ittifakla naklettiği gerçeklik Muaviye ile Amr b. Âs'ın bir yenilme korkusu yaşadığıdır.⁴⁷ Bu korku neticesinde bir çözüm yolu ararlarken Amr Muaviye'ye "Sana bizi birleştirecek, onları ayrıştıracak bir öneride bulunayım mı?" der. Muaviye "Nedir o?" diye sorunca Amr "Kur'an sayfalarını kaldıralım ve bu kitap aramızda hakem olsun diyelim. Eğer bir kısmı kabul edip bir kısmı etmezse bölünmüş olurlar, eğer tamamı kabul ederse savaştan kurtulmuş oluruz." diye yanıtlar.⁴⁸

⁴² Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 476-477.

⁴³ Mustafa Zeki Terzi, "Nasr b. Müzâhim", *DİA*, 32, s. 415.

⁴⁴ Murat Ağarı, "Ya'kûbî", *DİA*, 43, s. 287-288.

⁴⁵ Ya'kûbî, *Tarihü'l Ya'kûbî*, C.II, s. 219-220.

⁴⁶ Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 143.

⁴⁷ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 476-477; Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 191; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 48; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuḥ*, C.III, s.181; Mes'udî, *Mürüccü'z-Zeheb*, C.II, s.400.

⁴⁸ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 476-477; Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 191; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 48; İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-XI, (thk. Ebü'l-Fida Abdullah El-Kadî), Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987, C.III, s. 192; Ebü'l-Fazl Ebü'l-Kasım b. İbrahim el-

Konu hakkındaki aktarımlara biraz daha yakından bakınca bazı farklılıklara rastlanmaktadır. Mesela Şii tarihçiler, Amr b. Âs ile Muaviye'nin karar verdikleri Tahkim çağrısını, özellikle hile olarak tanımlamaktadırlar.⁴⁹ Dîneverî'nin iddiası Amr'ın tahkim çağrısı ve Mushafları mızraklara asma fikrine önceden sahip olduğu ama bu fikri o ana kadar ertelediğini yönündedir.⁵⁰ Bu iddia, Amr b. Âs'ın sayfaları mızraklara asma fikrini o an bulmadığını göstermektedir.

Genel kanı, Kur'an'a çağrı ve Mushafların mızraklara takılma fikrinin Amr b. Âs tarafından ortaya atıldığıyken, İbâzî tarihçi Ali Yahya Muammer, (ö. 1980) bunun Muaviye tarafından icat edildiğini ileri sürer.⁵¹ Taberî'de (ö. 310/923) geçen bir rivayete göre ise Kur'an'a çağrı yapılması fikri, ilk defa Hz. Ali tarafından, Cemel savaşında ortaya atılmıştır.⁵²

Bu ayrıntıların yanı sıra genel görüş, Mushafların mızraklara takılma fikrinin Amr b. Âs'ın fikri olduğu yönündedir. Her ne kadar bu fikir daha önce Cemel savaşında uygulanmaya çalışılmışsa da iki olay arasında bazı farklar vardır: Hz. Ali'nin Cemel savaşında Kur'an'a çağırması henüz çarpışma başlamadan vuku bulmuştur. Hz. Ali bu taktiği, savaşa engel olabilmek adına uygulamıştır. Amr b. Âs'ın uygulaması ise sonuca yaklaşılmışken, savaşın kaderini değiştirecek mahiyete sahiptir. Buna dayanılarak, bu fikri o icat etsin veya etmesin, sonucu bakımından, Amr b. Âs'ın bu konuda başarılı olduğu ve bu taktiği doğru bir şekilde kullandığı söylenebilir.

Amr b. Âs'ın önerisi kabul görmüş ve Muaviye'nin emriyle Mushaflar mızrakların ucuna takılarak Iraklılar Allah'ın kitabının hakemliğine çağırılmışlardır. Muaviye'nin askerlerinden yaklaşık 500 kişi, mızraklarına Kur'an yaprakları

Berrâdî, , *el-Cevâhiru'l-Müntekât fî Itmâmi Mâ Ehalle Bihî Kitâbü't-Tabakât*, y.y., Kahire, 1885, s. 111-112.

⁴⁹ Ya'kûbî, *Tarihü'l Ya'kûbî*, C.II, s. 219-220; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.III, s.181.

⁵⁰ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 191.

⁵¹ Ali Yahya Muammer, *el-İbâziyye beyne'l-firaki'l-İslamiyye: İnde küttabi'l-makâlât fi'l-kadîm ve'l-hadis*, I-II, 2.B, Saltanatü Uman Vizaretü't-türasi'l-kavmi ve's-sekâfe, Maskat,1992, C.II, s.166.

⁵² Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.IV, s. 511.

asmışlardır.⁵³ İlk kaldırılan Mushaf, dört kişinin mızraklarının ucuna bağlayarak havaya kaldırdıkları Dımaşk Mushaf'ı denilen büyük Mushaf olmuştur.⁵⁴

Minkarî'de geçen bir rivayete göre Muaviye tarafından Amr b. Âs'ın oğlu Abdullah, Iraklıları tahkime çağırmak için görevlendirilmiştir. Abdullah iki grubun arasına gelerek çağrıda bulununca ona cevap Said b. Kays tarafından verilmiştir. Abdullah b. Amr b. Âs'ın savaşın terk edilmesi ve her bir ordunun geldikleri yerlere geri dönmesi yönündeki çağrısını Said b. Kays, kendilerinin galip gelmek üzere olduğu ve artık iplerin onların elinde olduğunu söyleyerek reddetmiştir.⁵⁵ İbn Kuteybe'ye (ö. 276/889) nispet edilen *el-İmâme ve's-Siyâse* adlı esere göre Muaviye tarafından bu işle görevlendirilen kişi İbn Hind adında biridir. İbn Hind eline aldığı bir Mushaf'la iki ordu arasında dolaşarak "Aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun." diye bağırarak suretiyle Irak ordusuna çağrıda bulunmuştur.⁵⁶

Gerçeğin böyle olmadığını savunan İbâzî tarihçi Şemmâhî'ye (ö. 928/1522) göre mızrakların ucuna sahifelerin asılmasıyla, sözlü çağrı aynı anda olmamıştır. Buna göre Şamlılar, saflarının bozulmasıyla birlikte mızrakların ucuna sahifeler takmışlar, böylece savaşı durdurmuşlardır. Ammâr b. Yâsir'in teşvikiyle savaş tekrar başlayınca, bu kez Şamlılar, Iraklıları sözlü olarak Kur'an'ın hakemliğine çağırmışlardır.⁵⁷

Dîneverî'nin rivayetine göre Mushaflar, mızrakların ucuna gece asılmıştır. Rivayete göre Iraklılar, Şamlıların mızraklarının ucunda bayrağa benzer bir şeyler görmüşler ama ne olduğunu anlamamışlardır. Sabah olunca bunların Kur'an sahifeleri olduğunu anlamışlar ve buna çok şaşırılmışlardır.⁵⁸

Tamamen farklı bir rivayette bulunan Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) göre ise Şamlıların safları bozulduğu, askerlerin bir tepeye sığındıkları sırada Amr b. Âs Muaviye'ye, Hz. Ali'ye bir elçi göndermesini, onu Kur'an'ın hakemliğine çağırmasını önermiştir. Amr bu öneride bulunurken Hz. Ali'nin bunu reddetmeyeceğini de iddia

⁵³ Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s.400.

⁵⁴ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 191; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.III, s.182.

⁵⁵ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 483.

⁵⁶ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *El-İmâme Ve's-Siyâse*, I-II, (thk. Ali Şîrî), Darü'l-Edva, Beyrut, 1990, C.I, s. 135.

⁵⁷ Şemmâhî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.47.

⁵⁸ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 192.

etmiştir. Muaviye Amr'ın dediğini yapıp elçiyi gönderince Hz. Ali bu çağrıya memnun olmuş ve “Kur'an'ın davetine icabet etmeye en layık kişi benim.” diyerek olumlu cevap yollamıştır. Daha sonra Hâricîler, kılıçları boyunlarında asılı şekilde Hz. Ali'ye gelerek “Şu tepeye sığınmışlara neden saldırmıyoruz? Allah aramızda hükmünü verene kadar onlarla neden savaşmıyoruz?” diye sormuşlardır. Bu soruya Hz. Ali yerine Sehl b. Huneyf cevap vermiş, Hâricîlere, dediklerine dikkat etmeleri gerektiğini söylemiştir. Hz. Ömer'in Hudeybiye Antlaşması imzalandıktan sonra Hz. Peygamber'e yönelttiği eleştirileri hatırlatan Sehl, iki olay arasında bağlantı kurarak Hz. Ali'nin anlaşmanın sonucunda bir hayır gördüğünü ima etmiştir.⁵⁹ Bu anlatıma göre Mushafların kaldırılması hadisesi hiç yaşanmamış, Hz. Ali ve Muaviye arasında elçi vasıtasıyla anlaşma sağlanmıştır.

Ne şekilde yapılmış olursa olsun Kur'an'a yapılan çağrı sonucunda çarpışmalar durmuştur. Şam ordusunda herhangi bir ihtilafın vuku bulduğuna dair kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamışken Irak ordusunda ise taraflar çarpışma noktasına kadar gelmiştir. Iraklıların arasından bazı ileri gelenler, savaşın onları bitirdiğini ve anlaşma yapmanın daha doğru olduğunu savunurken bazıları, dün savaştıkları şey uğruna bugün de savaşmaları gerektiğini dile getirmişlerdir. Çoğunluğun anlaşmadan yana olması, Tahkime doğru adım atılmasını sağlamıştır.⁶⁰

a. Hz. Ali'nin Tahkim Çağrısına Tepkisi

Hz. Ali'nin tahkim çağrısına verdiği tepki konusunda genel kanaat, Hz. Ali'nin bu çağrıya olumsuz baktığı ve Tahkimi kabul etmek istemediği yönündedir. Buna karşın çağrı yapılır yapılmaz Hz. Ali'nin kabul ettiği yönünde rivayetler de mevcuttur. Hz. Ali'nin Tahkim çağrısına ilk tepkisinin nasıl olduğunun tespiti, onun Tahkimi kendi isteğiyle mi yoksa baskıyla mı kabul ettiğinin açığa kavuşturulması ve bundan dolayı ortaya çıkan tartışmaların sonucu açısından önemlidir.

Hz. Ali'nin Tahkimi reddettiğiyle ilgili rivayetlere göre Şam tarafı Kur'an'a çağırınca Hz. Ali'nin buna tepkisi sert olmuştur. Irak ordusundan bazı liderlerin Tahkimi kabul etmesi üzerine bir konuşma yapan Hz. Ali “Muaviye, Amr b. Muayt, Habib b.

⁵⁹ Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, I-L, (thk. Şuayb el-Arnâvut v.d.), Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1998, C.XXV, s. 348.

⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 138; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 192.

Mesleme, İbn Ebi Serh ve Dahhak din ve Kur'an ehli değildirler. Bu saydığım isimleri çocukluklarından beri tanırım, şimdi de tanıyorum. Yaptıkları şey hiledir. Onlara uymayın, savaşa devam edin." demiştir. Irak ordusundan Tahkimi kabul etmek isteyenler "Biz Kur'an'a yapılan çağrıya sırt çeviremeyiz." diyerek Hz. Ali'ye karşı çıkanca Hz. Ali "Ben zaten onlarla Kur'an'ın hükmü yerine gelsin diye savaşıyorum. Onlar Allah'ın emrine isyan ettiler ve sözlerini unuttular, Kur'an'dan yüz çevirdiler." diyerek onlara cevap vermiştir.⁶¹

Ahmed b. Hanbel ve Hâricî tarihçiler bunun aksine, çağrının yapıldığı ilk anda Hz. Ali'nin "Ben kabul ettim." dediğini aktarırlar. Ahmed b. Hanbel'in rivayetine göre Hz. Ali Muaviye'nin elçisine "Buna benden daha layık kimse olamaz. Evet, aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun." demiştir.⁶² Berrâdî de (ö. 810/1407) Ahmed b. Hanbel gibi Hz. Ali'nin Tahkimi kabul ettiğini, Şamlılara elçi göndererek bildirdiğini söyler.⁶³ Fakat Hâricîler arasında bile bu konuda ittifak yoktur. Nitekim Muammer, Hz. Ali'nin Tahkim fikrini benimsemediğini, çoğunluğun bundan yana görüş belirtmesinden ötürü kabul etmek zorunda kaldığını anlatır.⁶⁴

Hz. Ali'nin Tahkimi istemeyerek kabul ettiğini rivayet edenlerin anlatımlarına göre olaylar şöyle gelişmiştir: Tahkimin kabulünden yana olan liderler, Hz. Ali'ye Tahkimi kabul ettirmeye çalışırken aynı zamanda halen devam eden çarpışmaları sonlandırmasını ondan istemişlerdir. Bu çerçevede Eşter en-Nehaî'nin geri çağırılmasını talep etmişler, Hz. Ali de bu isteğe uymak zorunda kaldığından Yezit b. Hani'yi Eşter'i çağırmak üzere görevlendirmiştir. Çağrı üzerine Eşter "Bana biraz müsaade edin, umuyorum ki fetih yakındır." diyerek Yezit'i geri göndermiştir. Yezit Hz. Ali'ye varınca Eşter'in savaştığı taraftan, fethi işaret eden sesler yükselmiştir. Bunun üzerine tahkim taraftarları Hz. Ali'ye "Sen Eşter'e savaş emri gönderdin. Ya derhal onu çağırırsın ya da senden ayrılırız." diyerek suçlamada bulunmuşlardır. Hz. Ali Yezit'e "Git Eşter'e söyle çabuk gelsin, fitne baş gösterdi." diyerek onu tekrar göndermiştir. Yezit tekrar Eşter'e

⁶¹ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s.489; Ya'kübî, *Tarihü'l Ya'kübî*, C.II, s. 220; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 48-49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 192-193.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.XXV, s. 348.

⁶³ Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 114; Şemmâhî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.47.

⁶⁴ Muammer, *el-İbâziyye*, C.II, s. 166.

gelince Eşter "Görmüyor musun, zafer çok yakın. Bunları bu durumda bırakıp dönmemiz sence uygun mu?" diye sorunca Yezit "Sen burada zafer kazanırken müminlerin emiri orada öldürülsün ya da düşmana teslim edilsin ister misin?" diye yanıtlamıştır. Eşter "Hayır istemem." deyince Yezit "Onlar 'Eşter'i çağır, gelmezse ya seni Osman gibi öldürürüz ya da düşmanına teslim ederiz' dediler." demiştir.⁶⁵ Eşter'in zafer kazanmak üzereyken geri çağırılması, Iraklı Tahkim taraftarlarının kötülenmesi için sonradan uydurulmuş olabilir. Zira bu rivayette Iraklı Tahkim taraftarları, Tahkim çağrısından önce Şamlılarla çarpışmış kişilerden çok onların kurtulmasını isteyen, kendi ordularının zaferine engel olmaya çalışan kişilermiş gibi anlatılmışlardır.

Geri dönmek zorunda kalan Eşter en-Nehaî, Tahkimin kabulünden yana olan kabile liderlerine zafere çok yaklaştığını söyleyerek biraz daha süre istemiştir. Bunu kabul etmeyen liderler "Biz senin hatana ortak olmayacağız." diyerek onu yalnız bırakmaya çalışmışlardır. Reddedildiği için son derece sinirlenen Eşter "Siz hangi durumda haklısınız? Seçkinleriniz öldürülüp düşükleriniz kalmışken mi? Dün savaşırken mi doğruydunuz yoksa şimdi savaşı bırakmış halinizle mi? Faziletlerinden şüphe etmedikleriniz öldürülmüşken siz şimdi burada durup onlar cehennemdeler diyorsunuz. Biz sizin namazlarınızın, cennete duyduğunuz istek ve ibadet şevkinden olduğunu sanıyorduk. Şimdi bakıyorum da siz dünyalığa koşuyorsunuz, ölümden korkuyorsunuz."⁶⁶ diyerek onları suçlamıştır.

Aralarındaki tartışma büyümüş, özellikle Eşter en-Nehaî ile Eş'as b. Kays arasında kavga belirtileri ortaya çıkmış, birbirlerinin atlarına kırbaçlarla vurmaya başlamışlardır. Hz. Ali, kavgaların tehlikeli bir boyut aldığını, ordusu için bir iç savaşın meydana gelebileceğini görünce Tahkimi kabul etmek zorunda kalmıştır.⁶⁷ Bununla ilgili daha sonra yaptığı bir açıklamada "Yemin olsun ki ben ne tahkimi kabul ettim ne de kabul

⁶⁵ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s.490-491; Dîneverî, *Ahbârü't-Tıvâl*, s. 193; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s.49-50; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.III, s.186; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 193.

⁶⁶ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 491; Dîneverî, *Ahbârü't-Tıvâl*, s. 50; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 193; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 112-113; Şemmahi, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.47.

⁶⁷ Ya'kûbî, *Tarihü'l Ya'kûbî*, C.II, s. 220.

etmeyi istedim. Kabul etmekten başka çıkar yol bırakmadığınız için kabul etmek zorunda kaldım.” demiştir.⁶⁸

İbn Kuteybe, Hz. Ali’ye Tahkimi Eş’as b. Kays’ın kabul ettirdiğini ileri sürmüştür. Bu rivayete göre Eş’as ile Hz. Ali uzun bir görüşme gerçekleştirmiş, görüşmenin sonunda Hz. Ali ikna olup tahkimi kabul etmiştir.⁶⁹

Şii kaynaklarda, Hz. Ali’nin Tahkimi kabul etmediğine yönelik bir rivayet mevcuttur. Minkarî ve İbn A’sem’in (ö. 320/932’den sonra) naklettikleri rivayet şöyledir: Eşter en-Nehaî ile Tahkim taraftarları uzun uzun tartışmışlar, birbirlerine küfürler etmeye başlamışlardır. Aralarındaki sözlü kavga fiili kavgaya dönüşünce Hz. Ali müdahale edip onları durdurmuştur. Eşter en-Nehaî “Ey müminlerin emiri, bir karar ver!” diyerek Hz. Ali’den bir sonuca varmasını istemiştir. Bu sessizlik anında Hz. Ali henüz ağzını açmadan bazıları “Müminlerin emiri tahkimi kabul etti.” diye bağırmaya başlamışlar ve bu haykırırlar ordu içinde hızla yayılmıştır. Bunun üzerine Hz. Ali başını önüne eğmiş ve bu durumu yalanlayan veya doğrulayan bir şey söylememiştir.⁷⁰

b. Kurrâ ve Tahkimin Kabulündeki Etkisi

Tarih kitapları Hakem olayı konusunda Kurrâya oldukça önemli bir rol biçmişlerdir. Buna göre Kurrâ, hem Hz. Ali’ye Tahkimi ölüm tehdidiyle kabul ettiren hem de daha sonra pişman olup Hz. Ali’yi bu kabulden dönmüyor diye terk eden kesimdir. Bu sebeple Kurrâya biraz daha yakından bakmak önem arz etmektedir.

İlk mezhep olan Havâric’i kendi içinden çıkararak⁷¹ Kurrâ, Hz. Peygamber döneminde Kur’an’ı ezberleyenlere değil, onu çok okuyanlara verilen isimdir.⁷² Bu kişilerin sosyolojik ve kültürel anlamda farklı bir kesim oldukları söylenebilir fakat onlar hakkında grup tanımının kullanılması için henüz erkendir. Kur’an okumaya olan düşkünlükleriyle farklılaşan bu kişiler, Hz. Ebubekir döneminde Kur’an’ın tedvin

⁶⁸ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 59.

⁶⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C. I, s. 145.

⁷⁰ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 492; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.III, s.187.

⁷¹ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 499; Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 195.

⁷² İsmail Albayrak, “Erken Dönem Kurrâ İle İlgili Oryantalistik Bakış Açısının Eleştirel Değerlendirilmesi”, *Marife*, S. 2, 2004, s. 135.

edilmesi kararının alınmasında etkili olmuşlardır. Nitekim Kur'an, hafızlarının sayısının ridde savaşlarında azalması nedeniyle toplatılmıştır.⁷³

Hız. Ömer döneminde daha çok Kur'an öğretimi ile meşgul olan bu topluluk, konumunu kaybetmemiş, Kur'an'a olan bağlılıkları sebebiyle halifenin özel ilgisine mazhar olmuştur. Bunun yanı sıra Hız. Ömer Kurrâdan bazı kişilerle istişarede bulunmuş, Basra'da bulunan Kurrâyı bir dönem maaşa bağlasa da Kur'an eğitiminin dünyalık menfaatler nedeniyle zarar görmesi endişesiyle bir süre sonra bu uygulamaya son vermiştir.⁷⁴

Hız. Osman döneminde hem Suriye'de hem de Irak'ta sayıları çoğalan Kurrânın belirleyici yönlerinden biri, her yerde, bazen de yüksek sesle Kur'an okumalarıdır. Kur'an'ın incelenmek için değil uygulanmak için olduğunu kabul etmeleriyle farklılaşan Kurrâ, çokça namaz kıldıkları için alınlarındaki secde izi ile tanınmışlardır. Hız. Osman'ın döneminden itibaren devlet işlerine müdahale etmekten geri durmayan Kurrâ, halkın üzerinde söz sahibi olmaya çalışmış ve bu önderlikle Hız. Osman'a karşı girişilen isyanda başı çekmiştir.⁷⁵

Kurrânın Hız. Osman'a karşı çıkma nedenlerinden biri devlet işlerinde ehil olmayan akrabalarına görev vermesidir. Onlara göre daha önce Müslüman olanlar dururken halifenin yeni Müslüman olmuş Ümeyyeoğullarını görevlendirmesi kabul edilecek bir şey değildir. Hız. Osman'ın devletin kaynaklarını akrabaları için kullanması, Kurrânın yoğun olarak yaşadığı Kûfe ve Basra halklarını kızdırmıştır. Öte yandan daha çok Yemenli olan bu halklar, Kureyş'in üstünlüğünü kabullenememişlerdir.⁷⁶

Kurrânın yanındaki insan gücünü teşkil edenlerin büyük bir kesiminin bedevi olması, Hız. Osman ve valilerinin onlarla sorun yaşamasında etkili olan sebeplerden birisidir. Bedevi hayattan yerleşik hayata geçişe ayak uyduramamaları, onları bağlayan

⁷³ M. Mahfuz Söylemez, "Cem'ü'l-Kur'an ve Teksîruhu", *İslami İlimler Dergisi*, C.V, S. 1, 2010, s. 169.

⁷⁴ Albayrak, "Erken Dönem Kurrâ...", s. 147.

⁷⁵ Julius Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 12.

⁷⁶ Harun Yıldız, "Hâricilerin Doğuşunda Kurrânın Rolü", *EKEV Akademi Dergisi*, C.VIII, S. 18, 2004, s. 271.

herhangi bir kuralın olmadığı çöl hayatından düzenli şehir hayatına başlamaları, toplumsal bir bunalım yaşamalarına neden olmuştur.⁷⁷ Kûfe, Basra ve Medâin gibi şehirlere gelerek yerleşik hayata geçen bu insanlar, arazi gelirlerinin yanı sıra devletten de maaş almışlardır. Hz. Osman döneminde bazı uygulamaların değişmesiyle gelirlerinin azalması, öte yandan Ümeyyeoğullarının devlet gelirlerini istedikleri gibi kullandıklarını görmeleri, onların karşı çıkışlarının ekonomik sebebini gözler önüne sermektedir.⁷⁸

Hz. Osman döneminde Kûfe ve Basra’da etkin konuma gelen Kurrâ, halifenin valisi olan Said b. el-Âs’ı azlettirip istedikleri vali olan Ebu Musa el-Eş’arî’yi ona kabul ettirebilecek güce erişmiştir. Hz. Osman’ın katledilmesinde ise liderliklerini Eşter en-Nehahî’nin yaptığı Kûfeli Kurrâ etkin rol oynamıştır.⁷⁹

Hz. Osman’ın katli konusunda Kurrâ üçe ayrılmıştır: Birinci grup Hz. Osman’ın öldürülmeyi hak ettiğini düşünerek, öldürme olayına fiili olarak katılan; ikinci grup Hz. Osman’ın öldürülmesinin doğru olduğunu savunduğu halde, fiili olarak desteklemeyen; üçüncü grup ise Hz. Osman’ın yanlış yaptığını söyleyip eleştirmesine rağmen öldürülmesine karşı çıkanlardan oluşmuştur. Sonuncu grup Hz. Osman’ın katlini kınamıştır.⁸⁰

Hz. Osman’dan sonra Hz. Ali’nin halife seçilmesinde etkili olan Kurrânın, onu seçmesinin sebebi, onun erken Müslüman olmasının yanı sıra Hz. Peygamber’e yakınlığıdır. Onun Hz. Ömer devrindeki huzuru ihya edeceğini düşünen Kurrâ, onun halife seçilmesine destek vermiş, Cemel ve Sıffîn savaşlarında ise onunla birlikte çarpışmaktan geri durmamıştır.⁸¹ Sahifeler mızraklara takılarak havaya kaldırılana kadar da Kurrânın Hz. Ali’ye herhangi bir itaatsizliği söz konusu olmamıştır. Tahkim çağrısından sonra ise işler değişmiş, Kurrânın adı bazı sorunlarla anılmıştır.

⁷⁷ Fığlalı, “Hâricîler”, *DİA*, 16, s. 169.

⁷⁸ Albayrak, “Erken Dönem Kurrâ...”, s. 148.

⁷⁹ Yıldız, “Hâricîlerin Doğuşunda...”, s. 273.

⁸⁰ Yıldız, “Hâricîlerin Doğuşunda...”, s. 273.

⁸¹ Yıldız, “Hâricîlerin Doğuşunda...”, s. 274.

Bu sorunlardan biri, Kurrânın Hz. Ali'ye baskı yapıp yapmadığıdır. Aslında Kurrânın Hz. Ali'ye baskı yaptığı konusunda ittifak vardır. İhtilaf, bu baskının hangi yönde yapıldığı noktasındadır. Şii ve Sünnî tarihçiler, Kurrânın Hz. Ali'ye tahkimi zorla kabul ettirdiğini, onu ölümle tehdit ettiğini, ona “Davet edildiğin Kur'an'a icabet et. Aksi halde Osman'a yaptığımızı sana da yaparız.” dediklerini aktarırlar.⁸² Onların bu çıkışına karşı Hz. Ali “Allah'ın kitabına ilk çağırın benim ve ona ilk uyan da benim. Bize ona uymaktan başka bir şey yaraşmaz. Fakat ben dün emirdim, bugün emir alan oldum. Görüyorum ki siz şimdi savaştan kaçıyor, yaşamayı yeğliyorsunuz. Sizin istemediğiniz yükü sırtıma yükleyemem.” sözleriyle kendini savunur.⁸³ Bu grubun başında Mi'sar b. Fedekî et-Temîmî ve Zeyd b. Husayn et-Taî vardır. Hz. Ali'den o sırada savaşa devam eden Eşter en-Nehâ'yi geri çağırmasını isteyen⁸⁴ grubun daha sonra Hâricî olarak adlandırılacakları bazı tarihçiler tarafından dile getirilmiştir.⁸⁵

Kurrânın Hz. Ali'ye yaptığı baskıyla ilgili Hâricî tarihçilerin iddiası genel kanının aksi yönündedir. Yukarıda belirtildiği gibi Şîî ve Sünnî tarihçiler, Kurrânın Hz. Ali'ye Tahkimi kabul etmesi yönünde baskı yaptıklarını söylerler. Hâricî tarihçilerin iddiasına göre ise en başından beri Kurrâdan bir grup tahkime karşı çıkmış, Hz. Ali'ye gelip “Muaviye ve arkadaşı kafirdirler. Onlar Allah'ın kitabına dönünceye kadar onlarla savaşmalıyız.” diyerek bu görüşlerini belirtmişlerdir.⁸⁶ Hatta Bârunî, Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin arkadaşlarının “Bu bir hiledir. Bununla sizi bölüp aranızda fitne salmak istiyorlar. Zafer sizin oluncaya kadar savaşa devam edin.” dediğini anlatır.⁸⁷ Bu noktada, İbn Kuteybe'nin anlatımının da bu yönde olduğu buraya not düşülmelidir.⁸⁸

⁸² Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s.489-490; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 49; Ebü'l Hasan Ali b. İsmail b. Ebi Bişr el-Eş'arî, *Makâlatü'l-İslamiyyin ve'l-İhtilafü'l-Musallîn*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990, s. 57; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.III, s.185; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 193.

⁸³ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.III, s.186.

⁸⁴ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s.489-490; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 49.

⁸⁵ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 49; Eş'arî, *Makâlat*, s. 57.

⁸⁶ Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 112.

⁸⁷ Ebü'r-Rabî' Süleyman el-Bârûnî, *Muhtasarü Târîhi'l-İbâziyye*, Mektebetü'l-istikâme, Tunus, 1938, s. 17-18.

⁸⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 148.

Hâricî tarihçilerin, Tahkime karşı çıkanlardan ileri gelenler olarak zikrettikleri isimlerden ön plana çıkanlar Ammâr b. Yâsir, Eşter en-Nehaî, Abdullah b. Büdeyl, Şeybe b. Rabia ve Yezid b. Kays'tır.⁸⁹ Bu isimlerden Eşter en-Nehaî'nin Tahkimi kabullenemediği konusunda ittifak vardır.⁹⁰ Onun Kurrâ'dan olduğu, Hz. Osman'ın katlinde aktif rol oynayan Kûfeli Kurrânın lideri olduğu da zikredilmiştir.⁹¹

Adı ön plana çıkanlardan Ammâr b. Yâsir'e Hâricîler özel bir önem atfetmektedir. Ammâr'ı önemli kılan unsurlardan biri onun ilk Müslümanlardan olmasının yanı sıra çok işkence çekmesi ve hakkında ayet nazil olmasıdır.⁹² Ammâr'ı tartışmaların odağına taşıyan bir diğer unsur, onun azgın tarafın belirleyicisi sayılmasıdır.

Sıffin savaşında Ammâr b. Yâsir Şamlılar tarafından öldürülünce Abdullah b. Amr b. Âs babasına gelir ve “Babacığım, siz Ammâr'ı öldürdünüz ama onun hakkında Hz. Peygamber'in dediğini hatırlamıyor musunuz?” diye sorar. Amr b. Âs “Ne demişti ki?” deyince Abdullah “Mescid-i Nebevî'nin inşası sırasında herkes bir tuğla taşıırken Ammâr iki tuğla taşıyordu. Gidip Hz. Peygamber'e yorulduğunu söyleyince Hz. Peygamber ‘Ey Sümeyye'nin oğlu, yazık sana! Herkes tek tek tuğla taşıırken sen daha çok sevap kazanmak için ikişer ikişer taşıyorsun. Bununla beraber yazık sana ki seni azgın bir topluluk öldürecek.’ dedi.” diye cevaplar. Amr b. Âs bu cevap üzerine Muaviye'ye gider ve durumu ona bildirir. Muaviye “Onu biz değil, buraya getirenler öldürdü.” diyerek kendini savununca Şamlılar çadırlarından çıkar ve bu sözü destekler mahiyette “Ammâr'ı buraya getirenler öldürdü.” diye bağırlar. Ammâr'ın ölümünü haber alan Hz. Ali ise hararetli bir konuşmayla askerlerini savaşa teşvik edince Irak ordusu Şamlıların üzerine daha da şiddetle saldırmaya başlar.⁹³ Böylece Ammâr b. Yâsir'in öldürülmesi Iraklılar için savaşa teşvik edici bir etken haline alır. Buna karşılık Şamlıların zor durumda kaldığı fakat Muaviye'nin zekasıyla bundan sıyrılmaya çalıştıkları unutulmamalıdır.

⁸⁹ Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 112; Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.48.

⁹⁰ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 491; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 50; Dîneverî, *Ahbârü't-Tıvâl*, s. 193; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 194; Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.47; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 112-113.

⁹¹ Yıldız, “Hâricîlerin Doğuşunda...”, s. 273.

⁹² en-Nahl 16/106.

⁹³ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 41.

Yukarıdaki rivayette geçen “Seni azgın bir topluluk öldürecek.” hadisinin yirmi farklı sahabiden geldiği, İbn Abdülber (ö. 463/1071), Zehebi (ö. 748/1348) ve İbn Hacer’in (ö. 852/1449) hadis için mütevatir dedikleri söylenmektedir.⁹⁴

Her ne kadar Taberî’den aktarılan yukarıdaki rivayette olayın Mescid-i Nebevî’nin inşası sırasında olduğu anlatılsa da olayın üç farklı yerde geçmiş olabileceğine dair rivayetlerin mevcut olduğu anlatılmaktadır. Bunların ilki; Medine’de, Mescid-i Nebevî’nin inşası esnasında, ikincisi yine Medine’de, Hendek savaşı için hendeğin kazıldığı sırada, üçüncüsü de Mekke’de, Ammâr’ın işkence çektiği sırada gerçekleştiği şeklindedir.⁹⁵ Bu hadisin uydurma olabileceği ya da Hz. Peygamber’in kastının gelecekle ilgili bilgi vermek olmadığı iddiasında bulunan Demir, hadisin Sıffîn savaşıyla ilgili olamayacağını şöyle anlatır:

Hz. Peygamber’in, (Sıffîn savaşını îmâ ederek) Ammâr ile ilgili böyle bir şey söylemiş olduğunu varsaydıgımızda, Hz. Ali karşıtlarının tamamının cehennemi hak ettiğini kabul etmek durumundayız. Bu durumda, Sünnî düşüncenin Sıffîn’deki taraflarla ilgili iyimser mülâhazaları boşa çıkacaktır. İyimser tabloyu korumak adına söylemiyoruz ama, kanaatimiz odur ki, Eğer Allah Rasûlü bu cümleyi sarfetmiş ise, bunu, Ammâr’ı hak dinden vazgeçirmek için O’na şiddetli ezâları revâ gören Kureyş müşrikleri için, Mekke’de söylemiş olmalıdır.⁹⁶

Rivayetin Sıffîn savaşıyla ilgisinin olduğunu iddia edenlerin, aşağıdaki iki soruya cevap verebilmeleri gerektiğini söyleyen Demir, şöyle devam etmektedir:

1) Ammâr’la ilgili rivâyetin, ancak Ammâr öldürüldükten sonra hatırlandığı anlaşılmaktadır. Aralarında Amr b. Âs, onun oğlu Abdullah, Hz. Ömer’in oğlu Ubeydullah gibi sahâbîlerin de bulunduğu Muaviye taraftarları, neden savaş başlamadan önce Ammâr’la özdeşleşmiş olan bu hadisi hatırlayamamışlardır. En azından hadisin râvîleri arasında gösterilen ve babasının zoruyla Muaviye’nin yanında yer almak durumunda kaldığı söylenen Abdullah b. Amr’ın, savaştan önce bunu hatırlatması gerekmez miydi? 2) Anlaşılan o ki, Hz. Ali (r.a.) taraftarları da, haklı olduklarının açık bir delili mahiyetinde olan bu rivâyetten habersizdirler. Onlar ne savaş öncesinde, ne de savaş sırasındaki sulh girişimlerinde, ellerindeki bu önemli kozu kullanmamışlardır. En azından Ammâr’la özel bir bağı olduğu anlaşılan Hz. Ali, bu bağlamda zikredilmiş nebevî bir ihbârı, Muâviye’ye hatırlatmalı değil miydi? Elimizdeki kaynaklar yukarıda saydığımız hususlardan herhangi birinin gerçekleştiğine dair en ufak bir ipucu bile içermemektedir. Bu hususlar açıklanamayacağına göre, tarih kaynaklarının kaydettikleri yukarıdaki rivâyetle

⁹⁴ Mahmut Demir, “Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C.VII, S. 3, 2007, s. 147.

⁹⁵ Demir, “Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis”, s. 146-147.

⁹⁶ Demir, “Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis”, s. 151-152.

ilgili, iki muhtemel kabul ön plâna çıkmaktadır. Birincisi; Ammâr b. Yâsir öldürüldükten sonra bu hadisi tartışma konusu haline getiren ve bir kısmı da sahâbî olan şahıslar, onu yanlış algılamışlardır. Zamanla bir çok sahâbînin duymuş olabileceği “O’nu haddi aşan bir topluluk öldürecek” hadisi, Ammâr’ı öldüren taraflarca, “bu topluluk biz miyiz acaba?” korkusuna sebep olmuştur. İkinci ihtimal ise, Ammâr’ın öldürülmesinin akabinde, “O’nun haddi aşan bir topluluk tarafından öldürüleceği” hadisinin yol açtığı tartışmaları içeren rivâyetler, tarihçiler tarafından ideolojik kaygıların etkisiyle uydurulmuştur.⁹⁷

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere bu hadisin kastettiği anlam, sonraki zamanlarda, Hz. Ali’nin haklılığının ispatı için uyarlanmış olabilir.

Taberî’nin yukarıda geçen rivayetinden anlaşılan, Ammâr’ın Herîr gecesinde öldürüldüğüdür. Şemmâhî, bu görüşe karşı çıkararak, Ammâr’ın tahkim çağrısından sonra katledildiğini iddia etmektedir.⁹⁸ Ona göre sahifelerin mızraklara takılması Ammâr’ın ölümünden sonra olsa da sözlü olarak Kur’an’ın hakemliğine çağrı, Ammâr hayattayken yapılmıştır.⁹⁹

Tahkime çağrı yapılır yapılmaz Hz. Ali’nin “Ben kabul ettim.” dediğini iddia eden Şemmâhî, Ammâr’ın Hz. Ali’ye karşı çıktığını ve onu suçladığını anlatır. Aktarımına göre Ammâr “Ey Ali! Muaviye sana beyaz bayrak gösterdi. Aynen Tâlut’un nehir sınavı gibi bunu reddeden Müslümandır, kabul eden kâfir olur. Dinimizden şüphede miyiz? Görüşümüzden vaz mı geçeceğiz? Bizden ve onlardan toplam yüz bin kişi ölmüşken Tahkime mi gideceğiz? Talha, Zübeyir ve Ayşe seni buna çağırdı, sen reddettin. Karşı çıkan her kimse dalalettedir, kanı helaldir iddiasında bulundun. Allah’ın hükmü bellidir, emrettiğinden dönmeyin, fitne ateşi sönmedi.” dedikten sonra beş yüz kişiyle tekrar saldırıya geçer. Ammâr öldürülünce Hz. Ali de saldırır.¹⁰⁰

Bu rivayete oldukça benzeyen bir başka rivayet *el-İmâme ve’s-Siyase*’de de geçer.¹⁰¹ Bu rivayetlerin içerdiği problem, Hz. Ali’nin daha önce Tahkimi kabul ettiğinin iddia edilmesidir. Yukarıda geçtiği üzere kendisine savaşa devam teklifiyle gelenlere verdiği sözden dönemeyeceğini belirten Hz. Ali, bu rivayetlere göre tekrar saldırıya

⁹⁷ Demir, “Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis”, s. 155.

⁹⁸ Şemmâhî, *Kitabü’s-Siyer*, C.I, s.48.

⁹⁹ Şemmâhî, *Kitabü’s-Siyer*, C.I, s.47.

¹⁰⁰ Şemmâhî, *Kitabü’s-Siyer*, C.I, s.47.

¹⁰¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 145-147.

geçmektedir. Tahkim kabul edilmiş, savaş durmuşken Hz. Ali'nin, Ammâr'ın tekrar saldırıya geçmesine sessiz kalması, buna ilaveten kendisinin de tekrar saldırması doğru olamaz. Üstelik Şemmâhî'nin, mızraklara sahifelerin takılmasıyla, sözlü çağrışı birbirinden ayırması da diğer rivayetlerle çelişmektedir.

Öte yandan Şii ve Sünni tarihçilerin Kurrânın ilk önce Tahkimin kabulü için baskı yaptığını, fakat daha sonra pişman olup Hz. Ali'yi verdiği karardan çevirmeye çalıştıklarını; buna karşılık Hâricîlerin ise sahifelerin mızraklara takılmasından itibaren Kurrânın, özellikle daha sonra Nehrevan'a çekilecek olanların, hayır dediğini savunduklarını yukarıda belirtmiştik. Demircan, Kurrânın veya Hâricîlerin; Hz. Ali'yi önce Tahkimi kabule zorladıkları, kabul ettikten sonra da reddetmesini istedikleri ve bunu kabul etmeyen Hz. Ali'den ayrılmalari yönündeki rivayetleri, tutarsızlık olarak değerlendirir. Bu yöndeki bir tavrın olanaksız olduğunu savunup bu anlatımın, Hz. Ali'nin haklılığını savunmak adına ehl-i beyt taraftarı raviler tarafından uydurulduğunu söyleyen Demircan'a göre Hâricîler, başından itibaren aynı görüşü savunmuşlardır.¹⁰²

Kanaatimizce Kurrânın böyle bir harekette bulunması tutarsızlık değildir. Şartlar göz önüne alındığında yapılanların olağan olduğu bile söylenebilir. Leyletü'l-herîr denilen gecede çarpışmalar o kadar şiddetli olmuştur ki bazıları "Birbirimizi kıracağız, karlarımız yarın başka halklara kalacak." endişesine kapılmıştır. Böyle bir ortamda sulh olduğunu duyunca çoğunluğun buna sevinmesi ve kabul etmesi normaldir. Kurrâ da bunu kabul etmiş olabilir fakat daha ilk anda bile sesini yükseltip "Hüküm ancak Allah'ındır!" diyenler olmuştur. Sükunet hakim olunca bu söylem yaygınlaşmış, ilk başlarda daha çok Kurrâ içinde tutulmuş olsa da ardından konu "günah işledik ama tövbe ettik" kabulüne kadar varmış olabilir. Bizim bu savunduğumuzu destekler mahiyette açıklamada bulunan Kafesoğlu, insanın olaylar karşısındaki tavrının, o an içinde bulunduğu maddi ve manevi duruma göre değiştiğini; farklı zamanlarda farklı tepkiler vermesinin, insanın tabii değişiminin sonucu olduğunu söyler.¹⁰³

Bütün bu tartışmalara rağmen Kur'an'ın hakemliğine başvurma fikri kabul edilince hakemliğin nasıl olacağına karar vermek Kurrâya düşmüştür. Hz. Ali Iraklı,

¹⁰² Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 159.

¹⁰³ Kafesoğlu, "Tarih İlmî", s. 6.

Muaviye ise Şamlı Kurrâyı göndermiş, bunlar iki ordu arasında birleşerek Kur'an'ı incelemişlerdir. Sonunda Kur'an'ın öldürdüğünü öldürmek, sağ bıraktığını sağ bırakmak üzere karara varmışlar ve her bir grup kendi tarafına dönerek tahkime razı olduklarını belirtmiştir.¹⁰⁴ Bu rivayet, Kurrânın her iki orduda da önemli bir mevkide olduğunun göstergesidir.

2. Hakem Seçimi

Şam tarafının Kur'an'a daveti Irak cephesinden olumlu yanıt bulmuştur fakat Iraklılar, Kur'an'ın hakemliğinin ne şekilde olacağını bilmeden daveti kabul etmişlerdir. Bunun yanı sıra Irak ordusunun hakem seçiminden de haberi yoktur.¹⁰⁵ Eş'as b. Kays, hakemliğin nasıl yapılacağını öğrenmek ve konuyu açıklığa kavuşturmak üzere, fikri ortaya atan tarafın lideri Muaviye ile görüşmek isteyerek Hz. Ali'den bu konuda izin istemiş, Hz. Ali ona "Gitmek istiyorsan git." cevabını vermiştir.¹⁰⁶ Hz. Ali'nin "Gitmek istiyorsan git." demesi, Hz. Ali'nin hem Tahkim konusunda hem de bu görüşme konusunda isteksiz olduğunun göstergesidir.

Eş'as b. Kays Muaviye'nin yanına varınca ona "Ey Muaviye, neden sayfaları mızraklara astınız?" diye sormuştur. Muaviye "Bizim de sizin de Allah'ın kitabında emrettiklerine dönmemiz için astık. Siz razı olduğunuz bir hakem belirleyeceksiniz biz de razı olduğumuz bir hakem belirleyeceğiz. Hakemler Kur'an'ın hükmüne göre karar verecekler ve biz de bu hükümde ittifak edip hükme uyacağız." diye yanıtlamıştır. Eş'as "Doğru olan budur." demiş ve dönüp gelişmeyi Hz. Ali'ye anlatmıştır.¹⁰⁷ Wellhausen, Eş'as'ın Muaviye ile görüştüğünden sonra Hz. Ali'yle değil Irak ordusunun ileri gelenleriyle görüştüğünü, onların bu fikri benimsediğini, Hz. Ali'nin fikrinin sorulmadığını ileri sürmüştür.¹⁰⁸

Irak ordusu içinde Tahkimin kabulü konusundaki anlaşmazlık, hakemin seçilmesinde de kendini göstermiş, Eş'as b. Kays'ın başında bulunduğu muhalefet, Hz.

¹⁰⁴ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s.499; Dîneverî, *Ahbârü't-Tıvâl*, s. 195; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.197.

¹⁰⁵ Kenan Ayar, *Sahabe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 285.

¹⁰⁶ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 498-499; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s.51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 194.

¹⁰⁷ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 499; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 194.

¹⁰⁸ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde...*, s. 1.

Ali'nin istediği hakemi kabul etmek istememiştir. Hakemlik için Ebu Musa el-Eş'arî'nin adı geçince Hz. Ali "Ben Ebu Musa'yı kabul etmiyorum. Bu işi ona teslim etmek istemiyorum." diye karşı çıkmıştır. Eş'as b. Kays, Mis'ar b. Fedekî, Zeyd b. Husayn ve bir grup Kurrâ "Biz ondan başkasına rıza göstermeyiz." diyerek Hz. Ali'nin otoritesini yok saymışlardır. Hz. Ali "O benim halifeliğimi istemiyor. Daha önce insanları benden uzaklaştırmaya çalıştı, bana katılmalarını engelledi, sonra da kaçtı. Ben teminat vermeyene kadar da dönmedi. İşte Abdullah b. Abbas burada, gelin bu işi ona emanet edelim." diyerek onları ikna etmeye çalışmıştır fakat onlar "Ne sen ne de İbn Abbas bizi ilgilendirmiyorsunuz. Hakem olacak kişi seninle Muaviye'ye eşit mesafede biri olmalı." diyerek görüşlerinde ısrar etmişlerdir. İbn Abbas'tan vazgeçen Hz. Ali "O zaman Eşter olsun." deyince Eş'as "Ateşi alevlendiren zaten Eşter değil mi? Bizi bu duruma Eşter'in kararı getirmede mi?" diyerek çıkmıştır. Hz. Ali "Eşter'in kararı neymiş ki?" diye sorunca Eş'as "Bizi birbirimize kırdırıp senin ve onun isteklerinin yerine gelmesini sağlamak." diye cevaplamıştır.¹⁰⁹

Minkarî'nin aktardığı rivayete göre Hz. Ali Abdullah b. Abbas'ta ısrar etmiş ve "Muaviye, görüşüne ve zekasına güvenmediği birine hakemliği emanet etmez. Bu yüzden Amr'ı seçti. Onun hakkından sadece onun gibi bir Kureyşli olan Abdullah b. Abbas gelebilir. Amr'ın düğümünü sadece o çözebilir, Amr'ın çözdüğünü de sadece o bağlayabilir." demiştir. Eş'as b. Kays "Hayır yemin olsun ki kıyamet dahi kopsa iki Mudarlının¹¹⁰ hakkımızda hüküm vermesini kabul etmeyeceğiz. Onlar hakemlerini Mudarlılardan seçti, sen Yemenlilerden seç." diyerek itiraz etmiştir. Hz. Ali "Korkarım ki Amr b. Âs Yemenlinizi kandırarak." deyince Eş'as "Yemin olsun ki birisinin Yemenli olduğu iki hakemin verdiği karar kötü bile olsa, her ikisinin de Mudarlı olduğu hakemlerin verdiği karardan bizim için hayırlıdır." yanıtını vermiştir.¹¹¹

Abdullah b. Abbas'ın övüldüğü bu rivayet, klasik kaynaklarda onun ön plana çıkarıldığı tek rivayet değildir. İleride görüleceği üzere onun her şeyin en doğrusunu

¹⁰⁹ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 499-500; Dîneverî, *Ahbârü't-Tıvâl*, s. 195; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 51; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.197; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 194.

¹¹⁰ Adnân ve Kahtân'dan sonra Arapların kendilerine nispet edildikleri dört ana kol vardır. Bunlar: Mudar, Rebîa, Kudaâ ve Yemen'dir. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mudar", *DİA*, 30, s. 358.

¹¹¹ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 500.

bildiği konusunda birçok rivayet vardır. Azimli buna sebep olarak bu eserlerin Abbasi devrinde yazılmasını gösterir. Abbasiler, devamlı olarak Ehl-i beyte, ezilmelerine karşı onları kolladıklarını söylemişler, kendilerini iş bilen insanlar, Ehl-i beyti ise iş bilmeyenler olarak tanımlamışlardır.¹¹² Bu nedenle bu tür rivayetlere ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Öte yandan Yemenlilerin Mudarlılardan seçilecek bir hakemi kabul etmeme gerekçesini, Arapların kabile algısına göre değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim Câbirî, Hz. Ali'nin ordusu içindeki Mudarlı ve Yemenli kabile mensuplarını birbirleriyle kaynaştıramadığını söylemekte, Tahkim olayından kaybeden taraf olarak çıkmasının nedeninin bu olduğunu ileri sürmektedir.¹¹³

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, Hz. Ali'nin bizzat kendisinin hakem olarak Amr b. Âs'ın karşısına çıkmak istediğini fakat ileri gelenlerin Hz. Ali'ye "Aynı anda hem taraf hem de hakem mi olacaksın? Bu olanaksız." diyerek karşı çıktıklarını belirtir. Abdullah b. Abbas fikrine karşı çıkmalarının nedenini ise aynı anda iki Adnanî'nin hakem olmasına rıza göstermemeleri olarak aktarır.¹¹⁴

Ya'kûbî'nin anlatımına göre Eş'as b. Kays'ın Ebu Musa el-Eş'arî'de ısrar etmesinin nedeni hem Yemenli olması hem de savaşa katılmamış olmasıdır. Ya'kûbî'nin aktarımında dikkat çeken bir diğer husus da Hz. Ali'nin Ebu Musa'dan bahsederken "O benim düşmanım." demesidir.¹¹⁵

Berrâdî'nin rivayetine göre Iraklı kabile liderlerinin Abdullah b. Abbas'ın hakemliğine karşı çıkmalarının nedeni, onun Hz. Osman'ın ölümünü izlemiş, yani bir anlamda seyirci kalmış olmasıdır. Bunu "Osman'ın ölümünü izlemiş birini kabul etmeyiz." diyerek Hz. Ali'ye bildirdiklerini rivayet eder.¹¹⁶ Bu rivayete ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Zira Sıffîn savaşı, kabaca Hz. Osman taraftarlarıyla karşıtları

---

¹¹² Azimli, *Hz. Ali*, s. 63.

¹¹³ Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap-İslam Siyasal Aklı*, (çev. Vecdi Akyüz), 2.B, İstanbul, Kitabevi, 2001, s. 209.

¹¹⁴ Eş'arî, *Makâlat*, s. 58.

¹¹⁵ Ya'kûbî, *Tarihü'l-Ya'kûbî*, C.II, s. 220.

¹¹⁶ Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 114-115.

arasında olmuştur. Karşıt olanların, onun ölümünü izlemiş birini dışlamaları mümkün görünmemektedir.

Hakemin seçilmesiyle ilgili en farklı rivayet İbn Kuteybe'nin aktarımındadır. Ona göre Hz. Ali İbn Abbas'ı hakem belirlemek üzereyken Eş'as b. Kays, Şureyh b. Hani', Adiy b. Hatem ve Kays b. Sa'd, yanlarında Ebu Musa olduğu halde Hz. Ali'ye gelirler ve "Ey müminlerin emiri, işte bu Ebu Musa el-Eş'arî; Hz. Peygamber'in Yemen elçisi, Hz. Ebubekir'in ganimet sorumlusu ve Hz. Ömer'in valisidir. Biz insanlara İbn Abbas'ı önerdik ama o sana çok yakın ve emrinden çıkmaz diye kabul etmediler. İnsanlar, Şamlılar ve Iraklıların takvasına güvendiği birini seçmek istiyor." derler.¹¹⁷ İbn A'sem de Eş'as'ın Ebu Musa'yı övdüğünü, onun daha önceki görevlerini saydığını anlatır¹¹⁸ ama İbn Kuteybe, Ebu Musa'nın o an orada olduğu iddiasında yalnız kalmaktadır. Kaynakların çoğunluğundan anlaşılın Ebu Musa'nın savaş bölgesine hiç gelmediğidir.

Hz. Ali'nin karşı çıkmasına rağmen Ebu Musa el-Eş'arî'nin hakem seçilmesi, tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Konu hakkında Önkal, bazı müelliflerin Ebu Musa'nın seçilme nedeninin kabilevi, bazılarının ise dini olduğunu iddia ettiklerini, asıl nedenin ise Ebu Musa'nın tarafsız olması olduğunu belirtmiştir. Zira Ebu Musa baştan beri savaştan uzak durmaya çağırılmış ve kendisi de uzak durmuştur. Ali taraftarları, Ebu Musa'nın bu nasihatlerini dinlemedikleri için pişman olmuşlardır. Ebu Musa'nın abid, salih bir zat olduğunu, Hz. Ömer döneminde verdiği kararlar ve çözdüğü davalarla şöhret kazandığını da ekleyen Önkal, Iraklıların çözümün ancak ondan gelebileceğini düşündüklerini ileri sürmüştür.¹¹⁹

el-Avâsım mine'l-Kavâsım'ın muhakkiklerinden Muhibbuddîn el-Hatîb, Hz. Ali'nin davetçilerinin Kûfe'ye gelip savaşa çağrıda bulduklarında Kûfe valisi olan Ebu Musa'nın insanlara "Fitne anında oturan ayakta durandan daha hayırlıdır." hadisini hatırlattığı için Eşter en-Nehaî tarafından azledildiğini, konağının işgal edildiğini ve Ebu Musa'nın bu yüzden Urz'a çekildiğini anlatır. Devamında "İnsanlar kana ve öldürmeye

---

¹¹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 149.

¹¹⁸ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.198.

¹¹⁹ Önkal, "Tahkim Olayı", s. 42-43.

doyunca Ebu Musa'nın kendilerine olan nasihatlerini hatırladılar ve Hz. Ali'den onun hakem olmasını istediler.” diyen Muhibbuddîn el-Hatîb'e göre Iraklıların Ebu Musa'da ısrar etmesinin nedeni onun tarafsız olması ve daha önce savaş konusunda uyarılarda bulunmuş olmasıdır.¹²⁰

Wellhausen'e göre ise Ebu Musa azledildikten sonra Kûfe'den ayrılmamış, orada yaşamaya devam etmiştir. Halifenin savaş çağrısına karşı çıkmasına rağmen kötü bir muamele görmediğini belirten Wellhausen, Ebu Musa'nın savunduğu fikirde yalnız olmadığını ileri sürmüştür.¹²¹ Bu anlatıma göre Ebu Musa Kûfelilerce sevilmekte ve kendisine saygı gösterilmektedir. Zira halifenin çağrısına, karşı bildiride bulunmasına rağmen sadece valilikten azledilmiş, herhangi bir şekilde zarar görmemiştir.

Hz. Ali'ye rağmen Ebu Musa el-Eşarî hakem seçilince Ahnef b. Kays Hz. Ali'ye gelmiş ve "Ebu Musa'yı ölçtüm biçtim, onu kör bir bıçak gibi işe yaramaz buldum. O, karşı grubun en düşüğünün bile dengi değildir. O, onların seviyesinden yıldızların mesafesi kadar uzaktır. Beni hakem yaparsan iyi olur, yapmazsan da beni onun yanında ikinci veya üçüncü kişi olarak gönder. Onların bağladıkları düğümü çözerim, çözdüklerini bağlarım. Hatta çok daha sağlam bağlarım." demiştir.¹²² Minkarî'nin bir diğer rivayetine göre Ahnef "Kalk ya Ali, yemin olsun ki senin azledilmeni zerre kadar önemsemeyen birini hakem olarak gönderiyorlar." demiştir. Hz. Ali Ahnef'i "Ey Ahnef, işleri evirip çeviren Allah'tır." diye yanıtlamıştır.¹²³ İbn A'sem'in anlatımına göre ise Ahnef Hz. Ali'ye Ebu Musa'nın Yemenli olduğunu ve amca çocuklarının çoğunluğunun Muaviye tarafında olduğunu söylemiştir.¹²⁴ Ahnef b. Kays'ın hakemliği kendisi için istemesi ve bir konuşma sonucunda Ebu Musa'yı tanıdığını iddia etmesi, suçlamalarının yersiz olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ebu Musa için "Şamlıların en düşüğünün bile dengi değildir." demesi, onun bu yorumlarının isabetli olmadığını ortaya koymaktadır.

¹²⁰ Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, (thk. Mahmud Mehdi İstanbulî ve Muhibbuddîn El-Hatîb), 6.B, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1412, s. 176, dn. 302.

¹²¹ Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde...*, s. 4.

¹²² Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 501; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 195-196; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s.52; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 115; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 194-195.

¹²³ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 537.

¹²⁴ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.199.

Kûfe valiliğinden azledilince Urz¹²⁵ denen yere çekilen Ebu Musa el-Eş'arî'yi çağırarak için bir köle gönderilmiştir. Köle Ebu Musa'nın olduğu yere varınca ona "Taraflar barıştı" demiştir. Bunun üzerine Ebu Musa "Allah'a şükürler olsun." karşılığını vermiştir. Bu kez köle "Seni hakem seçtiler." deyince Ebu Musa "Allah'tan geldik ve yine ona döneceğiz." demiştir.¹²⁶

3. Anlaşma Metninin Yazılması

Hakemlerin belirlenmesinden sonra Muaviye Hz. Ali'ye bir mektup gönderir. Mektupta Hz. Ali'ye gidişatın nasıl olacağından bahsedip "Çağrıldığın şey konusunda Allah'tan kork. Eğer Kur'an ehli densen Kur'an'ın hükmüne razı ol, vesselam." diye yazar. Hz. Ali bu mektuba yazdığı cevapta "Sen beni Kur'an'a davet ediyorsun ama ben senin Kur'an ehli densen olmadığımı ve hükmünü istemediğimi biliyorum. Biz Kur'an'ın davetine uyduk, senin değil. Kim Kur'an'a uymazsa apaçık sapıklık içindedir. Allah'ın selamı salih kullarının üzerine olsun." diye cevaplar.¹²⁷ Muaviye'nin mektuplarının sonunda selam söylemesi, buna karşılık Hz. Ali'nin selamı salih kullara hasretmesi ilgi çekicidir. Hz. Ali'nin mektubu daha ağır görünse de "Eğer Kur'an ehli densen..." ifadesi nedeniyle Muaviye'nin yazdığı mektup da Hz. Ali için ağır ifadeler barındırmaktadır.

Kur'an'ın hakemliği kabul edildiği için artık bir sonuca varılması gerekmektedir. Buna karşın Şam tarafından süreci uzatacak bir hamle gelir. Bir elçi gönderen Şamlılar "Hakemler üç günde Kur'an'dan hüküm çıkaramazlar, biz diyoruz ki siz Irak'a dönün biz de Şam'a dönelim. Belirleyeceğimiz bir tarihte hakemler toplanıp görüşsünler; eğer bir görüşte birleşirlerse kabul ederiz, aksi halde eski hal üzere döneriz." demişlerdir.¹²⁸ Berrâdî'nin bu rivayetinden anlaşılan, kararın savaş meydanında verilmesinin beklendiğidir. Fakat Şam tarafı bunun ertelenmesini istemiştir. Hatta yine aynı eserde geçtiği üzere bu konuda tartışma yaşanmış, Iraklıların çoğu bu fikri beğenmiş, yurtlarına

¹²⁵ Minkarî'ye göre Urz, Şam yakınlarında bir yerin adyken İbn'ül-Esîr'e göre kenar, köşe demektir. "Urzdaydı" ifadesiyle, savaşa yakın bir yerde ama savaşın dışında olduğundan "Bir kenara çekilmişti." anlamı verilmeye çalışılmıştır.

¹²⁶ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 500; Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 195; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s.52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 194.

¹²⁷ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 493-494; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.III, s.191-192.

¹²⁸ Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 115.

dönerek hatalarını daha net görebileceklerini dile getirmişlerdir. Bazı Iraklılar ise buna karşı çıkmış, geri dönmenin felaket olacağını savunmuşlardır.¹²⁹

Tahkimin ertelenme fikri kabul görünce bir anlaşma metninin yazılması gerekmiştir. Bu gereklilik üzerine 17 Safer 37 tarihinde metnin yazılmasına geçilmiştir.¹³⁰ İnsanlar silahlarını bırakıp iki ordunun ortasında buluşmuşlar¹³¹ ve metni yazmak üzere bir veya iki kâtip getirilmiştir. Minkarî'nin anlatımına göre olay şöyle gelişmiştir: Kâtip, "Bu anlaşma müminlerin emiri Ali ile..." diye yazdığı anda Muaviye itiraz ederek "Ey kötü adam, ben onun müminlerin emiri olduğunu kabul edip bir de onunla savaşıyor muyum?" demiştir. Söze giren Amr b. Âs "Adını ve babasının adını yaz. O sizin emirinizdir, bizim değil." demiştir. Hz. Ali müminlerin emiri ibaresinin silinmesini emredince Ahnef b. Kays "Müminlerin emiri sıfatını sildirme. Korkarım ki onu bir defa sildirirsen bir daha sana dönmez. Eğer bu uğurda insanlar dahi ölse sildirme." diye Hz. Ali'ye uyarıda bulunmuştur. Kalabalıktan bazıları da müminlerin emiri ifadesinin silinmesine karşı çakınca Eş'as b. Kays öne çıkıp katibe "O ifadeyi sil." demiştir. Hz. Ali tekbir getirip "Tarih tekerrür ediyor. Hudeybiye'de anlaşma metnini ben yazıyordum. 'Bu, Allah'ın elçisi Muhammed ile Süheyl b. Amr arasındaki anlaşmadır.' diye yazdığımda Süheyl 'İçinde Allah'ın elçisi yazan anlaşmaya uymayız. Eğer senin Allah'ın elçisi olduğunu bilseydim seninle ne diye savaşırdım? Hem sen Allah'ın elçisiyken senin Allah'ın evini ziyaret etmene engel olarak sana zulmetmiş olurum. Muhammed b. Abdullah yaz.' dedi. Hz. Peygamber 'Ben Allah'ın elçisiyim, aynı zamanda Abdullah'ın oğlu Muhammed'im. Yazıda silindi diye benim elçiliğim silinmez. Sen Abdullah'ın oğlu Muhammed diye yaz.' dedi. O gün Hz. Peygamber babalarına yazdığı gibi şimdi ben çocuklarına yazıyorum." demiştir. Bunun üzerine Amr "Suphanallah, biz müminken sen bizi kafirlere nasıl benzetirsin?" diye çıkmıştır. Hz. Ali Amr'a cevap olarak "Sen kafirlere dostluk, müminlere düşmanlık yapmasaydın, seni en fazla kendinden doğduğun annene benzetirdik." demiştir.¹³²

¹²⁹ Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 115.

¹³⁰ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s.508; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 199; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s.57; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C.III, s. 196.

¹³¹ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuḥ*, C.IV, s.201-202.

¹³² Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 508.

Anlaşma metnine devam etmeden önce yukarıdaki rivayetle ilgili bazı detaylara temas edilecektir. Buna göre Şîf olmasına rağmen Taberî ve İbnü'l-Esîr neredeyse Minkarî'nin rivayetinin aynısını aktarmışlardır. Kitaplarına aldıkları rivayetlerin tek farkı, Muaviye'nin itirazına yer vermemeleridir. Onların anlatımına göre Muaviye hiçbir şey dememiş, sadece Amr b. Âs itiraz etmiştir.¹³³ Buna karşın İbn A'sem Amr'ın itirazına yer vermemiş, sadece Muaviye'nin itirazını aktarmıştır. Hz. Ali'nin Hudeybiye benzetmesinde itiraz edenin Süheyl b. Amr değil, Ebu Süfyan olduğunu ileri sürmüş, konuşmanın sonunda Hz. Ali'nin Amr b. Âs'a ağır hakaretlerde bulunduğunu anlatmıştır.¹³⁴ Dîneverî, Muaviye'nin itirazını almış ama rivayeti kısa tutarak Hz. Ali'nin Iraklıları müşriklere benzetme kısmını anlatmamıştır.¹³⁵ Ya'kûbî, aynı anda iki belgenin yazıldığını ve müminlerin emiri ibaresi sebebiyle tartışmanın kavgaya döndüğünü ileri sürmüştür.¹³⁶

Hz. Ali, isminin müminlerin emiri ifadesi olmadan yazılmasına izin verince metnin yazılmasına devam edilmiştir. Ebü'l A'ver es-Sülemî Hz. Ali'nin adının başta yazılmasına itiraz etmiş, önce Muaviye'nin adının yazılmasını istemiştir. İbn Kuteybe'ye göre Eş'as b. Kays, İbn A'sem'e göre Eşter en-Nehaî araya girmiş, Hz. Ali'nin hem imanda hem de hicrette Muaviye'den önde olduğunu söyleyerek Hz. Ali'nin adının önce yazılmasını istemiştir. Muaviye'nin de onayıyla bu tartışma uzamadan sona ermiştir.¹³⁷

a. Anlaşma Metni

Kaynaklar, aşağıda alıntılanan metin gibi bir belgenin yazıldığını aktarırlar:

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla... Bu Ali b. Ebi Talip ile Muaviye b. Ebi Süfyan arasında imzalanan anlaşmadır. Ali b. Ebi Talip Iraklılar ve yanındaki taraftarları, Muaviye de Şamlılar ve yanındaki taraftarları adına bu anlaşmayı imzalamıştır. Allah'ın kitabından başka aramızı bulacak bir şey yoktur. Başından sonuna kadar Allah'ın kitabı aramızda hakemdir. Kur'an'ın dirilttiğini diriltecek, öldürdüğünü öldüreceğiz. Hakemler, Kur'an'dan çıkardıkları hükümlere göre, Kur'an'da bulamadıkları konularda sahih, hakkında görüş birliğine varılmış sünnete göre hüküm vereceklerdir. Hakemler Abdullah b. Kays¹³⁸ ve Amr b. Âs'tır. Onlardan Allah'ın kitabına, bulamazlarsa sahih sünnete göre hüküm vermeleri konusunda söz aldık. Hakemler Ali, Muaviye ve ordulardan, halkın

¹³³ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s.52; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 195.

¹³⁴ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.201-202.

¹³⁵ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 196-197.

¹³⁶ Ya'kûbî, *Tarihü'l Ya'kûbî*, C.II, s. 220-221.

¹³⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 151-152; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.204.

¹³⁸ Ebu Musa el-Eş'arî.

mallarının ve canlarının güvende olacağı konusunda söz almışlardır. Halk, karara varmalarına kadar hakemlere destek olacaktır. Her iki taraftan mümin ve Müslümanlar, bu sahifeye uymalıdır ve bu olayın çözümüne destek olmalıdırlar. Müslümanlar silah bırakacak ve malları ve canları güvende olacaktır. Abdullah b. Kays ve Amr b. Âs, Allah'ın adına, hakka göre hüküm verecekler, Müslümanları savaşa geri döndürmeyeceklerdir. Hakemlerin buluşma zamanı Ramazan ayıdır. Eğer daha erken bir araya gelmek isterlerse gelebilirler. Eğer hakemlerden biri ölürse tarafın lideri onun gibi adil birini onun yerine seçecektir. Buluşma yerleri Kûfe ve Şam arasında uygun bir yer olmalıdır. Eğer hakemler başka bir yerde buluşmak isterlerse onların istediği olacaktır. Hakemlerin istemediği biri buluşma ortamında bulunmayacaktır. Biz, Allah'ın indirdiği dışındaki hükümlerden beriyiz. Allah'ım, bu sahifeye uymayan, onunla zorbalık etmek isteyen sana sığınırız.¹³⁹

Anlaşma metni ile ilgili kaynaklar arasında önemli bir fark yoktur. Bazı kaynaklar daha ayrıntılı almış olsa da mezhebî bir özellik taşımadıklarından bu ayrıntı ve farkların buraya alınmasına gerek görülmemiştir.

Mes'udî'nin (ö. 345/956) anlatımına göre metnin yazımının tamamlanmasından sonra Hz. Ali her iki hakeme de uyarıda bulunmuştur. Onlara, Allah'ın kitabına göre hüküm vermeleri gerektiğini söyleyen Hz. Ali, Kur'an'ın tamamının onun lehine olduğunu, Kur'an'a uygun olmayan bir hüküm vermeleri halinde ise hükümlerinin geçersiz olacağını hatırlatmıştır.¹⁴⁰ Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere Hz. Ali sürpriz bir sonuç beklememektedir. Meşru halife olduğu için Kur'an'a göre çıkacak sonucun onun lehine olacağından emin olan Hz. Ali, muhtemelen Ebu Musa el-Eş'arî'nin hakemliğine, bu düşüncede olduğu için razı olmuştur.

İbn A'sem'in rivayetine göre metnin yazımından sonra Eşter en-Nehaî, Adiy b. Hatim et-Taî, Amr b. Hamik el-Huzaî, Şureyh b. Hani el-Mazhacî, Zahr b. Kays el-Cu'fî, Ahnef b. Kays et-Temimî ve Hz. Ali taraftarı bazı atlılar Muaviye'ye gelip niyetlerinin temiz olduğunu, Şamlıların tahkim davetine bu nedenle uyduklarını ama eğer hakemlerin kararı hak üzere olmazsa, her iki taraftan tek bir kişi bile sağ kalmayacak olsa da tekrar savaşacaklarını söylemişlerdir.¹⁴¹ Bununla Tahkime rıza göstermediklerini, mecbur kaldıkları için kabul etmiş olduklarını ima etmiş olmalıdırlar. Aynı zamanda Muaviye'nin

¹³⁹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 510-511; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 198-199; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 53-54; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 195.

¹⁴⁰ Mes'udî, *Mürûcû'z-Zeheb*, C.II, s. 403.

¹⁴¹ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s. 207.

herhangi bir hile denememesi için bir tehdit de barındıran rivayet, Amr b. Âs'ın sonucu açıklarken yaptığı hile ile ilgili olarak sonradan uydurulmuş olabilir.

b. Eş'as b. Kays'ın Metni Kabilelere Okuması

Eş'as b. Kays savaşın durması ve anlaşmanın imzalanmasında aktif rol oynayan önemli aktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşma metni imzalanınca metni alan Eş'as, kabileler arasında dolaşmış, bunu yaparken önce Şam ordusunu oluşturan kabilelerden başlamıştır. Şam tarafından metne ve anlaşmaya herhangi bir itiraz gelmemiştir.

Daha sonra Irak ordusunu oluşturan kabileleri dolaşan Eş'as, Sıffin savaşına 4 bin zırhlı asker ile katılan Aneze kabilesine gelip metni onlara okuduğunda içlerinden iki genç “Hüküm ancak Allah'ındır!” diye haykırıp Muaviye ordusunun arasına dalmışlardır. Muaviye'nin çadırına kadar gelmişler fakat orada öldürülmüşlerdir. İsimleri Ma'dan ve Ca'd olan bu iki kardeş, ilk defa “Hüküm ancak Allah'ındır.” diyenlerdir.

Metni kabilelere okumaya devam eden Eş'as b. Kays Murad kabilesine gelince liderleri Salih b. Şakîk “Müşriklerin hoşuna gitmese de hüküm ancak Allah'ındır.” diyerek anlaşmaya karşı çıktığını ilan etmiştir. Rasiboğulları da “Hüküm ancak Allah'ındır. Biz, Allah'ın dini konusunda insanların hüküm vermesini kabul etmeyiz.” demişlerdir. Buna benzer itirazda bulunan Temimoğullarından Urve b. Üdeyye “Allah'ın işi konusunda insanlar mı karar verecek? Hüküm ancak Allah'ındır. Peki ölülerimize ne oldu ey Eş'as?” diyerek ona saldırmıştır. Kılıcıyla Eş'as'a vurmaya çalışan Urve, onun bineğini yaralamıştır. Bunun üzerine Eş'as orayı terk ederek kabilesine dönmüştür. Temimoğullarından bazı ileri gelenler gelip Eş'as b. Kays'tan özür dileyince olay tatlıya bağlanmıştır.¹⁴²

Görüşmelerin yapıldığı sırada sessiz kalanların, kendilerine anlaşma metni okununca itiraz etmeleri, başka bir sonuç beklediklerinin göstergesidir. Ne tür bir beklenti içinde olduklarını kaynaklardan çıkarmak mümkün görünmemektedir fakat insanların hakemlik yapacağı fikrine karşı bu denli sert çıkmaları, Hâricî fikrinin göstergesidir. Zira

¹⁴² Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 512-513; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 199-200; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 55; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 196.

karşı çıkışları anlaşmanın yapılmasına değil, insanların hakemliğine başvurulmasıdır. Bazılarının canlarından vazgeçecek seviyede bu fikre karşı çıkması ve Urve b. Üdeyye'nin "Allah'ın işi konusunda insanlar mı karar verecek?" sözü, halifeliği siyasi değil, dini bir kurum olarak gördüklerinin göstergesidir.

Hüküm ancak Allah'ındır sözünü, ilk defa Anezeli iki gencin kullandığı iddiasına, Mes'ûdî'nin yanı sıra İbâzî tarihçiler Berrâdî ve Şemmahî karşı çıkmışlardır. Onlara göre Hüküm ancak Allah'ındır sözünü kullanan ilk kişi Urve b. Üdeyye'dir. Öte yandan Berrâdî, Urve'nin Eş'as b. Kays'a kılıç sallamasına da "Tahkim için çekilen ilk kılıç" diyerek özel bir anlam yüklemiştir.¹⁴³

4. Sıffîn'den Dönüş ve Hâricîlerin Ayrılması

Eş'as b. Kays anlaşma metnini kabilelere okuduğunu, bir iki kabile dışında kimsenin itiraz etmediğini Hz. Ali'ye bildirmişti. Eş'as Hz. Ali'ye, itiraz edenlerin ordunun çok küçük bir kesimini oluşturduğunu söylemiştir. Buna karşın Minkarî, gerçekte durumun bunun tersi olduğunu, ordunun her tarafından "Hüküm ancak Allah'ındır" seslerinin yükseldiğini aktarmıştır.¹⁴⁴ Minkarî'nin bu anlatımına göre Eş'as b. Kays gerçeği gizleyerek Hz. Ali'nin durumdan haberdar olmasını engellemiştir.

Hal böyleyken Hz. Ali ve ordusu Kûfe'ye, Muaviye ve ordusu da Şam'a dönmüştür. Hz. Ali Kûfe'ye dönünce Tahkime karşı çıkanlar, Hz. Ali'ye gelip onu Tahkimi kabul etmesinden dolayı ayıplamışlar, ona tekrar savaşmaları gerektiğini söylemişler fakat Hz. Ali bunu kabul etmemiştir. Bunun üzerine bu grup Kûfe'den ayrılıp Harûrâ'ya gitmiştir.¹⁴⁵

Harûrâ'da toplanan Hâricîlerin liderliğini Abdullah b. Vehb er-Râsibî yapmaktadır.¹⁴⁶ Hz. Ali ile yaptıkları tartışmalarda, kendilerinin de tahkimi kabul etmekle günah işlediklerini ama bu günahlarından dönerek tövbe ettiklerini, onun da tövbe etmesi

¹⁴³ Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s.403; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 112; Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.47.

¹⁴⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 513.

¹⁴⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 514; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 204; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 57; Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.48; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 118.

¹⁴⁶ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 204.

gerektiğini söylemişler, Hz. Ali ise verdiği sözden dönemeyeceğini belirterek onların bu talebini geri çevirmiştir.¹⁴⁷

Harûrâ'ya gittikten sonra Hâricî olarak isimlendirilen bu grubun sayısı, 12 bin civarındadır. Şemmahî'ye göre yeryüzünün en seçkin insanlarından oluşan bu grubun içinde Bedir ehlinden sahabilerin yanı sıra cennetle müjdelenen kişiler de vardır. Cennetle müjdelenen kişinin Hurkus b. Züheyr olduğunu söyleyen Şemmahî, onun cennetle müjdelendiğine dair rivayetin Hz. Aişe'den geldiğini iddia etmektedir.¹⁴⁸

Hz. Ali'den ayrılıp Harûrâ'ya çekilen gruba, ona karşı çıktıkları için Hâricî denmiştir¹⁴⁹ fakat bu topluluk, Tahkim fikrine karşı çıkanların bir anda oluşturdukları bir kitle değildir. Hz. Osman'ın katledilmesinden beri var olan bir görüş birliğinin sonucu olan bu topluluğu bir arada tutan bazı etkenler vardır. Bunlardan biri, onların Abdullah b. Mes'ûd'un¹⁵⁰ (ö. 32/652-53) ekolüne mensup olmaları sonucu Kur'an'ın hükümlerine sıkı sıkıya bağlı olmalarıdır.¹⁵¹ Bir diğer sebep de bu grubu oluşturanların çoğunluğunun bedevi oluşlarıdır ki bu onların olayların derinine inememesine ve zahire bakarak karar vermelerine neden olmuştur.¹⁵²

Bu gruba Havâric(Hâricî), Mârîka, Şurat, Harûriyye ve Muhakkime gibi isimler verilmiştir. Daha çok Hâricî olarak meşhur olan bu yapı, Mârîka dışındaki tüm isimleri kabullenmiştir. Mârîka ismi onlara karşıtları tarafından konulmuş bir isimdir. Mârîka'yla, okun yaydan çıkması gibi dinden çıkmak kastedilmiştir. Hâvaric ismi, Hz. Ali'ye karşı çıkmaları nedeniyle onlara verilmiştir fakat onlar bunu hak için bir çıkış olarak kabullenmişlerdir.¹⁵³ Hâricîler kendileri için daha çok Hâricî ve Şurat isimlerini tercih

¹⁴⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 514; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 212.

¹⁴⁸ Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.48; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 118.

¹⁴⁹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 207.

¹⁵⁰ İlk Müslümanlardan olan Abdullah b. Mes'ûd Kûfe fıkıh ve tefsir ekollerinin kurucusudur. İsmail Cerrahoğlu, "Abdullah b. Mes'ûd", *DİA*, 1, s. 114.

¹⁵¹ Fığlalı, "Hâriciliğin Doğuşu ve Firkalara Ayrılışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXII, s. 246.

¹⁵² Fığlalı, "Hâriciliğin Doğuşu", s. 248.

¹⁵³ Şurat, canını Allah yolunda satanlar anlamına gelmektedir. Harûriyye Harûrâ'ya çekilmelerinden, Muhakkime ise Tahkime karşı çıkmalarından ötürü aldıkları isimlerdir. Eş'arî, *Makâlat*, s. 207-208.

etmişlerdir. Şurat, Allah yolunda savaşarak onun rızası için canlarını ve mallarını satan, Allah'ın da bu kişilerin canlarını ve mallarını cennet karşılığı satın aldığı kimsedir.¹⁵⁴

5. Görüşmelerin Yapılması

Hakemlerin görüşmesi için belirlenen süre gelince daha önce kararlaştırıldığı üzere her bir taraftan 400'er kişi, tahkimin yapılacağı yere gönderilmiştir. İçinde Ebu Musa el-Eş'arî'nin de bulunduğu Iraklı grubun başkanı Şureyh b. Hani'dir. Abdullah b. Abbas ise namaz kıldırma göreviyle Iraklıların grubuna katılmıştır. Muaviye de Amr b. Âs ile birlikte 400 kişi göndermiştir.¹⁵⁵ Muaviye'nin grubuna Ebü'l-A'ver es-Sülemî veya Şurahbil b. Sımt başkanlık etmiştir.¹⁵⁶

İbn A'sem, 400 kişi değil de Hz. Ali tarafından 500 kişinin gönderildiğini, bunu da Ebu Musa'nın talebi üzerine yaptığını aktarmıştır. Anlatımına göre Ebu Musa Hz. Ali'ye yalnız gitmesinin doğru olmadığını söylemiş, Hz. Ali de yanına 500 kişi vermiştir.¹⁵⁷ Daha farklı bir rivayet Dîneverî'den gelmektedir: Ona göre her iki taraftan tahkime gönderilenlerin sayısı 400'er değil 4 biner kişidir.¹⁵⁸

a. Görüşmelerin Zamanı

Şam tarafının ortaya atması, Irak ordusunun da kabul etmesi üzerine Tahkime gidilmesi kararlaştırılıp hakemler de seçilince, artık bir karara varılması gerekmiştir. Berrâdî'nin iddiasına göre hemen orada karar verilmesi gerekirken, Muaviye zaman kazanmak için tahkimin ertelenmesini talep etmiştir. Buna gerekçe olarak da hakemlerin kısa bir zaman içinde Kur'an'ı inceleyemeyeceğini göstermiştir. Hz. Ali'ye elçi göndererek tahkim için bir tarih belirlemelerini; Şam ordusunun Şam'a, Irak ordusunun Irak'a dönmesini, hakemlerin belirlenen tarihte görüşüp karar vermelerini istemiştir. Hz.

¹⁵⁴ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 4.B, İstanbul, İsam Yayınları, 2015, s. 121.

¹⁵⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, s. 533; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 205-206.

¹⁵⁶ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 200; Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s.406.

¹⁵⁷ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.207.

¹⁵⁸ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 200.

Ali'nin ordusundaki bazı kişiler buna karşı çıksa da çoğunluk dönmeyi talep edince bu istek kabul edilmiştir.¹⁵⁹

Dîneverî'nin aktarımına göre tahkim için ileri bir tarih belirlenmemiştir. Taraflar Sıffîn'de 4 biner kişi belirleyip tahkimin yapılacağı yere göndermişlerdir. Hz. Ali ve Muaviye, onları gönderdikten sonra Sıffîn'den ayrılmışlardır.¹⁶⁰ Çoğunluğun görüşünden ayrılan bu farklı rivayetin çıkmazı, hakemlerin Sıffîn'den ayrılmasıdır. Madem ki görüşmeler hemen yapılacak, hakemler 4 biner kişiyle neden Sıffîn'den ayrılıp başka bir yere gitmişlerdir?

Berrâdî'nin aktarımıyla zihnimizde beliren bir soru da tahkimin ertelenmesi meselesidir. Bitmiş olan bir savaşın sonucunda yapılacak hakemliğin yedi ay sonrasına ertelenmesi manidardır. Buna cevap olacak bilgi, yine Berrâdî'nin rivayetinden gelmektedir. Rivayete göre bu erteleme bir sebebi Muaviye'nin zaman kazanmak istemesidir. Bir diğer sebep de Iraklıların pişmanlığıdır. Çünkü rivayette geçtiği üzere bazı Iraklılar ertelemeye karşı çıkınca diğerleri kabul etmek istemişler, böylece evlerine dönüp işledikleri günahı daha iyi anlayabileceklerini ummuşlardır.¹⁶¹

Dîneverî'nin yukarıdaki rivayeti ve Mes'udî'nin tahkimin yılını hicri 38 yılı diye verdiği rivayetin¹⁶² dışında genel kanı, görüşmelerin 37 yılının Ramazan ayında yapılacağı üzerinedir.¹⁶³ Anlaşma metninin yazımı sırasında görüşmelerin bu tarihte yapılması kararlaştırılmıştır. Buna karşın, Mes'udî, görüşmelerin 38 yılında yapıldığını aktarmıştır. Yalnızca bu kaynağa bakınca görüşmelerin kararlaştırılan yılda yapılamadığı, bir sonraki yıla kaldığı düşünülebilir fakat Mes'udî'nin, görüşmelerin Ezruh'ta değil de Dumetülcendel'de yapıldığını söylemesi, 38 yılının bir hata olabileceğini akla getirmektedir.

---

¹⁵⁹ Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 115.

¹⁶⁰ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 200.

¹⁶¹ Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 115.

¹⁶² Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s.406.

¹⁶³ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 510-511; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 198-199; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 53-54; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, C.III, s. 195.

b. Görüşmelerin Yapıldığı Yer

Anlaşma metni yazılırken, tarafların Şam ile Irak arasında, orta bir yerde buluşmasına karar verilmiştir.¹⁶⁴ Minkarî bunun devamında, hakemlerin Ezruh'ta¹⁶⁵ buluşmayı kararlaştırdığını belirtmiştir.¹⁶⁶ Taberî'deki bir rivayete göre ise taraflar yedi ay sonra, yani ramazanda Dumetülcendel'de,¹⁶⁷ eğer gerçekleşmezse bir sonraki yıl Ezruh'ta buluşacaklardır.¹⁶⁸

Görüşmelerin yapıldığı yere gelince, kaynakların bir kısmı Dumetülcendel, bir kısmı Ezruh demiştir. Bazı kaynaklar da Ezruh'un Dumetülcendel'in bir bölgesi olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁶⁹ Detaya inmek gerekirse, Minkarî ve Şemmahî Ezruh,¹⁷⁰ Halife b. Hayyat, İbn Kuteybe, Dîneverî, İbn A'sem, ve Mes'udî Dumetülcendel'de buluşulduğunu aktarmıştır.¹⁷¹

Yalnızca bu tabloya bakınca Dumetülcendel görüşü ağırlık kazanmış gibi görünse de Taberî ve İbnü'l-Esîr'in Dumetülcendel ve Ezruh'u birleştirmeleri, kafa karışıklığına neden olmaktadır.¹⁷² Bu konuda Taberî'nin bize kaynaklık etmesi zor görünmektedir çünkü Taberî'nin kitabında hem Ezruh, hem Dumetülcendel hem de ikisini birleştiren "Dumetülcendel'in Ezruh'unda" rivayetleri bulunmaktadır.¹⁷³ En erken tarihli kaynak olan Minkarî'nin Ezruh demesi önemlidir ama ona yakın bir zamanda vefat eden Halife b. Hayyat'ın Dumetülcendel demesi, ihmal edilmeyecek bir ayrıntıdır.¹⁷⁴

¹⁶⁴ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 511; Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s.403.

¹⁶⁵ Ezruh Ürdün'ün Maan şehrinin 22 km. kuzeyinde bir köydür. Anlaşıldığı kadarıyla Tahkimin gerçekleştiği köy hala varlığını korumaktadır. Zira burada Cebelü Tahkim adında bir dağ vardır. Bkz. https://ar.wikipedia.org/wiki/جبل_التحكيم (Erişim tarihi: 12.07.2017)

¹⁶⁶ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 511.

¹⁶⁷ Dumetülcendel Suudi Arabistan'da bir şehirdir. Sekake şehrinin güney batısında yer almaktadır. Burada Hz. Ömer zamanında yapılmış Ömer b. Hattab mescidi bulunmaktadır. Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Dumat_al-Jandal (Erişim tarihi: 12.07.2017)

¹⁶⁸ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 57.

¹⁶⁹ Şu anda var olan Dumetülcendel ile Ezruh arasında kuş uçuşu yaklaşık 420 km. mesafe bulunmaktadır.

¹⁷⁰ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 511; Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.50.

¹⁷¹ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, s. 193; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 155; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 200; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuḥ*, C.IV, s.210; Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s.406.

¹⁷² Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 205-206.

¹⁷³ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 57,67.

¹⁷⁴ Halife b. Hayyat, *et-Tarih*, s. 193.

Watt, hakemlerin iki defa görüştiklerini iddia etmiştir.¹⁷⁵ Belâzürî, (ö. 279/892-93) hakemlerin hemen buluşma yerlerine varmadıklarını, yol boyunca birkaç yerde konakladıklarını rivayet etmiştir. Rivayetine göre hakemler önce Tedmür'e gitmişler, orada bir sonraki yıla girene kadar konaklamışlar, ardından Dumetülcendel'e geçip orada da bir ay kadar beklemişlerdir. Bu süre zarfında temsil ettikleri kişiler ve diledikleri başka kişilerle mektuplaşmışlardır. Ardından Ezruh'a geçmişler ve görüşmeleri orada yapmışlardır.¹⁷⁶ Demircan, Belâzürî'nin bu rivayetinin, Watt'ın görüşüne dayanak sayılabileceğini ileri sürmüştür.¹⁷⁷

Konuyu yorumlayan Aycan, Ezruh rivayetlerinin daha eski olduğunu, bu yüzden tahkimin Ezruh'ta yapılmış olduğuna kanaat getirdiğini belirtir.¹⁷⁸ *el-Kâmil fi't-Tarih*'in muhakkiki Ebü'l-Fida Abdullah el-Kadî, Ezruh lafzının oraya yanlışlıkla yazılmış olabileceğini ileri sürer. Ona göre Ezruh, Dumetülcendel toplantısı gerçekleşmezse bir sonraki yıl toplanılacak yerdir. İkisi farklı yerler iken bir araya getirilip Ezruh'un Dumetülcendel'de bir yer olduğunun yazılması, bir yanlışlığın sonucu olmalıdır.¹⁷⁹

Kaynaklardaki bu farklılık sebebiyle görüşmelerin tam olarak nerede yapıldığı hususunda nihai bir kanaate varmak oldukça zordur. Taberî'de geçen "Görüşmeler bu yıl yapılmazsa seneye Ezruh'ta yapılacak." ifadesi bu belirsizliği daha da arttırmaktadır. Toplantının gerçekleşmeme ihtimaline karşılık bir sonraki yıla ertelenme fikri kadar, bir sonraki görüşme yerinin farklı olması da bizce anlamsızlık barındırmaktadır. Hakemlerin bir araya gelmesinin yedi ay sonraya ertelenmesi akıllarda soru işareti oluştururken bu buluşmanın olmaması durumunda, bir sonraki buluşmanın bir yıl gibi uzun bir zaman sonraya bırakılması, tümünden kafaları karıştırmaktadır. Kaldı ki bunlar kabul edilse bile her iki yılda yapılacak görüşmeler için farklı yerlerin belirlenmesi anlaşılabilir görünmektedir. Bu şüpheler, Taberî'nin rivayetinin sonradan inşa edilmiş olma ihtimalini akla getirmektedir.

---

¹⁷⁵ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. Ethem Ruhi Fırlı), Ankara, Umran Yayınları, 1981, s. 16.

¹⁷⁶ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Ensabü'l-Eşraf*, I-XIII, (thk. Süheyl Zekkar ve Riyad Zerkelî), y.y, Darü'l-Fikr, 1997, C.III, s. 117.

¹⁷⁷ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 146.

¹⁷⁸ İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyan*, 4.B., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014, s. 124.

¹⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 206, dn. 1.

c. Hakemlerin Karşılması

Hakemlerin ilk buluşmalarında tokalaşıp sarıldıkları, birbirlerine “Aramızı ayıran bu kavganın Allah belasını versin. Ne zamandan beridir görüşemedik!” dedikleri rivayet edilmiştir. Rivayete göre hakemler oturup bir saat kadar sohbet ettikten sonra, yemek yiyip ayrılmışlar ve bundan sonra her gün, benzer şekillerde görüşmeye devam etmişlerdir.¹⁸⁰ Bu rivayetten hakemlerin savaşa karşı ve barış yanlısı oldukları anlaşılmaktadır. Konuşma, savaşa hiç iştirak etmemiş, hep karşı durmuş iki kişinin konuşmasını andırmaktadır. Ebu Musa el-Eş’arî için bu sözler söylenebilir fakat savaşta aktif olarak bulunmuş Amr b. Âs’ın böyle demesi bizce ihtimal dahilinde değildir. Buna karşın, onun bir taktik olarak bu sözleri sarf etmiş olabileceği de hesaba katılmalıdır.

Minkarî’nin rivayetine göre, görüşmeler sırasında Amr b. Âs Ebu Musa el-Eş’arî’ye hep öncelik vermiş, ona “Sen Hz. Peygamber’e benden önce arkadaşlık etmeye başladın, yaşça benden büyüsun; önce sen konuş, ben senden sonra konuşurum.” demiştir. Amr böylece Ebu Musa’yı her zaman önce davranmaya alıştırmış, onun kararı önce açıklayıp daha Amr konuşmadan Hz. Ali’yi azlettiğini söylemesini planlamıştır.¹⁸¹

Görüşmeler sırasında Hz. Ali ve Muaviye’nin temsilcileriyle mektuplaşmaları devam etmiştir. Muaviye'den Amr b. Âs’a bir mesaj geldiğinde bölgede bulunan Muaviye taraftarları hiçbir şey sormamışlar, mektubun içeriğini sorgulamamışlardır. Muaviye’den gelen mektupların da Amr’ın gönderdiklerinin de içeriğini bilmemelerine rağmen öğrenmek için çaba harcamamışlardır. Buna karşın Hz. Ali'den Ebu Musa el-Eş’arî’ye mektup geldiğinde ise Iraklılar içeriğinde ne olduğunu sorup durmuşlar, bir cevap alamayınca da farklı farklı zanlara kapılarak söylentiler yaymışlardır. Abdullah b. Abbas onlara kızıp Amr ve Muaviye'nin durumunu örnek göstermiş ve bu durumdan vazgeçmelerini istemiştir.¹⁸² Bu rivayet, Iraklılar arasında çok başlılığın ve güvensizliğin olduğunun göstergesidir.

¹⁸⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 155; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.210.

¹⁸¹ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 544; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 206.

¹⁸² Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 201; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 57; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 206.

İbn A'sem'e göre hakemler işi nihayete erdirmek için çaba harcamamışlar, kararı geciktirmeye çalışmışlardır. Orada bulunan insanlar bu durumdan rahatsız olmuşlar ve hakemleri bu konuda uyarılmışlardır. Hakemlerin bir karara varamayacaklarından korktuklarını belirten halk, bir anlamda duruma el koyarak hakemlerden bir an önce bir karara varmalarını istemiştir.¹⁸³

Anlaşma metnine göre hakemlerin neye karar verecekleri belli değildir. Kaynaklarda, hakemlerin konuşmalarıyla ilgili rivayetlerde ortak nokta; Amr b. Âs'ın, Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü, bu nedenle Muaviye'nin onun kanının talepçisi olmasını kanıtlama çabasıyla başladığıdır. Mes'udî'ye göre Amr b. Âs, konuşmaların kayıt altına alınmasını talep etmiştir.¹⁸⁴ Taberî'de de Ebu Musa el-Eşarî'nin kendi eliyle yazdığı bilgisi mevcuttur.¹⁸⁵

Hakemlerin görüşmesi sırasında söze Amr b. Âs başlamış ve “Ey Ebu Musa, Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü bilmiyor musun?” diye sormuştur. Ebu Musa “Biliyorum.” deyince Amr “Muaviye'nin Kureyş'teki konumunu bilmene rağmen neden Muaviye'yi Osman'ın velisi olarak kabul etmiyorsun? İnsanların Muaviye'yi küçümsemelerinden korkuyorsun bu konuda onlara şunları söyleyebilirsin: O sağlığında Osman'ın valisiydi, şimdi onun kanını isteyen kişidir. O mahir bir siyasetçi ve iyi bir liderdir; Peygamberimizin eşi, müminlerin annesi olan Ümmü Habibe'nin kardeşi ve sahabidir.” demiştir. Bundan sonra Amr Ebu Musa'ya “O cömert bir insandır, sana öyle ihsanda bulunur ki eşi benzeri olmaz.” deyince Ebu Musa “Allah'tan kork ya Amr! Muaviye'nin şerefinden bahsediyorsun ama halifelik şerefle olmaz. Eğer şerefe göre halife seçersek buna en layık kişi Ebrehe b. Sabbah'tır.¹⁸⁶ O din ve fazilet ehlidir. Bunun yanında eğer bu işi Kureyş'in en şerefli sine verecek olsaydım, bu da Ali olurdu. ‘Muaviye Osman'ın valisiydi, bu yüzden onun velisidir.’ sözüne gelince, önde gelen muhacirleri bırakıp Muaviye'yi vali yapan ben değilim. Bu arada, Allah'ın işinde rüşvet yiyecek de

¹⁸³ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s. 212.

¹⁸⁴ Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s.407.

¹⁸⁵ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s.58.

¹⁸⁶ Ebrehe b. Sabbah el-Habeşî veya Himyerî. Mekke'de yaşamıştır. Annesi, Mekke'ye saldıran Ebrehe'nin kızıdır. Ebü'l-Fazl Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi'temyizi's-Sahâbe*, I-VIII, (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcut ve Ali Muhammed Mu'ûd), Beyrut, Darü'l-Kütübil-İlmiyye, 1995, C.I, s. 175.

değilim. Eğer sen de uygun görürsen, Ömer b. Hattab'ın sünnetini diriltelim.” demiştir.¹⁸⁷ Dineverî'ye göre Amr b. Âs, Muaviye'nin Hz. Osman'ın velisi olduğunu ileri sürünce Ebu Musa “Osman'ın oğlu Amr, onun velisi olmada Muaviye'den öndedir.” demiştir.¹⁸⁸

Başka bir görüşmede Amr b. Âs, Ebu Musa'dan aklından geçen ismi söylemesini isteyerek “Eğer kabul edebileceğim biriye sana uyarım. Aksi halde ben bir isim öneriyim, sen bana uy.” demiştir. Ebu Musa Abdullah b. Ömer'i söylemiş fakat Amr onu kabul etmemiştir.¹⁸⁹ Her iki hakem uzunca bir süre ortak bir isim üzerinde anlaşmaya çalışmışlar ama aynı kişide karar kılammışlardır. Amr b. Âs ilk önce Muaviye'nin adını öne sürmüş fakat onu Ebu Musa'ya kabul ettirememiştir. Bunun üzerine kendi oğlunu önerince, Ebu Musa “Senin oğlun dürüsttür ama sen onu bu fitneye bulaştırdın.” diyerek bu öneriyi de reddetmiştir. Ebu Musa tekrar İbn Ömer'i önermiştir ama Amr onun bu iş için uygun olmadığını söyleyerek Ebu Musa'nın bu teklifini reddetmiştir.¹⁹⁰

Amr b. Âs Muaviye'de, Ebu Musa el-Eş'arî ise Abdullah b. Ömer isminde ısrar etmiştir. Ebu Musa hiç kimseyi İbn Ömer'e eşdeğer görmemektedir. Bunu sağlayan, Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'in gözündeki değeri, babasından dolayı kazandığı konum ve bizzat kendisinin faziletleri olmalıdır.¹⁹¹

Bir görüşme sırasında Amr b. Âs “Ey Ebu Musa, Şamlılar sana ne kadar güveniyorsa Iraklılar da ancak o kadar güveniyor. Bunun nedeni senin Osman'a kızgınlığın ve savaşa karşı oluşudur. Muaviye'nin Kureyş'teki konumunu biliyorsun, onu seçmemize ne dersin?” diye sorunca Ebu Musa “Şamlıların bana güvenmemesi normal çünkü Ali'nin yanındayım. Osman'a kızgındım evet ama öldürüldüğü sırada orada olsaydım ona yardım ederdim. Savaşa karşı olmama gelince evet bu doğru, Allah fitneyi kahretsin.” diye yanıtlamıştır.¹⁹²

---

¹⁸⁷ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 540-541; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s.68; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 206.

¹⁸⁸ Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 202.

¹⁸⁹ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 58.

¹⁹⁰ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 544; Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 203. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 206.

¹⁹¹ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 534; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 156.

¹⁹² Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 544.

Hakemler uzun bir süreç ve çokça görüşmeye rağmen ortak bir isimde karar kılammışlardır. Ebu Musa el-Eş'arî, Amr b. Âs'ın önerdiği Muaviye ve oğlu Abdullah'ı, halife adayı olarak kabul etmemiş, buna karşın Amr b. Âs da Ebu Musa'nın Abdullah b. Ömer teklifini reddetmiştir. Ebu Musa bir sonuca varamayacaklarını anladığında Amr'a Hz. Ali'yi de Muaviye'yi de azledip, Müslümanların kendi halifelerini kendilerinin seçmesine karar vermeyi teklif etmiştir. Amr b. Âs da bu görüşü olumlu bulmuş ve hakemlerin görüşmeleri böyle sonuçlanmıştır.¹⁹³

Hakemlerin verdiği kararla ilgili ikinci bir görüş mevcuttur. Buna göre hakemler, Hz. Ali ve Muaviye'yi azledip işi şûraya bırakmak yerine, halife olarak Abdullah b. Ömer'i tayin etmeyi kararlaştırmışlardır. Bu rivayete göre Ebu Musa bunu Amr'a teklif etmiş, o da kabul etmiştir.¹⁹⁴ İbn Kuteybe ve İbn A'sem, Abdullah b. Ömer ismini Amr b. Âs'ın Ebu Musa'ya önerdiğini, onu övdüğünü, savaştan uzak durmasının onun için fazilet olduğunu söylediğini ileri sürerler. Devamında Ebu Musa'nın buna çok sevinerek Amr b. Âs'a bu güzel düşüncesinden dolayı teşekkür ettiğini anlatırlar.¹⁹⁵

Bu görüşün savunulmasının nedeni, bizce Amr'ın hile yaptığı fikrinin pekiştirilmesidir. Sanki Amr b. Âs "Yeter ki bir görüşte birleşelim de ne olursa olsun, nasıl olsa hile yapacağım." fikriyle bu teklifi kabul etmiştir. Abdullah b. Ömer'i Amr b. Âs'ın önerdiği fikri ise daha sorunludur. Savaşa bizzat katılmış olan Amr'ın, savaştan uzak duran Abdullah b. Ömer'i savunması, mümkün olma ihtimali zayıf olan bir olaydır. Kaldı ki Ebu Musa'nın Abdullah b. Ömer'i Amr'a kabul ettirmeye çalışmasıyla ilgili çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Bu da Amr b. Âs'ın onun ismini öne sürdüğü rivayeti geçersiz kılmaktadır.

d. Hakemlerin Kararlarını Açıklamaları

Hakemler, yeni halifenin şûra tarafından seçilmesi ya da Abdullah b. Ömer'in halife olarak atanması kararına vardıldıktan sonra, kararı açıklamak üzere halkın huzuruna çıkmışlardır. Bu sırada Abdullah b. Abbas Ebu Musa el-Eş'arî'ye yaklaşmış ve

¹⁹³ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 544; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 203; Bârûnî, *Muhtasar*, s. 18.

¹⁹⁴ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s. 213; Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s.409; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 134.

¹⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 156.

“Korkarım ki Amr seni kandırıyor. Madem ki ortak bir karara vardınız, bırak önce o konuşsun. Amr haindir, eğer önce sen konuşursan anlaşmaya sadık kalacağından emin olamayız.” demiştir. Ebu Musa Abdullah b. Abbas’a “Sen bu işe karışma, biz anlaştık.” diyerek Amr b. Âs’a güvendiğini ortaya koymuştur.¹⁹⁶

Amr b. Âs, Ebu Musa’yı övmüş, onun yaşça büyük olduğunu, daha önce Müslüman olduğunu söyleyerek ondan önce halka hitap etmesini sağlamıştır. Ebu Musa Allah'a hamdettikten sonra "Ben ve Amr, bu ümmetin işinin düzeleceğini umduğumuz bir kararda ittifak ettik." demiştir. Araya giren Amr "Doğrudur." deyip Ebu Musa'ya "Ey Ebu Musa, açıkla!" diye seslenmiştir. Ebu Musa öne çıkıp "Ey insanlar, biz bu konuda çok düşündük, tartıştık ve ümmetin salahiyeti için şundan daha doğrusunu bulamadık: Ben ve Amr, Ali ve Muaviye'yi azletmeye, halifenin Müslümanlar arasındaki bir şûra tarafından belirlenmesine karar verdik. Böylece dilediklerini seçerler. Ben Ali'yi de Muaviye'yi de azlettim. İşinize sahip çıkın ve ona ehil olanı seçin." diyerek ve bir kenara çekilmiştir. Ardından Amr b. Âs kalkmış ve "Gördüğünüz gibi Ebu Musa kendi müvekkilini azletti. Ben de onun müvekkilini, onun azlettiği gibi azlediyorum. Muaviye'yi ise halifelikte tutuyorum. O, Osman'ın valisi ve kanını isteyendir. Onun makamına en uygun kişidir." diyerek noktayı koymuştur. Ebu Musa "Sana ne oluyor Ey Amr, neden sözünü tutmuyorsun, ihanet ediyorsun? Senin durumun, üzerine gitsen de kendi haline bıraksan da dilini çıkarıp soluyan köpeğin durumuna benzer."¹⁹⁷ deyince Amr b. Âs “Senin durumun da ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumuna benzer.”¹⁹⁸ demiştir.¹⁹⁹

Amr’ın yaptığı hile üzerine ortamda bir gerginlik oluşmuş, Şureyh b. Hani’ Amr b. Âs’ saldırarak kamçıyla ona vurmuştur. Amr’ın oğullarından biri de Şureyh’e vurmuştur. İnsanlar itişip kakışmaya başlamış, bir süre gergin ve karışık bir durum yaşanmıştır.²⁰⁰ İnsanlar sakinleşince Said b. Kays hakemlere "Eğer hak üzere karar kılmış

¹⁹⁶ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 545; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 203; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 208.

¹⁹⁷ Araf 7/176.

¹⁹⁸ Cuma 62/5.

¹⁹⁹ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 545-546; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 203-204; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 58; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 208.

²⁰⁰ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 546; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 204; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 210.

olsaydınız şu an bu durumu yaşamazdık. Bizi başa döndürdünüz. Şu andaki durumun Tahkimden önceki durumdan hiçbir farkı kalmadı." demiştir.²⁰¹

Bazı kaynaklar bu rivayette geçen, işin şûraya bırakılması kısmını kabul etmez, Ebu Musa el-Eş'arî'nin Hz. Ali ve Muaviye'yi azledip yerlerine Abdullah b. Ömer'i atadığını "Ali'yi hilafetten azlediyorum, babası da kendisi de Hz. Peygamber'le arkadaşlık etmiş olan Abdullah b. Ömer'i atıyorum." dediğini kaydederler.²⁰²

İbn A'sem ve Ya'kûbî, Ebu Musa'nın kararını açıkladığı sırada "Parmağımdaki yüzüğü çıkardığım gibi Ali'yi hilafetten azlediyorum." dediğini aktarırken Mes'udî, yüzük yerine "...sarığımı çıkardığım gibi..." dediğini rivayet eder.²⁰³

Mes'udî bir diğer rivayetinde hakemlerin kararlarını açıklamadıklarını belirtir. Buna göre Ebu Musa ve Amr görüşmüşler, Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü konusunda ortak bir karara varmışlar ama halife seçilecek isim üzerine anlaşamamışlar ve herhangi bir açıklama yapmadan ayrılmışlardır.²⁰⁴ Apak, bu tür rivayetlerin, Ebu Musa'nın imajını kurtarmak için üretilmiş olabileceğini ileri sürmektedir.²⁰⁵

İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) bunların tamamının yalan olduğunu, hiçbirinin yaşanmadığını; tarihçilerin bunları, sultanlar için menfaat bekleyerek yazdıkları kitaplarda uydurduklarını iddia eder. Ona göre hakemler Hz. Ali'yi de Muaviye'yi de azletmişlerdir. Buna delil olarak da Muaviye'nin kararı duymasından sonra buna inanmadığını, tashih etmek için adam gönderdiğini; haberin doğru olduğunu öğrenince de Ebü'l-A'ver es-Sülemî'ye söylediğini, onun da Amr'a hakaret ettiğini aktarır.²⁰⁶

İbnü'l-Arabî'nin kitabının muhakkiki Muhibbuddîn el-Hatîb, Muaviye'nin azlinin veya sabit kalmasının mümkün olmadığını, tarihçilerin bu konuda hata

²⁰¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, s. 546.

²⁰² İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C. I, s. 156-157; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.213-215; Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s.409; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 134.

²⁰³ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s. 214; Ya'kûbî, *Tarihü'l Ya'kûbî*, C.II, s. 222.

²⁰⁴ Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s. 411.

²⁰⁵ Adem Apak, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, 2.B., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016, s. 193.

²⁰⁶ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım*, s. 179-180.

yaptıklarını anlatır. Ona göre o sırada Muaviye halife değildir, halife adayı bile değildir. O Hz. Osman'ın kanını talep etmektedir. Dolayısıyla onun azledilmesi veya sabit bırakılması mümkün değildir. Muaviye'nin Amr tarafından halife ilan edilmesinin gerçek olmadığını ileri süren Muhibbuddîn el-Hatîb, Muaviye'nin bunu hiçbir zaman iddia etmediğini, Hz. Hasan'la anlaşana kadar da halife olmadığını; tahkim meselesinden sonra onun ve Hz. Ali'nin eskisi gibi ellerinde tuttıkları topraklarda hakimiyet sürmeye devam ettiklerini iddia eder.²⁰⁷

Konu hakkında yorumda bulunan Apak, Amr b. Âs'ın karar açıklama anında hile yapmasının tarihi verilere daha uygun olduğunu belirtir. Apak "Eğer Amr hile yapmadıysa Şam'a döndüğünde Muaviye'yi neden halife olarak selamladı? Neden hakemlerin azletmesine rağmen, Iraklılar Hz. Ali'nin halifeliğinin devam etmesine rıza gösterdiler?" sorularını sorarak Amr'ın hile yapmamış olduğuna dair iddiaların gerçek olamayacağını ileri sürer.²⁰⁸

Ebu Musa el-Eş'arî'nin kandırılma meselesi de üzerinde durulması gereken bir hadisedir. İbnü'l-Arabî, Ebu Musa'nın takvalı, güvenilir, fakih ve alim bir şahsiyet olduğunu; Hz. Peygamber tarafından Muaz b. Cebel'le birlikte Yemene gönderildiğini, Hz. Ömer'in onun zekasını övdüğünü hatırlatarak, bazı tarihçilerin onun aptal, kıt görüşlü, kolay kanan biri olduğunu sandıklarını söyler. Bunun böyle olmadığını belirten İbnü'l-Arabî, tarihçilerin inşa ettikleri tarihte onu aptal, Amr b. Âs'ı da dahi olarak kaydettiklerini ileri sürer.²⁰⁹

Hız. Ömer'in onu vali olarak görevlendirilmesini onun saf, kolay kanmayan biri olduğunun göstergesi olarak kabul eden Apak'a göre Ebu Musa'nın Amr'a kanmasının nedeni, Minkarî'nin iddia ettiği gibi gafil olması²¹⁰ değil, bir Müslümandan böyle bir şey beklememesidir.²¹¹

---

²⁰⁷ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım*, s. 177, dn. 306.

²⁰⁸ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 196.

²⁰⁹ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım*, s. 176.

²¹⁰ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 545.

²¹¹ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 196-197.

6. Görüşmelerden Sonra Olanlar

a. Geri Dönüş

Görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanınca Ebu Musa el-Eş'arî devesine binip Mekke'ye gitmiştir. İbnü'l-Esîr onun kaçtığı söylemiştir.²¹² Ebu Musa Tahkim bölgesinden ayrılmadan önce, yaşanan bu durumdan dolayı Iraklılardan özür dilemiştir.

Şam tarafının temsilcisi Amr b. Âs, yanındaki 400 kişi ile birlikte Şam'a dönmüştür. Amr ve yanındakiler Muaviye'nin huzuruna çıktıklarında onu halife olarak selamlamışlardır.²¹³ Bu durum Amr b. Âs'ın Ebu Musa ile kararlaştırdığı şûra veya Abdullah b. Ömer'in halifeliği fikirlerinde samimi olmadığı ve tamamen süreci idare etmeye çalıştığını göstermektedir.

Amr b. Âs'ın Muaviye'yi halife olarak selamlamadığına yönelik rivayet Mes'udî'den gelmektedir.²¹⁴ Buna göre Amr b. Âs Şam'a dönmüş ama Muaviye'nin huzuruna çıkmamıştır. Muaviye, Amr b. Âs'ın hakemlikten dolayı Şamlıların gözünde önemli bir mevki kazandığını, bu yüzden sözünün dinleneceğini önceden anlamış ve Amr'ı kendi lehine karar vermeye ikna etmek için bir plan yapmıştır.

Muaviye, adamlarını planına uygun şekilde organize ederek Amr b. Âs'ın evine gitmiştir. Kazandığı konumun ağırlığıyla Amr, Muaviye gelince ayağa kalkmamıştır. Muaviye'nin planı, Amr'ın evinde insanlara ziyafet vermektir. Plana göre çok sayıda kişi yemek yiyecek fakat insanlar grup grup gelip oturacaklardır. Bir grup yemeğini yiyince kalkacak, başka bir grup gelip oturacaktır. Bu şekilde bir süre sonra odada sadece Muaviye'nin adamları kalacaktır.

Plan başarılı olunca, Muaviye kapıyı kapattırıp Amr'ı tehdit etmiştir. Muaviye'nin Amr'dan kendisine biat etmesini istemesi üzerine Amr, biat şartı olarak Mısır'ın ölene kadar onda kalmasını istemiştir. Muaviye bu isteği kabul edince Amr halka Muaviye'den

²¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 210.

²¹³ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 546; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 204.

²¹⁴ Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s.412.

daha iyi bir halife olamayacağını, ona biat ettiğini açıklamış ve böylece Muaviye evine halife olarak dönmüştür.

Tahkim bölgesinden dönen 400 kişilik grup Kûfe'ye dönüp Tahkimin sonucunu Hz. Ali'ye haber verince Hz. Ali onları en başından Ebu Musa el-Eş'arî'ye karşı uyardığını, onun bu iş için uygun olmadığını söylediğini hatırlatmıştır. Hakemlerin Allah'ın kitabına uymadığını, verdikleri hükmün Kur'an'a uygun olmadığını belirten Hz. Ali, minbere çıkarak onlardan beri olduğunu açıklamıştır. Aralarında belirledikleri çatışmasızlık süresinin bitiminde tekrar savaşacaklarını söyleyen Hz. Ali, taraftarlarından savaş hazırlığı yapmalarını istemiştir.²¹⁵

Hz. Ali'nin bu çıkışını değerlendiren Muammer, Hz. Ali'nin tahkimin sonucunu kabul etmeyerek en başından beri tahkime karşı olanların görüşüne uyduğunu, ileri sürmüştür.²¹⁶

b. Lanet Okuma

Hz. Ali, Amr b. Âs'ın son anda yaptığı hileden dolayı üzülmüş ve Kur'an'a aykırı hüküm verdikleri gerekçesiyle hakemlere ve olayın müsebbiplerine, akşam namazında kunut olarak lanet okumaya başlamıştır. Hz. Ali "Allah'ım ilk olarak Muaviye'ye, ikinci olarak Amr b. Âs'a, üçüncü olarak Ebü'l-A'ver es-Sülemî'ye, dördüncü olarak da Ebu Musa el-Eş'arî'ye lanet et." diye dua etmiştir.²¹⁷ Bunu duyan Muaviye Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Eşter en-Nehaî'ye lanet okumaya başlamıştır.²¹⁸

Minkarî, Hz. Ali'nin lanet okuduğu isimler arasında Habib b. Mesleme, Dahhak b. Kays, Velid b. Ukbe ve Abdurrahman b. Halid b. Velid'i sayarken Muaviye'nin lanet okudukları arasında da Kays b. Said'i saymaktadır.²¹⁹

²¹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 158; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.217; Mes'udî, *Mürüccü'z-Zeheb*, C.II, s.413; Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.50; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 135.

²¹⁶ Muammer, *el-İbâziyye*, C.II, s.166.

²¹⁷ Fadl b. Şazan el-Ezdî en-Nîsaburî, *El-İzah Fi'r-Reddi Ala Sairi'l-Firak*, (thk. Seyyid Celaleddin el-Hüseynî el-Urmevî), Beyrut, Müessesetü't-Tarihü'l-Arabî, 2009, s. 63-64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 210.

²¹⁸ Belâzürî, *Ensab*, C.III, s. 123; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 210.

²¹⁹ Minkarî, *Vak'atu Siffîn*, s. 552.

Lanet okuma ve hakaret etme davranışları, Hz. Ali'nin vefatından sonra da devam etmiş, valiler okudukları hutbelerde Hz. Osman'a rahmet okurken Hz. Ali'ye lanet etmişlerdir.²²⁰ Hz. Ali'ye yönelik hakaret ve lanetlemelerin, Muaviye devrinde hem onun hem de onun valileri tarafından yapıldığı konusunda bir şüphe yoktur. Buna karşılık bunun Emevi devlet geleneği haline geldiği konusu şüphelidir. Bu şüphe, Hz. Ali'ye yönelik hakaretlerin, Muaviye dönemiyle sınırlı olduğu sorusunu akla getirmektedir.²²¹

---

²²⁰ Vecdi Akyüz, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1991, s. 75.

²²¹ Detaylı bilgi için bkz.: Bahaüddin Varol, "Emevîlerin Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine", *İstem*, S.8, 2006, ss. 83-107.

İKİNCİ BÖLÜM
MEZHEBÎ ALGININ HAKEM OLAYININ AKTARIMINA VE
YORUMLANMASINA ETKİSİ

İnsanlar birlikte yaşamaya başladıkları andan itibaren gruplaşmaya başlamışlardır. Evrensel bir olgu olarak kabul edilen gruplaşma, yeryüzündeki tüm insanlar için geçerlidir.²²² İslam toplumu da bu gruplaşmalardan nasibini almış, Müslümanlar siyasi, itikadi ve fıkhi olarak çok sayıda grup oluşturmuşlardır. Her biri için mezhep tabirinin kullanıldığı bu bölünmenin en önemli sebebi Kur'an'ın anlaşılma biçimidir. Mezhepleşme bir kez gerçekleşince; ekonomik, sosyal, kültürel ve kişisel nedenlerle gelişen rekabet ve çatışma ortamında bölünmeler artmakta, ayrılıklar derinleşmektedir.²²³

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı ortaya çok sayıda farklı düşünce çıkınca bunların hepsini kabul etmek yerine insan, kendi düşüncesinin doğruluğunda ısrar edebilmekte ve diğer düşünceleri yok saymaya, hatta engellemeye çalışabilmektedir. Kendi inandığını üstün görme, ona körü körüne bağlanma demek olan bu taassubun sonucunda insan, diğer fikirlerdeki doğru yanları da görmezden gelmektedir.²²⁴

Hakem olayının aktarılmasında ve değerlendirilmesinde de bu ayrılıklardan kaynaklanan birtakım farklı yorumlar mevcuttur. Günümüze intikal eden kaynakların birçoğunun Abbasî devrinde yazılmış olmasının yanı sıra, tarihçilerin belli bir mezhebe bağlı olmaları ve bu husustaki tarafgirlikleri, olayları değerlendirmelerinde çok etkili olmuştur.

Hakem olayının gerçekleştiği zaman diliminde İslam toplumunda mezhepler henüz teşekkül etmemiştir. Bu olayın neticesinde, Hâricîlerin mezhep formunda ilk grup olarak ortaya çıkmasının yanı sıra, Hz. Ali ve Muaviye arasında geçen Sıffin savaşı hakkında da yorumlar yapılması, diğer mezheplerin ortaya çıkmasında önemli bir role sahiptir.²²⁵ Mezheplerin doğuşunda bu derece öneme sahip olan Hakem olayının,

---

²²² Ahmet Faruk Sinanoğlu, "Dini Gruplar ve Grup Fanatizminin Toplumsal Boyutları", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.V, S.1, 2014, s. 34.

²²³ Sinanoğlu, "Grup Fanatizmi", s. 35.

²²⁴ Vahdettin Başçı, "Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir", *Felsefe Dünyası Dergisi*, C.II, S.36, 2002, s. 32.

²²⁵ Ethem Ruhi Fıçlalı, "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.4, 1980, s. 130.

mezhepler tarafından nasıl yorumlandığının ve mezhep kimliklerinin inşasındaki etkisinin belirlenmesi büyük bir önem arz etmektedir.

Hz. Ömer döneminden beri valilik yapan Muaviye ve İslam'ın dördüncü halifesi Hz. Ali arasında geçen Sıffin savaşında kimin haklı olduğu konusu her zaman için bir tartışma konusu olmuş ve hiçbir mezhep bu önemli konuya kayıtsız kalmamıştır. Çalışmamızın sınırları dışında kalan Mürcie, Mutezile gibi mezhepler de konu hakkında görüşte bulunmuşlardır.²²⁶

Mezhep taassubu, tarihteki birçok olayın aktarımında etkili olduğu gibi Hakem olayının aktarımında da etkili olmuştur. Bu etkinin anlaşılabilmesi adına, bu çalışmanın birinci bölümünde, tarihi aktarımların farklılıklarına değinilmiştir. Bu bölümde ise tarihi anlatımdan ziyade mezhep algısının etkisi ön plana çıkarılacaktır. Kuşkusuz tüm olaylarda mezhebi algının etkili olduğu savunulamaz. Bu yüzden bu kısımda, önceki bölümde geçen tüm olaylara değinmek yerine sadece bu etkinin açıkça görüldüğü yerlere temas edilecektir.

A. TAHKİM ÇAĞRISI KONUSUNDAKİ ŞÜPHELER

Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Tahkim çağrısı Mushafların mızraklara takılmasıyla gerçekleşmiştir. Gerek Watt'ın, o zamanda çok sayıda Mushafın bulunmadığına yönelik iddiası,²²⁷ gerekse Ahmed b. Hanbel'in aktardığı rivayet,²²⁸ akıllarda bir takım soru işaretleri doğurmaktadır. Watt bir tek Mushafın yeterli olacağını savunurken Ahmed b. Hanbel, işin tek bir Mushafla bitirildiğini, bu konuda askerlerin herhangi bir etkisinin olmadığını rivayet eder. Karşı tarafın askerlerinin bozguna uğrayıp tepeye sığındığı bir anda, gizlice gelen bir barış teklifini Hz. Ali'nin hiç düşünmeden kabul etmesi, onun savaşını anlamsızlaştıran bir neden olarak gözükmektedir. Bunun yanı sıra bu bilgi, Mushafların kaldırılmasıyla oluşan kaos ortamıyla ilgili rivayetlerin tamamını ortadan kaldırır. Halbuki Hz. Ali ve Eşter en-Nehaî'nin Tahkim taraftarlarıyla tartıştıkları konusunda çok sayıda rivayet bulunmaktadır.²²⁹

²²⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, C.IV, s. 233.

²²⁷ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 15.

²²⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.XXV, s. 348.

²²⁹ Bkz.: Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 491; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, Ç.V, s. 50; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 193; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 194.

Sahifelerin mızraklara takılması sonucu askerlerin olumlu bakışlarına Hz. Ali'nin karşı çıkması; Muaviye ve arkadaşlarını tanıdığını, onların samimi olmadıklarını söylemesi, bu rivayetlerin, daha sonra Şiiler tarafından inşa edilen tarihte uydurulmuş olduğunu akla getirebilir. Tahkimin sonucunun Hz. Ali için kötü olduğu belli olduktan sonra oluşturulan tarih, Hz. Ali'yi haklı çıkarmak için böyle bir yola başvurabilir. Bunun yanında, Hz. Ali hiç istemediği halde Ebu Musa el-Eş'arî'nin hakem seçilmesi, Hz. Ali'ye baskı yapıldığının inkar edilemez olduğunu gözler önüne sermektedir. Hakem seçiminde baskı yapılmışsa, Tahkimin kabulünde de baskı yapılmış olabilir. Rivayetlerin çoğunun bu yönde olması da Hz. Ali'nin Tahkimi hemen kabul etme iddiasının zayıf kalmasına yol açmaktadır.

Hz. Ali'nin Tahkimi hemen kabul etmediği, bazı rivayetlere göre hiç kabul etmediği,²³⁰ baskılara rağmen direnmeye çalıştığı iddiası, Şiiler açısından önemlidir. Böylece azledilmiş bir vali olan Muaviye'yi, seçilmiş halife ile eşit seviyeye getiren Tahkimin kabulünde Hz. Ali'nin hiçbir katkısı ve dahil olmayacaktır. Şiilerin bir kısmı, Hz. Ali'nin Tahkimi kabul etmesinin, takiye icabı olduğunu savunmuştur. Hz. Ali'nin ordusunda bulunan Tahkim taraftarları, Hz. Ali'yi öldürmekle tehdit etmişlerdir. Takiye de can güvenliğinin bulunmadığı durumlarda başvurulması gereken bir yöntem olduğundan, Hz. Ali bunu kullanmıştır.²³¹

Hâriciler ise kendilerine yöneltilen eleştirilere karşılık verebilmek amacıyla Hz. Ali'nin Tahkim fikrini, herhangi bir baskı olmadan kabul ettiğini savunmuşlardır.²³² Bunun nedeni, tarih kitaplarında onların önce Tahkimi kabul ettiklerinin ve Hz. Ali'ye kabul etmesi için baskı kurduklarının aktarılmasıdır. Hâricî cemaat, kendilerine yapılan düşüncesizce davranma suçlamasından kurtulmak ve en başından beri tutarlı davrandıklarını ispat etmek amacıyla böyle bir iddiada bulunmuş olabilirler. Nitekim Ahmed b. Hanbel'e göre de Hz. Ali Tahkimi hemen kabul etmiş, daha sonra Hâricî diye isimlendirilecek Kurrâ da hemen o anda buna karşı çıkmıştır.²³³

²³⁰ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s.492; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.III, s.187.

²³¹ Eş'arî, *Makâlat*, s. 129.

²³² Şemmâhî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s.47; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 114.

²³³ Ahmed b. Hanbel, C.XXV, s. 348.

Sünnî tarihçiler genel olarak Amr b. Âs'ın mızrakların ucuna takılmış Mushafları havaya kaldırma fikri için hile tabirini kullanmışlardır.²³⁴ Aynı tabiri kullanan Eş'arî ve Matürîdî, Amr'ın bu planı Muaviye'ye anlatmak ve onu ikna etmek için onca Mısır valiliğini şart koştuğunu aktarmaktadırlar.²³⁵ Savaşta hile yapılması normal karşılanırken Amr b. Âs'ın yaptığının kötü değerlendirilmesi, onun Mısır valiliğini istemesiyle ilgili olabilir. Amr'ın zor bir durumdayken bile pazarlık yapması, onun çıkar sağlamayı önceliğinin göstergesidir. Bunun yanı sıra Amr'ın çıkar yol kalmadığı için Müslüman olduğu,²³⁶ Hz. Osman tarafından azledimeyi kabullenemediği, bu yüzden Hz. Ali'yi Hz. Osman'a karşı kışkırtmaya çalıştığı,²³⁷ Hz. Ali'yi sevmediği²³⁸ ve insanları ona karşı kışkırttığı rivayetleri de söz konusudur.²³⁹ Nitekim Hâricîler de Muaviye ve Amr b. Âs'ın bu savaşta amacının dünyalık menfaat elde etmek olduğunu iddia etmişlerdir.²⁴⁰ Buna karşılık Önkal, Amr b. Âs'ın amacının sulhu sağlamak olduğunu belirtip onu kötüleyen rivayetlerin uydurma olduğunu ileri sürmüştür.²⁴¹

Hem Sünnî hem de Şii tarihçiler, Tahkim çağrısının kabul edilmesinin sorumlusunun Kurrâ, yani Hâricîler olduğunu savunurlar.²⁴² Rivayetlere bakıldığında ise bu kanının bazı şüpheler taşıdığı gözlemlenmektedir. Tahkimin kabulünde en önemli rolü oynayan kişinin, Kurrâdan olmayan Eş'as b. Kays olması,²⁴³ Hz. Ali'nin ordusunun çoğunun savaşın durmasından yana olması bu şüpheler arasında gösterilebilir.²⁴⁴ Bunun yanında, ordu içinde azınlık durumunda olan bir grubun Hz. Ali'ye söz geçirmesi pek muhtemel görünmemektedir. Eğer bu grup her dediğini yaptırabilme, yani hem Tahkimi kabul ettirip, hem de istedikleri kişiyi hakem olarak seçtirme kudretine sahip iseler ordudan ayrılmaları mümkün olmayacaktır. Onların ordudan ayrılabilmesi, akabinde neredeyse yarısının kılıçtan geçirilmesi, Hz. Ali ve ordu üzerinde o kadar da etkili

²³⁴ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 191.

²³⁵ Eş'arî, *Makâlat*, s. 63; Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebu Mansur el-Matürîdî, *Tefsirü'l-Matürîdî*, I-X, (thk. Mecdî Bâsellûm), Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, C.I, s. 101.

²³⁶ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 62.

²³⁷ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 138-139.

²³⁸ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 146.

²³⁹ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 144.

²⁴⁰ Nasır b. Matar el-Meskarî, *el-İbâziyye fî Meydani'l-Hak*, 4.B, Maskat, Mektebetü'l-Enfal, 2011, s. 117.

²⁴¹ Önkal, "Tahkim Olayı", s. 38.

²⁴² İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s. 255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 212.

²⁴³ Ya'kûbî, *Tarihü'l-Ya'kûbî*, C.II, s. 220.

²⁴⁴ Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 138; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 192.

olmadıklarının göstergesidir. Bu durumda sorumluluğun onlara yıkılması, Şiiler açısından Hz. Ali'nin suçsuzluğunu kanıtlama göstergesi olarak değerlendirilmiş olmalıdır. Sünni açıdan bakınca suçun, Hz. Peygamber'in hadisiyle katilleri vacip olan²⁴⁵ bir gruba yüklenmesi, özelde Hz. Ali'nin, genelde savaşan tüm Müslümanların temize çıkmasını sağlayabilir.

B. HAKEMLER

1. Ebu Musa el-Eş'arî

Hakem olayının en önemli kahramanlarından birisi hiç şüphesiz Ebu Musa el-Eş'arî'dir. Onun seçimi ve karar vermesiyle ilgili tartışmalar, tarih kitaplarının Tahkim meselesiyle ilgili kısmının önemli bir yerini işgal etmektedir.

Ebu Musa'nın verdiği karar hatalı görülünce, onun nasıl ve kim tarafından seçildiği, bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ebu Musa'nın seçimine karar veren kişiler, Hz. Ali'nin avantajını kaybetmesinde birinci derecede sorumlu olacaklarından, bu suçun birilerine yüklenme gerekliliği hasıl olmuştur. Ebu Musa'nın seçiminde önemli rol oynayan Eş'as b. Kays'ın Şiiler tarafından hain ilan edilmesi²⁴⁶ yetmemiş, Ebu Musa hakkında da münafık tabiri kullanılmıştır.²⁴⁷

İbnü'l-Arabî, inşa edilen tarihte Ebu Musa'nın saf, kolay kanan, aptal biri olarak anlatıldığını ama gerçeğin böyle olmadığını delilleriyle anlatır.²⁴⁸ Ebu Musa el-Eş'arî'nin Hz. Ali taraftarı olmadığı, hatta tarafsız bile olmadığı bilindiği halde,²⁴⁹ onu kötülemek yerine onun kandırıldığının anlatılmasının nedeni, kötü niyetli görünmemesinden kaynaklanıyor olabilir. Şiilerin bir kesimi, kandırıldığını kabul etmelerine rağmen Ebu Musa el-Eş'arî'ye lanet etmekten çekinmezler. Nitekim rivayetlere göre Hz. Ali,

²⁴⁵ İçinizden bir kavim çıkacak, onlar Kur'an'ı okur ama okudukları köprücük kemiklerini geçmez. Okun yaydan çıkması gibi dinden çıkarlar. Onlar müşriktir, onları nerede görürseniz öldürün... Buhari, "Menakıb", 25; Müslim, "Zekat", 154.

²⁴⁶ Muhammed Musevî eş-Şirazî, *Firkatü'n-Nâciye*, I-II, (thk. Fadıl Furatî), y.y, Şebketü'l-Fikr, t.y., C.I, s. 340.

²⁴⁷ İbn Şazan, *el-İzah*, s. 61.

²⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım*, s. 176.

²⁴⁹ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 180.

Tahkimden sonra lanet okumaya başlayınca saydığı isimlere onu da ekler.²⁵⁰ Buna karşın Sünni bakış açısı, Ebu Musa'nın kandırıldığını savunup, tüm suçu Amr b. Âs'a yükler.²⁵¹

Ebu Musa el-Eş'arî'nin gerçekten kolay kanan, saf biri olma ihtimali çok düşüktür. Bunun gerçek olma olasılığını düşüren etken, Kûfeliler tarafından hakem olarak istenmesidir. Olayın salt kabilecilik üzerinden değerlendirilemeyeceği bazı çağdaş araştırmacılar tarafından ortaya konmuşken²⁵² göz ardı edilmemesi gereken bir husus da halkın, onun vereceği karara güvenmiş olduğu gerçeğidir. Bu da daha önce Ebu Musa'nın isabetli kararlar vermiş olduğunun göstergesidir. Hal böyleyken Ebu Musa'nın hakem olarak seçilmesi, kandırılacağını bile bile onu göndermek şeklinde algılanmamalı; Hz. Ali'nin, Ebu Musa'nın tarafsızlığından rahatsız olduğu için onu seçmek istemediği gerçeğiyle anlaşılmalıdır.

Hz. Ali'nin; Ebu Musa el-Eş'arî'nin tarafsızlığını, yani kendinden taraf olmadığını bildiği halde onun hakemliğini kabul etmesi, kararın kendi lehine çıkacağına olan inancından kaynaklanmaktadır. Nitekim Hz. Ali'nin Kur'an'ın onun lehine olduğuna dair hakemlere beyanat verdiğiyle ilgili bir rivayet bulunmaktadır.²⁵³ Hz. Ali'nin Allah tarafından belirlenmiş olan İmam olduğuna inanan Şiilere göre ise hakemlerin verdiği karar, Allah'ın emrine karşı gelmektir. Hz. Ali'nin imamlığının sabit olmasının yanında, onun olduğu yerde Muaviye de imam olabilir demenin şirk olacağı yönünde yorumlar geliştirilmiştir.²⁵⁴

Ebu Musa el-Eş'arî'nin hakemliğiyle ilgili, gelecekte haber verme yoluyla kendini haklı çıkarmaya örnek olacak bir rivayet zikredilmektedir. Rivayete göre Sıffîn savaşından bir zaman önce Ebu Musa, İsrâiloğulları'nın bir zamanlar iki hakem seçtiklerini ve bu hakemlerin halkın razı olmadığı şekilde karar vermelerinden ötürü fitnenin zuhur ettiğini, bu ümmetin içinde de fitnenin biteceğini ama seçilecek iki

²⁵⁰ İbn Şazan, *el-İzah*, s. 63-64; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 210.

²⁵¹ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, (thk. Abdülaziz Muhammed Vekîl), Kahire, Müessesetü'l-Halebî, 1967, C.I, s. 25.

²⁵² Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde...*, s. 2; Önkal, "Tahkim Olayı", s. 42.

²⁵³ Mes'udî, *Mürücü'z-Zehab*, C.II, s. 403.

²⁵⁴ Muhammed Takî Tüsterî, *Behcü's-Sibağfe fi Şerhi Nehcü'l-Belağfe*, I-XIV, Tahran, Daru Emîrûn Kebîr, 1997, C.III, s. 40.

hakemin, aynen İsrâiloğulları'nda olduğu gibi halkın razı olmayacağı şekilde karar vereceklerini söylemiştir.²⁵⁵ Şii kaynaklara göre rivayet, Süveyd b. Gafele adlı bir şahsın Ebu Musa'ya, o zamanı görmesi halinde o hakemlerden biri olma konusunda dikkatli olmasını öğütlediği, buna karşın Ebu Musa'nın kaçacak yer olduğu müddetçe bu işin bir parçası olmayacağını söylediği şeklinde devam etmiştir. Bu rivayet ilk bakışta, Tahkimin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra inşa edilmiş izlenimini uyandırmakta; İbâzîler açısından tahkimin kötülendiği, Şiiler açısından ise Tahkim olayının kötü bir şey olduğu duygusunun bir sonucu olarak görünmektedir. Zira rivayet, İsrâiloğulları'nda bile tahkimin fitneye neden olduğuyla başlamakta ve devamında bu ümmetin fitnesinin de tahkim olacağını işlemektedir. Ebu Musa el-Eş'arî ile ilgili olarak rivayet, onun sanki fitne çıkacağını bildiği halde sırf makam uğruna bu işe koştuğu intibamı uyandırmaktadır.

2. Amr b. Âs

Hakem olayında Şam tarafının hakemi olan Amr b. Âs, Hz. Peygamber'in en önemli düşmanlarından olan Sehmoğulları²⁵⁶ kabilesine mensup olup İslam'ın zaferini öngörene kadar Müslümanlara karşı aktif mücadeleyi terk etmemiş bir şahsiyettir. Buna karşın Müslüman olduktan sonra İslam için önemli hizmetlerde bulunmuştur. Hz. Peygamber döneminde gazve komutanlığı,²⁵⁷ zekat memurluğu ve Hz. Peygamber'in kâtipliğinin yanı sıra,²⁵⁸ elçilik ve valilik yapmıştır.²⁵⁹

Amr b. Âs'ın geç Müslüman olması, onun hakkında bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Amr'ın makam, şan, şöhret ve menfaat amacıyla; Müslümanların zaferini öngördükten sonra İslam'a girdiği iddia edilmiştir. Kaldı ki Amr'ın kendisi de İslam'ın zaferini öngördüğünü ve bu amaçla Müslüman olduğunu söylemiştir fakat Apak, Amr'ın menfaat amacıyla değil, doğru yolu fark ettiği için Müslüman olduğunu ileri sürmüştür.²⁶⁰

²⁵⁵ Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, c.II, s.403; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 116; İbn Şazan, *el-İzah*, s. 63.

²⁵⁶ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 45.

²⁵⁷ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 69.

²⁵⁸ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 74.

²⁵⁹ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 75.

²⁶⁰ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 68.

Hz. Osman katledilip Hz. Ali halife olunca Amr b. Âs bir süre beklemiş, Cemal Savaşı Hz. Ali'nin üstünlüğüyle noktalanınca da Muaviye'ye giderek Hz. Ali'yle yaptığı mücadelede ona destek vermiştir.²⁶¹ Sıffin Savaşı boyunca Muaviye'nin yanında duran Amr, Tahkim kararı verildikten sonra Şam ordusunun hakemi olarak belirlenmiştir.

Genel olarak Amr b. Âs hakkında hem Sünnî hem Şii hem de Hâricî bakış açısı olumsuzdur.²⁶² Amr hakkındaki rivayetler, genel olarak onun menfaatperest bir zat olduğu yönündedir.²⁶³ Hz. Osman'a karşı muhalefette bulunmasına²⁶⁴ rağmen öldürülmesinden sonra onun kanını isteyenlerin arasında bulunması, samimiyetinin sorgulanmasına yol açmakta ve çıkar amacıyla bu mücadeleyi verdiği izlenimi uyandırmaktadır. Amr b. Âs'ın Tahkimdeki rolü ve hakemliğiyle ilgili bilgiler ilgili başlıklarda verildiğinden burada bu ayrıntılara değinmeye gerek duyulmamıştır.

C. ANLAŞMA METNİNİN YAZIMI İLE İLGİLİ TARTIŞMALAR

Anlaşma metni yazılırken “müminlerin emiri Ali” ifadesine Muaviye tarafından onay çıkmayınca Hz. Ali Hudeybiye Antlaşması'nın yazım anını anlatmış, o anda içinde buldukları durumu ona benzetmiştir. Rivayetler arasındaki farklılık, Hz. Ali'nin o andaki sert konuşmasını, Şii tarihçilerin biraz daha sertleştirmiş olduklarını gösterir. Örneğin İbn A'sem, Hudeybiye Antlaşması esnasında Allah'ın elçisi yazılmasına itiraz eden kişinin Ebu Süfyan olduğunu iddia etmiş, bunu Hz. Ali'nin dilinden, Muaviye'yi göstererek “İşte bunun babası!” şeklinde hikayeleştirmiştir.²⁶⁵ Oysa bu sözü söyleyen asıl kişinin Süheyl b. Amr olduğu tarih kitaplarından takip edilebilir.²⁶⁶ Kaldı ki o zaman Mekke'nin lideri olan Ebu Süfyan'ın, elçi göndermek yerine kendi gitmesi ihtimal dahilinde değildir.

²⁶¹ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 149.

²⁶² Şehristanî, *el-Milel*, C.I, s. 25; Meskarî, *el-İbâziyye*, s. 117; Mehdî el-Kureşî, *Muaviye Emame Mahkemeti'l-Ceza*, Beyrut, Daru Mehecceti'l-Beyza, 1998, s. 105.

²⁶³ Yak'ûbî, *Tarihü'l-Yak'ûbî*, C.II, s. 217; Meskarî, *el-İbâziyye*, s. 117

²⁶⁴ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 137.

²⁶⁵ İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuḥ*, C.IV, s. 201-202.

²⁶⁶ Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer el-Vakidî, *el-Megâzi*, I-III, (thk. Marsden Jones), Beyrut, Darü'l-İlmî, 1989, C.II, 605.

Hız. Ali ile Muaviye arasında geçen mücadeleye bakıldığında, özellikle Muaviye ile aralarında geçen mektuplaşmalarda Hız. Ali'nin nesebini, hicret etmesini ve iman etme hususunda ilk Müslümanlardan olmasını; buna karşılık Muaviye'nin mezkur hususlarda ondan geride olduğunu, vurguladığına şahit olunmaktadır.²⁶⁷ Hız. Ali'nin üstünlüğü, anlaşma metni yazılırken de gündeme gelmiştir ve bu konuda herhangi bir itiraz da olmamıştır. Kaldı ki Sünni, şii ve Hâricî tarihçiler, Hız. Ali'nin daha üstün olduğu konusunda hemfikirdirler. Burada asıl ilgi çeken mevzu, Hız. Ali'nin üstünlüğünün işlendiği kısımlarda Muaviye'ye, kendisinin ve babasının geç Müslüman olmaları ve tulekdan²⁶⁸ sayılmaları üzerinden hakaret edilmeye çalışılmasıdır. İmanda ncelik bir meziyettir fakat geç Müslüman olmak, Müslüman olduktan sonra o kişi için bir eksiklik değildir.²⁶⁹ Bunun böyle işlenmesi, Muaviye'nin Hız. Ali'ye denk olmadığının ispatlanmaya çalışılmasının bir sonucu gibi görünmektedir.

şiiler tulek tabirini hakaret için kullanırken İbn Teymiyye tuleknın hakaret ifade etmediğini söylemektedir. Mekke'nin fethinde Müslüman olan yaklaşık bin kişinin tulekdan sayıldığını, bunların içinde büyük Müslümanların da olduğunu anlatan İbn Teymiyye, bunun Muaviye için kötü bir sıfat olmadığını belirtmektedir.²⁷⁰

D. HÂRİCİLERİN AYRILMASI

Hız. Ali'nin Tahkimi kabul etmesi sonucu Kurrânın buna itiraz ettiği, tekrar savaşa dönmek için Hız. Ali'ye müracaat ettikleri rivayet edilmiştir.²⁷¹ Hız. Ali daha önce anlaşmayı kabul ettiğini açıkladığı için sözünden dönemeyeceğini bildirerek bu taleplerini geri çevirmiştir. Zaten mevcut durum itibarıyla Hız. Ali'nin, ordunun içindeki bir azınlığa uyararak tekrar savaşa dönmesi mümkün görünmemektedir. Her ne kadar Tahkimi Hız. Ali'ye kabul ettirenlerin Hâricîler olduğu, daha sonra pişman olanların da aynı kişiler olduğu aktarılsa da bunun doğru olma ihtimali zayıftır. Bu ihtimalin zayıflığı, Hız. Ali'ye baskıyla Tahkimi kabul ettirebildikleri halde savaşa dönmeyi kabul

²⁶⁷ Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 189-190.

²⁶⁸ Mekke'nin fethi sırasında Hız. Peygamber'in Mekkeli müşrikleri serbest bırakması üzerine serbest bırakılanlar anlamında terimleşmiş sözcük. S. Kemal Sandıkçı, "Tulekâ", *DA*, 41, s. 361.

²⁶⁹ Bilmen, *Ashab-ı Kiram*, s. 81-82.

²⁷⁰ Eb'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî, *Minhc's-Sünneti'n-Nebeviyye*, I-IX, (thk. Muhammed Reşad Salim), y.y, Camiatu İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, 1986, C.IV, s. 381

²⁷¹ Minkarî, *Vak'at Sıffîn*, s.497; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, c. I, s. 148.

ettiremedikleri çelişkisinden anlaşılabilir. Bundan çıkan sonuç, Hz. Ali'nin ya ordusunun büyük bir kısmının, ya da Eş'as b. Kays gibi önemli liderlerin Tahkimi kabulünden yana olması gerçeğidir. Hz. Ali'nin onlara direnememesinin muhtemel nedeni de bu olmalıdır.

Kurrâ içinden de Tahkimi başta kabul edip ardından pişman olanların olması mümkündür. Bu durum tüm Kurrânın bu şekilde davrandığını göstermez. Aksine bazı tarihçilerin zikrettiği üzere en başından beri Tahkime karşı olan bir Kurrâ grubunun varlığı söz konusu olabilir.²⁷²

Hâricîlerin ayrılması, baskıyı onların yapmadığına delil olarak gösterilebilir. Eğer baskıyı yapan onlar ise, yani orduya ve Hz. Ali'ye kendi dediklerini yaptırabilme gücüne sahip iseler bir ayrılma söz konusu olamaz. Ayrılışlar bile bu ordunun yok olması, Hz. Ali'nin etrafındaki küçük bir grupla yalnız kalması anlamına gelir.

Eş'as b. Kays'ın anlaşma metnini kabilelere okuması sonucunda Hz. Ali'nin ordusunun tamamı, anlaşmanın nasıl olacağını anlamış, Kurrâ da bunun sonucunda itiraz seslerini yükseltmiştir. Bu gelişmelerin yaşandığı zaman diliminde, toplum içinde din-siyaset ayırımı yoktur. Din ile dünya işleri birbirlerinden ayrı değerlendirilmemiştir. Hâricîlerin daha sonra geliştirdikleri inanç sistemlerinde amelin imandan bir cüz olarak kabul edilmesi, bu değerlendirmenin göstergesidir.²⁷³ Böyle olunca Hz. Ali'nin Tahkimi kabul etmesi, onlar tarafından siyasi bir hamle olarak algılanmamıştır. Yapılan her eylemin imanın bir parçası olması nedeniyle, Allah'ın hükmünün belli olduğu yerde insanların hükmüne başvurulması, Hz. Ali için tekfir sebebi olmuştur.²⁷⁴ Bunu düzeltebilmek adına Kurrâ, Hz. Ali'ye gelip ondan tövbe etmesini istemişlerdir. Kimi kaynaklara göre kendilerinin de günah işlediğini ama tövbe ettiklerini belirtmişlerdir.²⁷⁵

---

²⁷² Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 112; Şemmahî, *Kitabü's-Siyer*, c.I, s.48; Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 159.

²⁷³ Fığlalı, "İbâdiye'nin Siyasi ve İtikadi Görüşleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXI, t.y., s. 323.

²⁷⁴ Ebu Muhammed el-Hasen b. Musa en-Nevbahfî, *Fırakü's-Şîa*, Beyrut, Menşûratü'r-Rıza, 2012, s. 48; Eş'ari, *Makâlat*, s. 167; Matürîdî, *Tefsir*, C.I, s. 102.

²⁷⁵ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 513-514.

Hız. Ali'nin onların tövbe isteklerini kabul etmemesi, olaya onlarla aynı açıdan bakmadığının göstergesidir. Hız. Ali'nin imanı amelden bir cüz sayıp saymadığı bu olaydan çıkarılabilecek bir sonuç değildir fakat onun, Tahkimin kabulünü günah olarak görmediği fikrine ulaşılabilir. Bunun yanında Hız. Ali'nin İslam ümmetinin kaderini iki kişinin eline bırakmadığını unutmamak gerekir. Daha sonra Hâricîlerle yaptığı tartışmada, insanları hakem tayin etmediğini, Kur'an'ın hakemliğini kabul ettiğini belirten Hız. Ali, hakemlerin kendi fikirleriyle değil Kur'an'a göre karar vereceklerini beklediğini ortaya koymuştur.²⁷⁶

Kurrâ, Hız. Ali'nin geri adım atmayacağını anlayınca çareyi ondan ayrılmakta bulmuştur. Bu kararın onların inançlarıyla yakından ilgisi vardır. Halife olması için çalıştıkları, olduktan sonra Tahkim kararını verene kadar destekledikleri Hız. Ali, onlara göre artık kafirdir ve bu nedenle ondan ayrılmak zaruri olmuştur. Matürîdî, Hâricîlerin yaptıkları savaşta kendilerini haklı gördüklerini, Tahkimi kabul etmeleri durumunda haklılıklarının şüpheli duruma geleceğini anladıkları için ayrıldıklarına dikkat çekmektedir.²⁷⁷ Görülen o ki Tahkimi kabul etmeleri durumunda, Müslüman kardeşlerini öldürmüş olduklarını kabul etmeleri gereken Hâricîler, böyle bir şeyin kabul edilemez olduğunu savunmuşlardır.

Konu hakkında değerlendirmede bulunan Şehristanî, Hâricîlerin ayrılma nedenlerinin hakemle ilgili olduğunu ileri sürer. Ona göre Hâricîler önce Tahkimin kabulü için baskı yapmışlar, ardından Ebu Musa el-Eş'arî'nin seçilmesi konusunda aynı baskıyı devam ettirmişlerdir. Hız. Ali'nin rıza göstermemesine kızdıklarını savunan Şehristanî'ye göre Hâricîlerin ayrılma nedeni budur.²⁷⁸

Hâricîlerin, Hız. Ali'yi bu zamana kadar lider kabul etmelerine rağmen Tahkim konusunda ikna olmayıp Hız. Ali'den ayrılmaları, kişilerden çok inandıkları değerlere

²⁷⁶ Eş'arî, *Risale İla Ehl-i's-Seğr Bi Bâbi'l-Ebvab*, (thk. Abdullah Şakir Muhammed el-Cüneydî), Medine, İ'madetü'l-Bahsü'l-İlmî Bi'l-Camiatü'l-İslamiyye, 1413, s. 126; İbn Teymiyye, *Minhâc*, C.II, s. 252.

²⁷⁷ Matürîdî, *Tefsir*, C.I, s. 102.

²⁷⁸ Şehristanî, *el-Milel*, C.I, s. 115.

bağlı olduklarının göstergesidir. Bu gösterge kendini ilerleyen zamanda, herhangi bir kimsenin imam olabileceği inancıyla kurallaştıracaktır. Hâricî fırkalardan Necedât bu kuralı daha da esneterek, halkın birbirlerinin hakkına riayet etmesi durumunda bir imama ihtiyaç olmayacağı fikrini savunmuştur.²⁷⁹ Şii müellif Şirazî de bu konuya değinmiş ve Hâricîlerin nasıl olup da Hz. Ali'ye karşı tavır alabildikleri sorusuna, onların gerçekte Hz. Ali taraftarı olmadığı, yaptıklarını gösteriş için yapan münafıklar oldukları iddiasını ileri sürerek cevap vermiştir. Ona göre Hâricîlerin çok namaz kılıp Kur'an okumaları da münafıklıklarının göstergesidir.²⁸⁰

Hz. Ali ve ordusu Kûfe'ye varınca Hâricîler onu kınamaya ve eleştirmeye başlamışlardır. Hz. Ali'nin taviz vermediğini gördüklerinde de ondan ayrılmaktan başka çare olmadığını düşünerek Harûra'da²⁸¹ toplanmışlardır.²⁸² Onlara Hâricî ismi, bu ayrılmadan sonra verilmiştir. Her ne kadar daha önce Hz. Osman'ı devirmek adına isyan başlatanlarla bunlar arasında birçok ortak yön olsa da Hâricî ismi tam anlamıyla sadece bu gruba uymaktadır.²⁸³ Hz. Osman'a karşı isyana girişenlerin, halkın büyük bir kesimi tarafından desteklenmeleri, onların ayrı bir grup olarak algılanmasına engel olmuştur. Buradaki ayrılma ise tamamen bir izolasyondur. Bu grup, kendini diğer tüm Müslümanlardan soyutlamış, radikal kararlar alarak ayrı bir oluşuma girişmişlerdir.

Hâricîler Harûra'da buldukları sırada Hz. Ali ile aralarında geçen görüşme olumlu sonuç vermiş, bu görüşme sonunda Kûfe'ye geri dönmüşlerdir.²⁸⁴ Bu geri dönüşün nedeni, Hz. Ali'nin Tahkim fikrinden döndüğü zannına kapılmış olmalarıdır. Hz. Ali'den tövbe etmesini istediklerinde onun "Tüm günahlarımdan tövbe ediyorum." diye karşılık vermesi, onların nazarında Hz. Ali'nin Tahkimden vazgeçtiği şeklinde anlaşılmıştır.²⁸⁵ Daha sonra Hz. Ali'nin Tahkimden vazgeçmediğini anladıklarında bir kısmı ondan tamamen ayrılıp onunla savaştıkları kadar ona karşı olmuşlardır.

---

²⁷⁹ Fığlalı, "İbâdiye", s. 326.

²⁸⁰ Şirazî, *Firkatü'n-Nâciye*, C.I, s. 356.

²⁸¹ Kûfe'ye yakın bir köy.

²⁸² Şemmahî, *Siyer*, C.1, s. 48.

²⁸³ Ali Muhammed Sallabî, *Fikrû'l-Havâric ve 'ş-Şîa*, Kahire, Daru İbn Hazm, 2008, s. 16.

²⁸⁴ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 64; Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, s. 405.

²⁸⁵ Belâzürî, *Ensab*, C.III, s. 123.

Hâricî tarihçiler Hz. Ali'nin Harûra'ya çekilen Hâricîlerle tartıştıktan sonra ikna olup Tahkimden vazgeçtiğini savunmuşlardır.²⁸⁶ Berrâdî'nin iddialarına göre Hz. Ali tövbe ettiğini, hakemlerden beri olduğunu hutbelerinde açıklamış fakat Eş'as b. Kays'ın tehditleri yüzünden Tahkim fikrine geri dönmek zorunda kalmıştır. Şii ve Sünni kaynaklardan bazıları Hz. Ali ile tartışmalarından sonra Harûra'da toplananlardan bazılarının gerçeği anlayıp Kûfe'ye döndüğünü, 4 bin kadarının ise orada kalıp çıktıkları yoldan geri dönmediklerini aktarmışlardır.²⁸⁷

Bu rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hâricîler bir şekilde ikna olmuş ve bir kısmı Kûfe'ye geri dönmüştür. Hâricî tarihçiler Hâricîlerin tutarlı davrandıklarını kanıtlamak adına, Hz. Ali'nin sözünden döndüğünü iddia etmişlerdir. Kendilerinin asla bir tutarsızlık sergilemediklerini ispatlayabilmek için de Hz. Ali'nin iki defa verdiği sözden döndüğünü ileri sürmüşlerdir. Eş'as b. Kays'ın Hz. Ali'yi tehdit ettiği iddialarını ortaya atmalarının nedeni, Hz. Ali'nin karizmatik kişiliğinden ötürü kötülenmesinin kabul edilemez oluşu olmalıdır. Zira onlara göre Hz. Ali, kendi cemaatlerinin telkinleri sayesinde gerçeği görüp tövbe etmiş ama Eş'as'ın tehditleri nedeniyle Tahkime ikinci defa razı olmak zorunda kalmıştır.

Konu hakkında ilgi çeken bir diğer detay, İmamiye Şiasına mensup müelliflerin Hz. Ali'nin vasiliğini konu edinmeleridir. Hz. Ali ile Harûra'da toplanan Hâricîlerin tartışmaları sırasında, Hz. Ali'yi birkaç hatayla suçladıklarını, bunlardan birinin de Hz. Ali'nin vasiliği olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre Hâricîler, Hz. Ali'nin vasi olduğu halde konumunu şüpheye düşüren Tahkime razı olmasının kabul edilemez olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁸⁸ Bu iddia, tarih içinde gelişen birtakım fikirlerin ve yaklaşımların, tarihi gerçeklerin içine eklenebildiği vakıasını göstermesi açısından önemlidir.

---

²⁸⁶ Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 125; Şemmâhî, *Kitabü's-Siyer*, C.I, s. 50.

²⁸⁷ Ebi Mansur Ahmed b. Ali b. Ebi Talib et-Tabersî, *el-İhticac*, I-II, y.y., Matbaatu Şeriat, 1380, C.I, s. 250; İrfan Abdülhamid, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, 3.B, (çev. Mustafa Saim Yeprem), Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2015, s. 88.

²⁸⁸ Tabersî, *el-İhticac*, C.I, s. 248; Şirazî, *Firkatü'n-Nâciye*, C.I, s. 364.

E. HAKEMLERİN KARŞILAŞMASI

Görüşmelerin yapılacağı zaman gelince taraflar daha önceden belirlenmiş olan yere hakemlerini, yanlarında bir grup insanla göndermişlerdir. Bu sırada bazı şahıslar hakemlere nasihatte bulunmuşlardır. Amr b. Âs'ın dehası, mal ve makam sevgisine sahip biri oluşu yönündeki algı burada da devam etmiş, Hz. Ali'nin ona dolaylı yoldan verdiği öğütte dürüst davranmasını, rüşvet almamasını söylediği aktarılmıştır.²⁸⁹ Buna karşın Ahnef b. Kays'ın Ebu Musa el-Eş'arî'ye tavsiyesi, akıllı davranması yönünde olmuştur.²⁹⁰ Bu nakil, Ebu Musa'nın saf ve kolay kanan bir insan olarak takdim edilmesi algısının bir sonucu olarak anlaşılabilir. Öte yandan Muaviye de Amr'a yapması gerekeni anlatmış, Ebu Musa'yı dili uzun, aklı kısa şeklinde tarif ederek onun hakkından nasıl geleceği konusunda ona nasihat etmiştir.²⁹¹

İbn A'sem'e göre hakemler karar vermeyi çok geciktirmişlerdir. Her gün buluşup, yiyip içip ayrılmışlar, fakat yapacakları iş hakkında bir ilerleme kaydetmemişlerdir. Bu şekilde günlerini geçirmelerine halkın baskısıyla son verdiklerini ileri süren İbn A'sem'in bu rivayetinden,²⁹² hakemlerin zaman kazanmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Buradaki ima Amr b. Âs'ın süreci yönettiği ve bu sayede olayın çıkmaza sürüklenmesi için işi uzattığıdır. Zira Amr ve Muaviye'nin bu görüşmelerden bir beklentileri yoktur. Geçen zaman içinde azledilmiş vali olan Muaviye, halife ile eşit konuma gelmiştir. Bunun sonucunda zamanın geçmesi onların lehine olacaktır.²⁹³

Hakemlerin konuşmalarının içeriğinde göze çarpan en önemli konu Hz. Osman'ın haksız bir şekilde katledildiğinin Amr b. Âs tarafından Ebu Musa'ya kabul ettirilmesidir. Zira anlaşma metni yazılırken hakemlerin ne üzere görüşecekleri belirlenmemiştir. Hakemler, Kur'an'ın hükmünün ortaya çıkarılması amacıyla görüştürülmüşlerdir²⁹⁴ fakat hangi konuda hüküm verecekleri belli değildir. Muaviye, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını merkeze almıştır.²⁹⁵ Amr b. Âs'ın Ebu Musa'ya sorduğu ilk sorular bu

²⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 205;

²⁹⁰ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 536-537; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 154.

²⁹¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 154; Mes'udî, *Mürüçü'z-Zeheb*, C.II, s. 406.

²⁹² İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.210.

²⁹³ Azimli, *Hz. Ali*, s. 137.

²⁹⁴ İbn Hazm, *el-Fasl*, C.IV, s. 236.

²⁹⁵ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 147.

minvalde olmuştur.²⁹⁶ Hakemlerin görüş birliğine vardıkları konu, Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü, Muaviye'nin onun kanını talep etmekte haklı olduğu konusudur.²⁹⁷ Hakemlerin yeni bir halife seçmeye çalışmalarının sebebi, Ebu Musa'nın Hz. Ali'yi azletme isteğinin bir sonucu olmalıdır. Zira Hz. Ali'nin hilafeti o ana kadar tartışma konusu olmamıştır. Bunun yanında Muaviye'nin de halifelik iddiasında bulunmadığı bilinmektedir.²⁹⁸

Hakemlerin görüşme amaçlarının ne olduğu ihtilaf konusu olmuştur. Tarihçilerden bazıları hakemlerin Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürülüp öldürülmediğini açıklığa kavuşturmak için tayin edildiklerini savunurken bazıları halifenin belirlenmesinin asıl amaç olduğunu ileri sürmüşlerdir. Minkarî'nin rivayetine göre Şam ordusundan Hamel adında bir sözcünün "Biz Osman'ın suçunu Allah'ın kitabına arz edeceğiz. Eğer kitap onun kanını helal kılsa biz ondan da onun kanını talep edenden de beri olduğumuzu ilan edeceğiz. Aksi halde siz döktüğünüz kanın hesabını vereceksiniz." diyerek Irak ordusundan Tahkime karşı çıkanlara Tahkimin amacını açıklamıştır.²⁹⁹

Bazı çağdaş araştırmacılar, hakemlerin bir araya geliş amacının halifeyi belirlemek olduğunu savunmuşlardır.³⁰⁰ Bunlardan Aycan'ın gerekçesi, hilafetin tartışmaya açılacağı bir hakemliğin, Hz. Ali için teslimiyet ifade ettiği ve Hz. Ali'nin bunu asla kabul etmeyeceği şeklindedir.

Buna karşın Tahkimin Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürülüp öldürülmediğini tespit amacıyla gerçekleştiğini savunanlardan Vaglıeri, Tahkim sözleşmesinden yola çıkar. Tarafların konuyu Kur'an'a arz edeceklerini, orada bulamazlarsa sünnete gideceklerini hatırlatan Vaglıeri, incelenecek konunun halifelik olamayacağını, Hz.

---

²⁹⁶ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 540-541; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s.68; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 206.

²⁹⁷ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 148.

²⁹⁸ İbn Teymiyye, *Minhâc*, C.IV, s. 383; Sallabî, *Hakikatü'l-Hilaf Beyne's-Sahabe*, Kahire, Daru İbnü'l-Cevzî, 2007, s. 128.

²⁹⁹ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 515.

³⁰⁰ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, s. 26; Aycan, *Muaviye*, s. 123.

Osman'ın durumunun iki taraf arasında farklı algılandığı için onun açıklığa kavuşturulacağını ileri sürer.³⁰¹ Ayar, sözleşmede geçen “Hakemler Kur'an'ın öldürdüğünü öldürecek, yaşattığını yaşatacak.” maddesine parmak basarak hakemlerin görevlerinden birinin Hz. Osman'ın haklı olarak mı yoksa haksızca mı katledildiğinin ortaya çıkarılması, ikinci görevlerinin de yeni bir halife belirlenmesi olduğunu savunur.³⁰²

Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürülüp öldürülmediği meselesi mezhepler tarafından farklı yorumlanmıştır. Hâricîler Hz. Osman'ın zalim ve bağı olarak öldürüldüğünü, kanının helal olduğunu savunurlar. Berrâdî, İbn Mes'ud ve Ammâr b. Yâsir'in de bu görüşte olduğunu, Müslümanların altı yıl boyunca Hz. Osman'a sabrettiğini ancak onun eylemlerini düzeltmediğini, dolayısıyla kanının helal olduğunu ileri sürer.³⁰³ Hz. Osman'ı katledenlerin içinde Kurrânın olduğu ve bundan pişmanlık duymadıkları³⁰⁴ göz önünde bulundurulduğunda Hâricîlerin bu konudaki tavır ve davranışları net bir şekilde anlaşılmaktadır. Hz. Osman'ın İslami çizgiden ayrıldığını savunan Hâricîler, akidelerinin bir gereği olarak onun kafir olduğunu savunmuşlardır.³⁰⁵

Şiiler Hz. Osman'ı küfürle suçlamamışlar fakat onu “na'sel”³⁰⁶ kelimesiyle lakaplandırmışlardır.³⁰⁷ Onların Hz. Osman'ı sevmedikleri, onu gasıp olarak görmelerinden de anlaşılabilir. Zira İmamiye Şiasına göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra tayin edilmiş imamdır ve Hz. Osman da dahil ilk üç halife, onun hakkını yiyen

³⁰¹ Laura Veccia Vagleri, "Ali-Muaviye Mücadelesi ve Hâricî Ayrılmasının İbâdî Kaynaklarının Işığında İncelenmesi", (çev. Ethem Ruhi Fırlalı), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.*, C.XIX, Ankara, 1973, s. 148.

³⁰² Ayar, *Sahabe Dönemi...*, s. 298-299.

³⁰³ Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 96-97.

³⁰⁴ Hz. Ali Tahkimi kabul etmek istemediğinde ona “Eğer kabul etmezsen Osman'a yaptığımızı sana da yaparız.” demişlerdir. Bu, onların Hz. Osman'ı öldürdüklerinden dolayı kendilerini haklı gördüklerini ve pişman olmadıklarını gösterir. Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 489-490; Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 49.

³⁰⁵ Ebu Mansur Abdülkahir el-Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, 2.B, Beyrut, Darü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977, s. 307.

³⁰⁶ Na'sel “uzun sakallı” ya da “ahmak ihtiyar” anlamlarına gelmektedir. İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İstî'ab fî Ma'rifeti'l-Ashab*, I-IV, (thk. Ali Muhammed Becavî), Beyrut, Darü'l-Cil, 1992, C.III, s. 1045. Ona na'sel denmesinin nedeni sakalının uzun olmasından dolayı İsfahan dihanlarına benzetilerek beytülmalden yaptığı harcamaların eleştirilmesidir. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 2.B, Ankara, Araştırma Yayınları, 2012, s. 49.

³⁰⁷ Mehmet Salih Arı, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2011, s. 434.

gasıplardır.³⁰⁸ Hz. Osman'ın haksız olduğunu, onun sahabe tarafından yalnız bırakılmasıyla kanıtlayan Şiiler; cenazesinin günlerce kaldırılmadığını, yıkanmadan ve namazı bile kılınmadan defnedildiğini ileri sürerek hiç kimse tarafından desteklenmediğini ileri sürmüşlerdir.³⁰⁹ Onlara göre bu durum gasıp olmasının ve devleti yönetememesinin yanı sıra, sahabe tarafından da kabul edilmediğinin açık bir göstergesidir.

Ehli sünnet, geliştirmiş olduğu sahabe telakkisinin bir gereği olarak Hz. Osman'ın Hz. Ali'den üstün olduğunu kabul eder.³¹⁰ Diğer taraftan Hz. Osman hayattayken cennetle müjdelenmiş on sahabiden biridir.³¹¹ Bu durumda Ehl-i sünnetin Hz. Osman'ın öldürülmeyi hak etmediği, dolayısıyla mazlum olarak öldürüldüğünü kabul ettiğini söylememiz yerinde olur. Bunun yanında Hz. Ali'yi de cennetle müjdelenenler arasında sayan Ehl-i sünnet, onu Hz. Osman'ın katli suçundan uzak tutar. Mezhepler arasındaki ihtilafli konularda uzlaşmacı bir tutum gösteren Ehl-i sünnet, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katillerini barındırması konusunda aynı tutumu sergilemiştir. Buna göre Ehl-i sünnet, Hz. Ali'nin ordusunda Hz. Osman'a isyan edenlerin önemli bir ağırlığının bulunmasına dair rivayetleri göz ardı etmiş, Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katillerini barındırmasını görmezden gelmiştir.³¹²

Ehl-i sünnet'in, ilk dört halifenin hilafet sırasını fazilet sırası olarak kabul etmesi, Şiilerin Hz. Ali'yi yüceltmesinin sonucunda olmuştur.³¹³ Ehl-i sünnet, mutedil kesimin oluşturduğu bir akım olarak, orta yolu bulma refleksiyle hareket etmiştir. Sonradan ortaya atılan bid'atlere karşı çıkanların, bu karşı çıkışlarına sünnet adını vermeleri ve kendilerini de Ehl-i sünnet olarak isimlendirmeleri, Ehl-i sünnet'in fikri yapılanmasının, ortaya atılan tezlere karşı antitez üretmeyle teşekkül ettiğini göstermektedir.³¹⁴ Bu bağlamda Ehl-i sünnet'in fazilet sıralamasında Hz. Ali'yi Hz. Osman'dan sonraya bırakmaları, onları

³⁰⁸ Haşim Maruf, *Akîdetü'ş-Şiati'l-İmamiyye*, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-Lübniyye, 1956, s. 17-18.

³⁰⁹ Arı, *İmamiye Şiası...*, s. 507.

³¹⁰ İbn Teymiyye, *el-Akîdetü'l-Vasıtiyye*, (thk. Alevi b. Abdülkadir Sekkaf), Zahran, ed-Dürerü's-Seniyye, 1433, s. 127.

³¹¹ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahavî, *el-Akîdetü't-Tahaviyye*, , Beyrut, Daru İbn Hazm, 1995, s. 30; Ebu Muhammed Osman el-İrakî, *el-Firaku'l-Müftarika Beyne Ehli'z-Zeyg ve'z-Zendeka*, (nşr. Yaşar Kutluay), Ankara, Nur Matbaası, 1961, s. 24.

³¹² Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında...", s. 177.

³¹³ Kutlu, *Selefilîğin Fikrî Arkapları*, 3.B, Ankara, Otto Yayınları, 2016, s. 37.

³¹⁴ Kutlu v.d., *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, (ed. Hasan Onat), Ankara, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2006, s. 148.

cennetle müjdelenen sahabiler arasında göstermeleri ve Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın katlinden beri görmeleri gibi rivayetleri; mutedillikleri ve diğer mezheplerin geliştirdikleri aşırı görüşlere karşı orta yolu bulmaya çalışmaları perspektifinden okumak gerekir.

Sonuç olarak Amr b. Âs Ebu Musa'ya Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğü tezini kabul ettirmiştir. Bunu yapmadaki amacı, Hz. Ali'nin hilafet hakkının düşürülmesidir. Eğer Hz. Osman mazlum olarak öldürülmüşse Muaviye onun kanını talep etmede haklıdır. Amr b. Âs bununla bir sonraki adıma geçmeyi hedeflemiştir. Bu adım, Muaviye'nin davasında haklılığının bir sonucu olarak halifelik hakkının kabul ettirilmesidir.³¹⁵

Rivayetlerde Ebu Musa'nın bu hükmü verirken Kur'an'a dayandığına ilişkin bir veri bulunmamaktadır.³¹⁶ O ve Amr b. Âs, sadece Muaviye'nin, Hz. Osman'ın velisi olması konusunda Kur'an'a dayanmışlardır. Amr b. Âs "Kim haksız yere öldürülürse biz onun velisine yetki vermişizdir."³¹⁷ ayetini delil göstererek Muaviye'nin Hz. Osman'ın kanını istemede yetkili olduğunu savunmuştur.³¹⁸ Dikkat edilirse Muaviye'nin kanını istemedeki haklılığı, Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürülüp öldürülmediği şartına bağlanmıştır. Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürülmesi ise Kur'an'a dayanılarak savunulmamıştır. Ebu Musa'nın kabulü, daha çok kendi kişisel düşüncesi olarak görünmektedir. Dolayısıyla Muaviye'nin Hz. Osman'ın kanını istemedeki haklılığı şüpheli hale gelmektedir.

Hz. Osman'ın ne şekilde katledildiğinin yanı sıra hakemler bir halife seçimi konusunda da tartışmışlardır. Her ne kadar Hz. Ali ve taraftarları açısından beklenen bir sonuç olmasa da³¹⁹ de Ebu Musa'nın aklında Hz. Ali'yi azletmekten başka bir düşünce yoktur. Ebu Musa'nın Abdullah b. Ömer'de ısrar etmesi ve Amr b. Âs'ın önerdiği isimleri

³¹⁵ Yusuf el-Işş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, Dımaşk, Darü'l-Fikr, 1992, s. 110.

³¹⁶ Minkarî, *Vak'atü Siffîn*, s. 540; Belâzürî, *Ensab*, C.III, s. 123; Mes'udî, *Mürüccü'z-Zeheb*, C.II, s. 407-408; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 133.

³¹⁷ İsrâ 17/33.

³¹⁸ Belâzürî, *Ensab*, C.III, s. 123-124.

³¹⁹ Hz. Ali azledileceği ihtimalinde Tahkime rıza göstermeyecektir. Üstelik Ebu Musa tarafından azledildikten sonra ne o ne de Iraklılar bu hükmü kabul etmemişlerdir.

reddetmesi, onun fitneye bulaşmış hiç kimseye halifelik şansı vermediğini göstermektedir.³²⁰ Amr b. Âs Şam tarafının ve Muaviye'nin temsilciliğini yaparken Ebu Musa'nın Iraklıların temsilcisi olduğuna delalet eden herhangi bir sözüne rastlanmamaktadır. O, Hz. Ali'nin temsilciliğin yapmak bir yana, ilk fırsatta onu azletme isteğini dile getirmiştir. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Ebu Musa Hz. Osman'dan önceki dönemde hakim olan atmosferi özlemekte ve Abdullah b. Ömer'le o devirdeki huzurun tekrar hakim olacağına inanmaktadır.

Görüşmeler sırasında Amr b. Âs'ın Ebu Musa'yı ikna etmek için Muaviye'yi övdüğü, onun şerefinden ve üstünlüğünden bahsettiği anlatılmaktadır. Buna karşılık Ebu Musa'nın, Hz. Ali'nin olduğu yerde Muaviye'nin şeref ve faziletlerinden bahsedilemeyeceğini ve halifeliğin şerefle olmayacağını söylediği rivayetlerde geçmektedir.³²¹ Bu rivayetler sadece Hz. Ali'nin övülmesini değil Muaviye'nin aşağılanması imasını da barındırmaktadır.

Muaviye'ye hakaret ve aşağılama, bununla sınırlı değildir. Bir diğer rivayete göre görüşmelerin yapıldığı sırada halifelik için Abdullah b. Ömer'in adı ön plana çıkınca Muaviye yüksekçe bir yere çıkmış ve asaleti üzerinden meydan okumuştur. Bunu duyan Abdullah b. Ömer'in içinden Muaviye'yi aşağıladığı, mecburiyetten Müslüman olduğunu düşündüğü ama birliğe zarar gelmesin diye meydan okumaya cevap vermediği, kendi ağzından anlatılmaktadır.³²²

Muaviye hakkındaki bu rivayetler, onları barındıran kitapların bir kısmının Abbasiler döneminde yazılmasının bir sonucu olabilir. Nitekim bazı müelliflerin devlete yaranmak için Emevileri olabildiğince kötüleyip Abbasileri övdüğü kayıtlara geçmiştir.³²³ Bu tür etkenlerin sonucunda şahıslar aşırı yüceltilip aşağılanabilmekte, bazı tarihi devirler kutsal kabul edilip bazı devirler kötülenebilmektedir. Günümüzde

³²⁰ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 540; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 156; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 203.

³²¹ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 541; İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 156; Belâzürî, *Ensab*, C.III, s. 124; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 202-203; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 133.

³²² Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 58; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 210-211; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 133.

³²³ Önkâl, "İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", *Journal Of Islamic Research*, C.VI, S.3, 1992, s. 190.

Emevilere yönelik saldırının dozu artmış, Muaviye'nin sahabiliği tartışma konusu yapılmış hatta sahabe tanımının değiştirilmesi bile gündeme gelmiştir.³²⁴

F. KARARIN AÇIKLANMASI

1. Hileyi Kabul Edenler

Taberî'deki bir rivayete göre Ebu Musa el-Eş'arî ve Amr b. Âs, halife olarak belirlenecek isim konusunda görüş birliğine varamamışlar, bu hal üzere halkın huzuruna çıkmışlar ve birbirlerine hakaret ederek oradan ayrılmışlardır.³²⁵ Taberî dışında başvurulan kaynakların tamamına göre ise hakemler, halkın huzuruna çıkmadan önce ortak bir karara varabilmişlerdir. Bu kaynakların bir kısmı hakemlerin, Hz. Ali ve Muaviye'yi azledip yeni halife seçimini Müslümanlara bırakmaya, yani şûranın halifeyi belirlemesine karar verdiklerini aktarırken³²⁶ diğer bir kısım ise hakemlerin Abdullah b. Ömer ismi üzerine anlaşmalarını söylemişlerdir.³²⁷

Hakemlerin görüş birliği, halkın huzuruna çıkmalarına kadar sürmüştür. Kararı halka açıklama aşamasına gelindiğinde Ebu Musa'nın Hz. Ali'yi azletmesi, buna karşın Amr b. Âs'ın Muaviye'ye halifelik vermesi, Müslümanlar açısından Tahkimi sonuçsuz bırakmıştır.

Hakemlerin kararlarını açıklamak üzere halkın huzuruna çıkacakları sırada Abdullah b. Abbas'ın Ebu Musa'yı uyardığı, Amr'ın onu kandırmaya çalıştığını söylediği rivayet edilmiştir.³²⁸ Abdullah b. Abbas'ın böyle bir düşünceye kapılması olağandır çünkü Ebu Musa'nın aksine Amr b. Âs taraflıdır. Öte yandan bazı tarih kitaplarının Abbasiler döneminde yazılmış olması sebebiyle Abbasileri öven uydurma rivayetlerin

³²⁴ Önkâl, "İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi", s. 197.

³²⁵ Taberî, *Tarihü't-Taberî*, C.V, s. 58.

³²⁶ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 544; Belâzürî, *Ensab*, C.III, s. 124; Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 203; Yak'ûbî, *Tarihü'l-Yak'ûbî*, C.II, s. 221-222; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 206; Bârûnî, *Muhtasar*, s. 18.

³²⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, C.I, s. 156; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s. 213; Mes'udî, *Mürücu'z-Zeheb*, C.II, s. 409; Berrâdî, *Cevâhirü'l-müntekât*, s. 134.

³²⁸ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 545; Dineverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 203; Yak'ûbî, *Tarihü'l-Yak'ûbî*, C.II, s. 222; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 206.

varlığı ve çokluğu söz konusudur.³²⁹ Bunun yanında Abdullah b. Abbas'ın her şeyin en doğrusunu bildiği, ileri görüşlü olduğu da eleştiri konusu yapılmış ve bu tür rivayetlerin sonradan oluşturulduğu ileri sürülmüştür.³³⁰ Bu açıdan bakınca İbn Abbas'ın Ebu Musa'yı uyardığı rivayette, sonucu önceden görmüşçesine Amr b. Âs'ın böyle bir hileye başvuracağını sezmesi, uydurma görünmektedir. Nitekim Azimli, Hz. Ali'nin valileri değiştirdiği sırada İbn Abbas'ın büründüğü rolün, aynen Tahkim olayındaki gibi sonradan oluşturulduğunu söylemekte ve bunun geriye dönük tarih oluşturma örneği olduğunu ileri sürmektedir.³³¹ Bu rivayetlerden, hakim zihniyetin tarih aktarımında ne kadar etkili olduğu ve tarihi verilerin bizlere ne şekilde ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu da bizim kaynaklara temkinli yaklaşmamıza ve onları eleştirel bir bakış açısıyla incelememize neden olmaktadır.

Hakemler anlaşmaları üzere halkın huzuruna çıkınca Ebu Musa el-Eş'arî Hz. Ali ve Muaviye'yi azlettiğini duyurmuştur. Ondan sonra söz alan Amr b. Âs ise Hz. Ali'yi azlettiğini ama Muaviye'yi yerinde sabit bıraktığını söylemiştir.³³² Amr b. Âs'ın, Ebu Musa ile yaptığı anlaşmaya uymayarak hile yapması konusuna geçmeden önce, Ebu Musa'nın hem Hz. Ali'yi hem de Muaviye'yi azletmesi problemine değinilmelidir. Zira halife olmayan Muaviye'nin Ebu Musa tarafından azledilmesi, rivayetlerde bir problemin olduğunu göstermektedir.

Kaynakların aktardığına göre Ebu Musa ile Amr b. Âs halife olacak isim üzere görüşmeler yaparken Hz. Ali'nin azli ve yeni halife için şûraya gidilmesi ya da Abdullah b. Ömer'in halife olarak atanması üzere anlaşmışlardır. Bu rivayetlerde, halife belirlenmeye çalışılırken Amr b. Âs'ın Muaviye, Ebu Musa'nın Abdullah b. Ömer üzerine ısrar ettiği aktarılmaktadır. Buna rağmen birçok rivayetin devamında, Ebu Musa ve Amr'ın, Hz. Ali ve Muaviye'yi azletmek üzere anlaşmaları yazmaktadır.³³³

³²⁹ Namık Kemal Karabiber, "Erken Dönemde Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Farklılaşma Süreci: Abbasoğulları-Alioğulları Örneği", *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (ed. Sami Erdem), İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009, s. 282; Azimli, "Siyer Yazıcılığında Abbas Portresinin Oluşumuna Abbasilerin Etkisi", *Y.S.B.D.*, S.1, 2011, s. 42.

³³⁰ Mahmut Kelpetin, "Hulefa-i Râşidîn Dönemi Olayları ve Abdullah b. Abbas", *EKEV Akademi Dergisi*, S.45, 2010, s. 207.

³³¹ Azimli, *Hz. Ali*, s. 63.

³³² Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 545-546; Belâzürî, *Ensab*, C.III, s. 125; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 203-204.

³³³ Minkarî, *Vak'atü Sıffîn*, s. 544; Belâzürî, *Ensab*, C.III, s. 124; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 203; Yak'ûbî, *Tarihü'l-Yak'ûbî*, C.II, s. 221-222; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 206; Bârûnî, *Muhtasar*, s. 18.

Bundan anlaşıldığı üzere rivayetler kendi içinde çelişki arz etmektedir. Aynı rivayetin içinde Muaviye'nin hem halife adaylığı için adı geçerken hem de azledilmesi kabul edilmektedir. Muaviye ile aynı konumda olan Abdullah b. Ömer için ise böyle bir durum söz konusu değildir. Halbuki Abdullah b. Ömer Ebu Musa tarafından aday olarak gösteriliyorken, Muaviye de Amr b. Âs tarafından aday gösterilmiştir. Bu da İbn Ömer'in tarafsızlığı dışında Muaviye ile aynı konumda olduğunu gösterir. Dolayısıyla Ebu Musa'nın ağzından Muaviye'nin halifelikten azledilmesi, rivayetlerin problemliliğinin göstergesidir.

el-Avâsım mine'l-Kavâsım'ın muhakkiki Muhibbuddîn el-Hatîb, Muaviye'nin azlinin söz konusu olmaması gerektiğini belirtip tarihçilerin hata ettiklerini ileri sürmektedir. Ona göre Muaviye o sırada halife değildir ve hatta halifelik iddiasında da değildir.³³⁴ Muhibbuddîn el-Hatîb'in, Muaviye'nin halifelik iddiasında bulunmadığı yönündeki düşüncesini destekleyen bir görüş daha önce İbn Teymiyye tarafından da dile getirilmiştir. Ona göre Muaviye Tahkimin gerçekleşmesinden önce halifelik iddiasında bulunmamıştır. Yani Muaviye, ancak Tahkim tamamlandıktan sonra halifelik için aday olmuştur.³³⁵

Muaviye'nin iki taraftan birinin lideri olması ve hakemlerden biri olan Amr b. Âs'ın onun temsilcisi olması, onun Tahkimde Hz. Ali ile eşit statüde algılanmasına yol açmıştır. Buna bakılarak halkın iki liderden birinin halife seçilmesini beklediği, Ebu Musa'nın bu nedenle onu azlettiği ileri sürülebilir. Nitekim Apak, Ebu Musa'nın Hz. Ali'yi halifelikten uzaklaştırması ve Amr b. Âs'ın da Muaviye'yi halife olarak atamaktan vazgeçme kararı alması, halk tarafından ikisinin de azli şeklinde anlaşılmıştır der.³³⁶ Wellhausen ise Muaviye'nin azlini farklı bir azletme olarak anlamış, Hz. Ali ile Muaviye için azl tabirinin kullanılabileceğini ama aynı kelimenin ikisi için farklı anlamlar ifade edebileceğini ima etmiştir.³³⁷

Ebu Musa'nın kararı halka açıklamasından sonra söz alan Amr b. Âs, Ebu Musa'nın temsilcisini azlettiğini, kendisinin de bunu desteklediğini ama müvekkili olan

³³⁴ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım*, s. 177, dn. 306.

³³⁵ İbn Teymiyye, *Minhâc*, C.IV, s. 383.

³³⁶ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 193.

³³⁷ Wellhausen, *Arap Devleti*, s. 44.

Muaviye'yi yerinde bıraktığını söylemiştir. Amr'ın "atamak" yerine "yerinde sabit bırakmak" (اثبت) tabirini kullanması, yukarıdaki eleştirimizi haklı çıkarmaktadır. Zira henüz halife seçilmemiş, halifelige adaylığı bile kabul görmemiş olan Muaviye'nin Amr b. Âs'ın diliyle halifelikte sabit bırakılması mümkün görünmemektedir.

Bu eleştiride bulunurken Apak'ın "yerinde sabit bırakmak" tabirini "hilafete getirmek" olarak değerlendirdiğini zikretmemiz gerekmektedir.³³⁸ Ayrıca Makdisî, (ö. 355/966'dan sonra) diğer kaynakların aksine Amr b. Âs'ın "yerinde sabit bırakmak" yerine "işe yerleştirmek" anlamında "ادخل في الأمر" tabirini kullandığını rivayet etmiştir.³³⁹

Kaynakların hemen hemen tamamının Amr'ın Muaviye ilanı için "yerinde sabit bırakmak" tabirini kullanması, akla rivayetlerin uydurma olduğunu getirmektedir. Nitekim ileride değinileceği gibi bunu zikredenler vardır. Bunun yanı sıra bir diğer şüpheli durum, bazı tarihçilerin olaya yüzük ve sarık gibi nesnelere karıştırmasıdır.³⁴⁰ Daha çok Şîî tarihçilerin kitaplarında rastlanan bu rivayetleri şüpheli yapan, daha önce yazılan kaynaklarda bu tür rivayetlerin olmamasıdır. Bu durum, daha sonra yazılan kaynaklarda eklemelerin ve çıkarmaların yapıldığını gösterir. Bu rivayetlerin geçtikleri kaynakların Şiilere ait olması ise, belki de uydurma olan Amr b. Âs'ın hilesinin daha da somutlaştırılmasına yönelik olabilir.

Burada dikkat çeken bir husus da hakemlerin daha önce Kur'an'a göre hüküm vermek ve Kur'an'ın öldürdüğünü öldürme, dirilttiğini sağ bırakma yemini etmiş olmalarına rağmen, kararlarına Kur'an'ı dayanak yapmamış olmalarıdır. Öte yandan hakemlerin, insanlarla istişarede bulunduğu yönünde de bir veri yoktur. Olayların akışı, hakemlerin tamamen kendi isteklerine uyarak karar verdikleri intibasını uyandırmaktadır.

³³⁸ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 193.

³³⁹ Ebu Nasr el-Mutahhar b. Tahir el-Makdisî, *Kitabü'l-Bed' ve't-Tarih*, I-IV, y.y, Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniyye, t.y., C.V, s. 229.

³⁴⁰ Yak'ûbî, *Tarihü'l-Yak'ûbî*, C.II, s. 221-222; İbn A'sem, *Kitabü'l-Fütuh*, C.IV, s.213-215; Mes'udî, *Mürücu'z-Zeheb*, c.II, s.409; Makdisî, *Kitabü'l-Bed'*, C.V, s. 229.

2. Hileyi Kabul Etmeyenler

Mes'udî'de geçen bir rivayete göre Amr b. Âs hile yapmamıştır. Rivayete göre aralarında konuşmalar geçmiş, Amr, Ebu Musa'yı Hz. Osman'ın haksız olarak öldürüldüğüne ve Muaviye'nin onun velisi olduğuna ikna etmiştir. Devam eden görüşmelerinde halife seçilecek isim üzerine anlaşamayan hakemler, toplantılarını kayıt altına alıp herhangi bir açıklama yapmadan bu şekilde ayrılmışlardır.³⁴¹ Bu rivayet, hakemlerin kararı açıklama anındaki tartışmalarını ve Amr b. Âs'ın yaptığı hileyi yok saymaktadır. Mes'udî'de geçen rivayetlerden sadece biri olan bu anlatım eğer doğruysa, Amr b. Âs hakkında söylenenlerin tamamı, daha sonradan inşa edilmiş uydurmalarıdır. Öte yandan bu rivayetin, Ebu Musa el-Eş'arî'nin imajını kurtarmak adına uydurulmuş olabileceği konusunda şüpheler mevcuttur.³⁴²

Konu hakkında bazı çıkarımlarda bulunan Wellhausen, hilenin Amr b. Âs için kötü olacağını ve onun dehasına yakışmayacağını ileri sürmüştür. Ona göre olaydan anlaşılan Ebu Musa el-Eş'arî'nin aldatıldığıdır ama rivayetler gerçekse asıl aldanan Amr b. Âs'tır. Amr da dahi olduğuna göre bu kadar basit bir oyuna düşmemelidir.³⁴³ el-Işş da (ö. 1967) rivayet edilen hilenin ne Amr b. Âs'ın dehasına ne de Muaviye'nin maslahatına uygun olduğunu zikrederek bu rivayetlerin reddedilmesi gerektiğini dile getirmiştir.³⁴⁴

Hakemlerin şûra kararı verdiklerini, Muaviye için kayıp sayılmayacak bir karar olan şûranın Hz. Ali için elde edilmiş hakkın kaybı anlamına geleceğinden, onun tarafından kabul edilmesinin zor olduğunu ileri süren Wellhausen, Hz. Ali'nin bu karara karşı çıktığını savunmuştur. Hz. Ali'nin azlinin Muaviye ve Amr için yeterli bir zafer olduğunu; bunu elde eden Amr'ın zaten Ebu Musa'yı kandırması olacağını, fazlasına ihtiyacı olmayacağını söyleyen Wellhausen, Amr'ın hile yaptığıyla ilgili rivayetlerin Hz. Ali'nin sözünden dönmesini perdelemek amacıyla uydurulduğunu iddia etmiştir.³⁴⁵ Hz.

³⁴¹ Mes'udî, *Mürücü'z-Zeheb*, C.II, s. 411.

³⁴² Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 193.

³⁴³ Wellhausen, *Arap Devleti*, s. 43.

³⁴⁴ Işş, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, s. 110.

³⁴⁵ Wellhausen, *Arap Devleti*, s. 43-44.

Ali'nin tahkimi hemen kabul ettiği, Sehl b. Huneyf'in bu kabulü Hudeybiye'ye benzettiği yönündeki Ahmed b. Hanbel rivayeti, Wellhausen'in bu iddiasını desteklemektedir.³⁴⁶

Muaviye'nin hicri 40 yılına kadar halife olarak selamlanmadığını iddia eden Wellhausen'in çıkarımları eğer doğruysa Amr b. Âs'ın Tahkimin yapıldığı yerden Şam'a döner dönmez Muaviye'yi halife olarak selamladığına dair rivayetleri de uydurma kabul etmemiz gerekmektedir.³⁴⁷ Nitekim Hz. Ali yaşadığı müddetçe, Muaviye'nin müminlerin emiri olarak çağırılmadığı, her iki emirin kendi bölgelerinde hükmetmeye devam ettiği yönünde anlatımlar mevcuttur.³⁴⁸

Amr b. Âs'ın hile yapmadığını savunanlardan İbnü'l-Arabî'ye göre tarihçilerin bu anlattıklarının hiçbiri yaşanmamıştır ve bunların tamamı açıkça yalandır. Sultanlar için kitaplar yazan tarihçilerin, menfaat için uydurma tarih inşa ettiklerini iddia eden İbn Arabî, olayın anlatıldığı gibi olmadığını, hakemlerin dürüstçe karar verdiklerini ve Amr'ın Muaviye'yi azlettiğini ileri sürmüştür. Anlatımına göre Muaviye Amr b. Âs'ın onu azletmesine inanmamış, haberi doğrulamak için Amr'a elçi göndermiştir. Olayı duyan Muaviye'nin taraftarları da Amr b. Âs'a tepki göstermişlerdir.³⁴⁹ İbnü'l-Arabî'nin kitabının tahkikini yapan Muhibbuddîn el-Hatîb, Muaviye'nin o sırada halife olmadığı için azlinin söz konusu olmayacağını³⁵⁰ söylediye de bir önceki başlıkta bu konuya değinildiği için burada tekrar temas edilmeyecektir.

Çağdaş araştırmacılardan Sifil, bu anlatımların uydurma olduğunu, bunlarla sahabenin kötülenmeye çalışıldığını söylemektedir. Ona göre Tahkim olayıyla Muaviye ve Amr b. Âs'ın kötülenmesi bir son değil sadece bir başlangıçtır. Bu kötülenmenin kabul edilmesi durumunda bir zincir gibi eleştirilerin diğer sahabilere ulaşacağını, işin Kur'an ve sünnetin şüpheye düşürülmesine kadar varacağını iddia eden Sifil, tarihi kaynaklara

³⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C.XXXV, s. 348.

³⁴⁷ Minkarî, *Vak'atü Sıffin*, s. 545; Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, s. 204; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C.III, s. 210.

³⁴⁸ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsim*, s. 177, dn. 306; *Sallabî, Hakikatü'l-Hilaf*, s. 130.

³⁴⁹ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsim*, s. 179-181.

³⁵⁰ İbnü'l-Arabî, *el-Avâsim*, s. 177, dn. 306.

güvenilmemesi gerektiğini, ancak hadislerle uygulanan senet ve metin tenkitlerinden geçen tarihi rivayetlere güvenilebileceğini ileri sürmektedir.³⁵¹

Bu söylemine rağmen Mes'udî'nin, hakemlerin açıklama yapmadan ayrıldıklarına dair rivayetini alan Sifil, bir bakıma kendisiyle çelişmektedir. Zira Mes'udî'nin diğer rivayetlerini doğru kabul etmezken savunduğu düşünceye uygun olan rivayeti kanıt olarak göstermekten geri durmamıştır.³⁵² Bu durum, kişinin mezhep algısının tarihi olayları yorumlamadaki tavrını nasıl etkilediğini göstermesi açısından önemlidir.

Wellhausen dışında buraya kadar aktardığımız itirazlar, Sünni kanat tarafından yapılan itirazlardır. Eğer bu itirazlar haklıysa Şii düşüncenin ilk rivayetlere hakim olduğu, bu doğrultuda Ehl-i sünnetin Tahkim algısının Şiiler tarafından oluşturulduğu ama buna bazı Sünni tarihçi ve müelliflerin karşı çıktığı akla gelir.³⁵³ Öte yandan eğer rivayetler haksızsa bu durumda Sünni düşüncenin sırf sahabeyi masum göstermek adına bir takım tarihi verileri kararttığı ileri sürülebilir.³⁵⁴

Sünni düşüncenin yukarıdaki itirazlarının aksine Hâricîler, Şii ve Sünnileri, hakem olayını Hz. Ali lehine değiştirmekle itham ederler. Hz. Ali'nin yaşanan siyasi yenilgiden uzak tutulması adına tüm suçun kendilerine yüklendiğini³⁵⁵ iddia eden Hâricîler, haklarındaki olumsuz haberlerin muhalifleri tarafından uydurulduğunu savunurlar.³⁵⁶

Tahkim olayıyla ilgili uydurma rivayetlerin inşa edilmesi iddiası, tartışılabilir bir konudur fakat Amr b. Âs'ın hile yapmadığı kabul edilecekse öncelikle bazı sorulara cevap bulunmalıdır: Amr'ın Şam'a döndüğünde Muaviye'yi halife olarak selamlaması ne anlama gelir?³⁵⁷ Eğer Amr o hileyi yapmadıysa Muaviye'yi bu şekilde selamlamasının amacı nedir? Öte yandan İbnü'l-Arabî'nin dediği gibi eğer Muaviye azledildiyse daha

---

³⁵¹ Ebubekir Sifil, *İhyâ ve İnşâ*, İstanbul, Rihlekitap, 2014, s. 48-49.

³⁵² Sifil, *İhyâ ve İnşâ*, s. 58.

³⁵³ Orhan Ateş, "Tahkîm Telakkisine Eleştirel Bir Yaklaşım (İbâziyye Örneği)", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XIV, S.1, 2012, s. 301.

³⁵⁴ İbrahim Halil Er, *Siyasal İslam Düşüncesinin Doğuşu ve Devlet*, İstanbul, Mevsimler Kitap, 2016, s. 102.

³⁵⁵ Ateş, "Tahkîm Telakkisi...", s. 301.

³⁵⁶ Ateş, "Tahkîm Telakkisi...", s. 309.

³⁵⁷ Apak, *Amr b. el-Âs*, s. 195.

sonra nasıl halife olmuştur? Nitekim Muaviye halifelikten değil halife adaylığından azledilmiştir. Buna rağmen bir süre sonra halifeliğini ilan etmesi nasıl açıklanabilir?

Wellhausen'in iddiasına göre Hz. Ali sözünden dönmesini örtebilmek amacıyla hakemlerin kararını kabul etmemiştir. Hal böyleyse Iraklıların Hz. Ali'nin hilafetini kabul etmeleri nasıl anlamlandırılabilir? Zira Hz. Ali Hakem olayından sonra da Iraklılar tarafından halife olarak kabul görmeye devam etmiştir. Bu da hakemlerin Hz. Ali'yi azletmelerinin boşa çıktığının, bunun halk tarafından da böyle kabul edildiğinin göstergesidir.

Hakemlerin şûra kararı vermesine rağmen Tahkim hadisesinden sonra herhangi bir yerde herhangi bir şûranın yapılmamış olması da cevap verilmesi gereken sorulardandır. Amr b. Âs'ın hile yapmadığı, hakemlerin şûra kararı verdiği bir ortamda; en azından Şam tarafının, şûra için Iraklıları rahatsız etmemiş olması gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim Wellhausen'in iddiası, Muaviye için şûranın bir kayıp olmadığı yönündedir. Buna rağmen Muaviye tarafından da şûra dillendirilmemiş, Muaviye Tahkim olayından hemen sonra savunmadan taarruza geçmiş, Hz. Ali'nin hükmü altındaki yerlere saldırmaya başlamıştır.³⁵⁸

---

³⁵⁸ Aycan, *Muaviye*, s. 127.

SONUÇ

Tarih, bilinmesi son derece önemli ve aynı zamanda merak duygusunun bir sonucu olarak öğrenilmesi zevkli bir bilimdir. Buna karşın tarihin doğru aktarılması, bazı etkenlere bağlı olarak her zaman için mümkün olmamaktadır. Bu etkenlerden bir tanesi, tarihi aktaran şahısların tarafsız olmamasıdır. Tarihçilerin dinlerine, mezheplerine ve duygularına bağlı kalarak aktarımda bulunması; bunun yanı sıra içinde bulunduğu dönemin hakim gücünü rahatsız etmekten çekinmesi, anlattığı bilgilerin nesnellğine zarar vermektedir. Bu durumun bilinmesi, tarihi öğrenenlerin ona olan güvenlerini sarsmakta ve verileri karşılaştırma ihtiyacı doğurmaktadır.

Bu çalışma, böyle bir ihtiyacın sonucunda, nesnel tarih aktarımına engel olan etkenlerden mezhep algısının etkisini ortaya çıkarmak amacıyla hazırlanmıştır. Elde edilen sonuç, mezhebi aidiyetin tarih aktarımında son derece etkili olduğu şeklinde olmuştur. Öyle ki mezhep mensubu tarihçi, yoruma açık olmayan rivayetlere bile eklemeler ve çıkarmalar yapabilmiş ve olaylarda rol oynayan şahsiyetleri değiştirebilmiştir. Örneğin İbn A'sem, Şîf düşüncesinin etkisiyle, Hudeybiye Antlaşması'nda müşriklerin temsilcisinin Muaviye'nin babası Ebu Süfyan olduğunu aktarmıştır.

Çalışma üç mezhebe mensup tarihçilerin eserlerinin karşılaştırılması şeklinde yapılmış, bu sayede mezhep mensuplarının tarih algısının mezheplerine uygun şekilde oluşup oluşmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Böylece mezhep mensubiyetinin tarihi anlama, aktarma ve yorumlamada etkili olduğu anlaşılmiş, tarihçilerin tarihe mezhebî görüşlerinin penceresinden baktıkları sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan belirli bir mezhebe mensup tarihçilerin tamamının birbirlerine yakın aktarım ve yorumlarda bulunduğu müşahede edilmiş, bundan da her mezhebin kendine has bir tarihinin olduğu durumuyla karşılaşılmıştır.

Bir mezhebe mensup olan bazı müelliflerin, tarihte rastladıkları rivayetleri mezhebi görüşlerine uydurmaya çalıştıkları; uymayan rivayetleri eledikleri, yok saydıkları ve uydurma kabul ettikleri gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra bazı müelliflerin kendilerinden önce kitap yazmış bazı tarihçileri tamamen yalancılıkla itham etmelerine

rağmen onların kitaplarından, görüşlerine uygun rivayetleri cımbızladıkları gerçeğine ulaşılmıştır.

Hakim zihniyetin tarihi aktarımını yönlendirdiği, gücü elinde bulundurup iktidarda olanların etkisiyle, bize ulaşan verilerin sonradan şekillendirildiği sonucu elde edilmiştir. Buna dayanılarak tarih okumalarında, okunan zamanda egemen olan gücün etkisinin göz önüne alınmasının gerekliliği, bu etkinin değerlendirilmediği yalın okumaların yanlış yönlendirmelere sebep olabileceği burada vurgulanmalıdır.

Çalışmanın konusu olan Hakem olayının mezhepleşmeden önceki döneme denk gelmesi, sonraki dönemde oluşan mezheplerin olayla ilgili rivayetlerin bir kısmını görmezden gelmesine sebep olmuştur. Öte yandan mezheplerin, oluşturdukları tarihe uygun olarak rivayetler uydurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum Hakem olayının bazı detaylarına ulaşılmasını imkansız hale getirmiştir. Örneğin Amr b. Âs'ın hile yapıp yapmadığı, belki de hiçbir zaman aydınlatılamayacak bir gizem olarak kalmıştır.

Hakem olayıyla ilgili ilk rivayetlerin Şiîliğe meyilli tarihçiler tarafından aktarıldığı ve bu nedenle tarihi anlatıma Şiî düşüncenin egemen olduğu; bunun yanı sıra Sünnî müelliflerin de bu Şiî aktarımdan etkilenerek yazdıkları eserlerde değerlendirmelerini bu temel üzerine yaptıkları gözlemlenmiştir. Bu durumdan şikayetçi olan Hâricî tarihçilerin haklı olabileceği kanısına varılmış, Hakem olayının Şiî düşünceden arıtılarak anlatılmasının zor olduğu neticesine erişilmiştir.

İslam tarihinin çok dar bir kesitinden, son derece önemli olmasına rağmen, küçük bir olay olan Hakem olayının aktarımındaki mezhebî etkiyi ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bu çalışmanın sonucunda, bu etkinin tarihin anlaşılmasında ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle diğer tarihi olaylarla, özellikle kırılma noktalarını teşkil eden önemli kesitlerle ilgili mezhep etkileri araştırılmalı, böylece tarihi verilerin bizlere daha sağlıklı bir şekilde ulaşması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ABDÜLHAMİD İrfan, *İslam'da İtikadi Mezhepler ve Akaid Esasları*, 3.B, (çev. Mustafa Saim Yeprem), Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.

AKYÜZ Vecdi, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul, Dergah Yayınları, 1991.

AHMED B. HANBEL Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, I-L, (thk. Şuayb el-Arnâvut), Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1998.

AKKÂD Abbas Mahmud, *Amr İbnü'l-As*, Kahire, Darü'n-Nahde, t.y.

APAK Adem, *İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-Âs*, 2.B., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016.

ARI Mehmet Salih, *İmamiye Şiası Kaynaklarına Göre İlk Üç Halife*, İstanbul, Düşün Yayıncılık, 2011.

AYAR Kenan, *Sahabe Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014.

AYCAN İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyan*, 4.B., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2014.

AZİMLİ Mehmet, *Dört Halifeyi Farklı Okumak – 4: Hz. Ali*, 2.B., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015.

BAĞDADÎ Ebu Mansur Abdülkahir, *el-Fark Beyne'l-Firak*, 2.B, Beyrut, Darü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1977.

- BÂRÛNÎ Ebü'r-Rabî' Süleyman, *Muhtasarü Târîhi'l-İbâziyye*, Mektebetü'l-istikâme, Tunus, 1938.
- BELÂZÜRÎ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya, *Ensabü'l-Eşraf*, I-XIII, (thk. Süheyl Zekkar ve Riyad Zerkelî), y.y, Darü'l-Fikr, 1997.
- BERRÂDÎ Ebü'l-Fazl Ebü'l-Kasım b. İbrahim, *el-Cevâhiru'l-Müntekât fî Itmâmi Mâ Ehalle Bihî Kitâbü't-Tabakât*, y.y., Kahire, 1885.
- BİLMEN Ömer Nasuhi, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, Hisar Yayınevi, İstanbul, t.y.
- BUHÂRÎ, Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. el-Muğîre el-Cu'fi, *el-Câmi'u'l-müsnedu's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâhi sallallâhu aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmihî*, I-IX, (thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), y.y., Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- CÂBİRÎ Muhammed Âbid, *Arap-İslam Siyasal Aklı*, (çev. Vecdi Akyüz), 2.B, İstanbul, Kitabevi, 2001.
- DEMİRCAN Adnan, *Ali Muaviye Kavgası*, 4.B., İstanbul, Beyan Yayınları, 2015.
- DİNEVERÎ Ebu Hanife Ahmed b. Venend, *el-Ahbârü't-Tıval*, Mısır, Matbaatü's-Saade, 1911.
- ER İbrahim Halil, *Siyasal İslam Düşüncesinin Doğuşu ve Devlet*, İstanbul, Mevsimler Kitap, 2016.
- EŞ'ARÎ Ebü'l Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr, *Makâlatü'l-İslamiyyin ve'l-İhtilafü'l-Musallîn*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990.
- EŞ'ARÎ Ebü'l Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr, *Risale İla Ehl-i's-Seğr Bi Bâbi'l-Ebvab*, (thk. Abdullah Şakir Muhammed el-Cüneydî), Medine, İmadetü'l-Bahsü'l-İlmî Bi'l-Camiatü'l-İslamiyye, 1413.

- HALİFE b. HAYYAT Ebu Amr eş-Şeybani el-Basri, *et-Tarih*, (thk. Ekrem Ziya el-Ömeri), 2.B., Riyad, Darü't-Tıybe, 1985.
- İBN A'SEM Ebu Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfi, *Kitabü'l-Fütuh*, I-VIII, (thk. Ali Şîrî), Beyrut, Darü'l-Edva, 1991.
- İBN ABDÜLBER en-Nemerî, *el-İstî'ab fî Ma'rifeti'l-Ashab*, I-IV, (thk. Ali Muhammed Becavî), Beyrut, Darü'l-Cîl, 1992.
- İBN HAZM Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, I-V, Beyrut, Darü'l-Cîl, t.y.
- İBN KESÎR Ebü'l-Fida' İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî el-Basrî, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (thk. Ali Şîrî), I-XV, y.y, Daru İhyaü't-Türasi'l-Arabî, 1988.
- İBN KUTEYBE Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *El-İmâme Ve's-Siyâse*, I-II, (thk. Ali Şîrî), Darü'l-Edva, Beyrut, 1990.
- İBN ŞÂZÂN Fadl b. Şazan el-Ezdî en-Nisâbü'rî, *El-İzah Fi'r-Reddi Ala Sairi'l-Firak*, (thk. Seyyid Celaledin el-Hüseynî el-Urmevî), Beyrut, Müssetü't-Tarihü'l-Arabi, 2009.
- İBN TEYMİYYE Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *el-Akîdetü'l-Vasıtiyye*, (thk. Alevi b. Abdülkadir Sekkaf), Zahran, ed-Dürerü's-Seniyye, 1433.
- İBN TEYMİYYE Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Minhâcü's-Sünne*, I-IX, (thk. Muhammed Reşad Salim), y.y, Camiatu İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, 1986.
- İBNİ HACER Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-Sahâbe*, I-VIII, (thk. Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud ve Ali Muhammed Mu'ûd), Beyrut, Darü'l-Kütübil-İlmiyye, 1995.

- İBNÜ'L-ARABÎ Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, (thk. Mahmud Mehdi İstanbulî ve Muhibbuddîn El-Hatîb), 6.B, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1412.
- İBNÜ'L-ESÎR Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, I-XI, (thk. Ebü'l-Fida Abdullah El-Kadî), Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- İRAKÎ Ebu Muhammed Osman, *el-Firaku'l-Müftarika Beyne Ehli'z-Zeyg ve'z-Zendeka*, (nşr. Yaşar Kutluay), Ankara, Nur Matbaası, 1961.
- İŞŞ Yusuf, *ed-Devletü'l-Ümeviyye*, Dimaşk, Darü'l-Fikr, 1992.
- KORKMAZ Sıddık, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, 2.B, Ankara, Araştırma Yayınları, 2012.
- KUREŞÎ Mehdi, *Muaviye Emame Mahkemeti'l-Ceza'*, Beyrut, Daru Mehecceti'l-Beyza, 1998.
- KUTLU Sönmez v.d., *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, (ed. Hasan Onat), Ankara, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2006.
- KUTLU Sönmez, *Selefilik'in Fikri Arkapları*, 3.B, Ankara, Otto Yayınları, 2016.
- MAKDİSÎ Ebu Nasr el-Mutahhar b. Tahir, *Kitabü'l-Bed' ve't-Tarih*, I-IV, y.y, Mektebetü's-Sekafetü'd-Diniyye, t.y.
- MARUF Haşim, *Akîdetü's-Şiati'l-İmamiyye*, Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-Lübniyye, 1956.
- MATÜRÎDÎ Ebu Mansur, *Tefsirü'l-Matürîdî*, I-X, (thk. Mecdi Bâslûm), Beyrut, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005.
- MES'UDÎ Ebü'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, *Mürücü'z-Zeheb*, I-II, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), 5.B., Beyrut, Darü'l-Fikr, 1973.
- MESKARÎ Nasır b. Matar, *el-İbâziyye fi Meydani'l-Hak*, 4.B, Maskat, Mektebetü'l-Enfal, 2011.

- MİNKARÎ Nasr b. Müzahim, *Vak'atü Siffin*, (thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Beyrut, Darü'l-Cil, 1990.
- MUAMMER Ali Yahya, *el-İbâziyye beyne'l-firaki'l-İslamiyye: İnde küttabi'l-makâlât fi'l-kadîm ve'l-hadis*, I-II, 2.B, Saltanatü Uman Vizaretü't-türasi'l-kavmi ve's-sekâfe, Maskat, 1992.
- MUSEVÎ Muhammed eş-Şirazî, *Firkatü'n-Nâciye*, I-II, (thk. Fadıl Furatî), y.y, Şebeketü'l-Fikr, t.y.
- MÜSLİM b. el-HACCÂC, Ebü'l-Hasen el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *el-Müsnedu's-sahîhu'l-muhtasar bi-nakli'l-adli ani'l-adli ilâ Rasûlillah sallallâhu aleyhi ve sellem*, I-V, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.
- NEVBAHTÎ Ebu Muhammed el-Hasen b. Musa, *Firakü's-Şîa*, Beyrut, Menşûratü'r-Rıza, 2012.
- ONAT Hasan v.d., *İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı*, (ed.) Hasan Onat ve Sönmez Kutlu, Ankara, Grafiker Yayınları, 2012.
- SALLABÎ Ali Muhammed, *Fikrû'l-Havâric ve's-Şîa*, Kahire, Daru İbn Hazm, 2008.
- SALLABÎ Ali Muhammed, *Hakikatü'l-Hilaf Beyne's-Sahabe*, Kahire, Daru İbnü'l-Cevzî, 2007.
- SİFİL Ebubekir, *İhyâ ve İnşâ*, İstanbul, Rihlekitap, 2014.
- SÜLEYM b. Kays el Hilâlî el-Amirî El-Kufî, *Kitabu Süleym b. Kays El-Hilâlî*, (thk. Muhammed Bakır El-Ensari), Kum, Matbaatü'l-Hâdî, 1999.
- ŞEHRİSTANÎ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, I-III, (thk. Abdülaziz Muhammed Vekîl), Kahire, Müessesetü'l-Halebî, 1967.
- ŞEMMAHÎ Ebü'l-Abbas Bedreddin Ahmed b. Said b. Abdülvahid, *Kitabü's-Siyer*, I-II, (thk. Ahmed b. Sa'ud es-Seyyabi), Maskat, Saltanatü Uman Vizaretü't-Türasi'l-Kavmi ve's-Sekafe, 1987.

- TABERÎ Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihü't-Taberî*, I-XI, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), 2.B, Kahire, Darü'l-Maarif, t.y.
- TABERSÎ Ebi Mansur Ahmed b. Ali b. Ebi Talib, *el-İhticac*, I-II, y.y., Matbaatu Şeriat, 1380.
- TAHAVÎ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed, *el-Akîdetü't-Tahaviyye*, , Beyrut, Daru İbn Hazm, 1995.
- TOPALOĞLU Bekir, İlyas ÇELEBÎ, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 4.B, İstanbul, İsam Yayınları, 2015.
- TÜSTERÎ Muhammed Takî, *Behcü's-Sibağe fî Şerhi Nehcü'l-Belağ*, I-XIV, Tahran, Daru Emîrûn Kebîr, 1997.
- VAKIDÎ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Megâzi*, I-III, (thk. Marsden Jones), Beyrut, Darü'l-İlmî, 1989.
- WATT W. Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. Ethem Ruhi Fığlalı), Ankara, Umran Yayınları, 1981.
- WELLHAUSEN Julius, *Arap Devleti ve Sükutu*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.
- WELLHAUSEN Julius, *İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri*, (çev. Fikret Işıltan), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- YA'KÛBÎ Ebü'l Abbas Ahmed b. Ya'kûb, *Tarihü'l Ya'kûbî*, I-III, (ed. M. Th. Houtsma), Leiden, Matbaatu Brill, 1883.

Makaleler

- AKDOĞAN Mehmet Nur, "Kitabu Süleym b. Kays ve Kaynaklık Değeri", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*, C.III, S.2, 2014, ss. 1-22.

- ALBAYRAK İsmail, “Erken Dönem Kurrâ İle İlgili Oryantalistik Bakış Açısının Eleştirel Değerlendirilmesi”, *Marife*, S. 2, 2004, ss. 129-154.
- ATEŞ Orhan, “Tahkîm Telakkisine Eleştirel Bir Yaklaşım (İbâziyye Örneği)”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 1, 2012, ss. 293-328.
- AZİMLİ Mehmet, “Siyer Yazıcılığında Abbas Portresinin Oluşumuna Abbasilerin Etkisi”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, 2011, ss. 27-42.
- BAŞÇI Vahdettin, “Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, C. II, S. 36, 2002.
- DEMİR Mahmut, “Tarihsel Bağlamından Koparılmış Bir Hadis: Onu Azgın Bir Topluluk Öldürecek Rivayeti Üzerine Bir İnceleme”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. VII, S. 3, 2007.
- DEMİR Necati, “Tarih Yazımında Nesnelliğin Önemi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 2, 2010, ss. 151-174.
- DEMİRCAN Adnan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset", *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. 2, 2013, ss. 173-190.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, “Hâriciliğin Doğuşu ve Fırkalara Ayrılışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXII, t.y., ss. 245-275.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, “Hâriciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XX, 1975, ss. 219-247.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, “İbâdiye'nin Siyasi ve İtikadi Görüşleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXI, t.y., ss. 323-344.
- FIĞLALI Ethem Ruhi, “Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Sebepler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 1980, ss. 115-131.

- KAFESOĞLU İbrahim, “Tarih İlimi ve Bizde Tarihçilik”, *Tarih Dergisi*, C. XIII, S. 17-18, 2011, ss. 1-16.
- KARABİBER Namık Kemal, “Erken Dönemde Ehl-i Beyt Tasavvuru ve Farklılaşma Süreci: Abbasoğulları-Alioğulları Örneği”, *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu*, (ed. Sami Erdem), İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009, ss. 281-295.
- KELPETİN Mahmut, “Hulefa-i Râşidîn Dönemi Olayları ve Abdullah b. Abbas”, *EKEV Akademi Dergisi*, S.45, 2010, ss. 199-210.
- ÖNKAL Ahmet, “İslam Tarihçiliğinde Tarafsızlık Problemi”, *Journal Of Islamic Research*, C. VI, S. 3, 1992, ss. 189-197.
- ÖNKAL Ahmet, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, *İSTEM*, S.2, Yıl 1, 2003, ss. 33-68.
- SİNANOĞLU Ahmet Faruk, “Dini Gruplar ve Grup Fanatizminin Toplumsal Boyutları”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 1, 2014, ss. 33-39.
- SÖYLEMEZ M. Mahfuz, “Cem’ü’l-Kur’an ve Teksîruhu”, *İslami İlimler Dergisi*, C.V, S. 1, 2010, ss. 167-174.
- VAGLIERİ Laura Veccia, "Ali-Muaviye Mücadelesi ve Hâricî Ayrılmasının İbâdî Kaynaklarının Işığında İncelenmesi", (çev. Ethem Ruhi Fığlalı), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIX, Ankara, 1973, ss. 147-150.
- VAROL Bahaüddin, “Emevîlerin Hz. Ali ve Taraftarlarına Hakaret Politikası Üzerine”, *İstem*, S.8, 2006, ss. 83-107.
- YILDIZ Harun, “Hâricîlerin Doğuşunda Kurrânın Rolü”, *EKEV Akademi Dergisi*, C.VIII, S. 18, 2004, ss. 263-282.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Yusuf SANSARKAN
Tez Adı	İslam Düşünce Geleneğinde Tahkim Meselesi ve Mezhebi Ekoller Üzerindeki Etkisi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÇELENK
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 25/08/2017

İmza :

